

આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર ગ્રંથાવલિ - ૧૩૬

આનંદઘન ચૈતનમય મૂરત...

(પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી મહારાજ રચિત
સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)

આચાર્ય યશોવિજયસૂરિ

આનંદઘન ચેતનમય મૂરત...

પ્રથમ આવૃત્તિ : ઓક્ટોબર-૨૦૨૦

નકલ : ૧૫૦૦

મૂલ્ય : ૧૦૦-૦૦ રૂ.

પ્રકાશક : આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ જ્ઞાનમંદિર, ગોપીપુરા, સુરત

JSBN
OMKAR0011

પ્રાપ્તિસ્થાન

- **આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ આરાધના ભવન**
ગોપીપુરા, સુરત
(સેવંતીલાલ એ. મહેતા)
મો. ૯૮૨૪૧ ૫૨૭૨૭
E-mail : omkarsuri@rediffmail.com,
mehta_sevantilal@yahoo.co.in
- **આચાર્યશ્રી ઔંકારસૂરિ આરાધના ભવન**
પાલડી, અમદાવાદ
(સુરેશભાઈ કે. મહેતા)
ફોન : ૨૬૫૮૦૦૫૩, મો. ૯૪૨૯૩ ૫૫૯૫૩
- **ઊર્જાતીર્થ (શ્રી વિજયભદ્ર ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ)**
ભીલડીયાજી (બ.કાં.), ગુજરાત
ફોન : (૦૨૭૪૪) ૨૩૩૧૨૯
- **જુગર ધીરુભાઈ વડેચા**
બાંદ્રા, મુંબઈ. મો. ૯૮૨૦૫ ૭૫૬૭૭
- **ઉમેશભાઈ ગાલા**
માટુંગા, મુંબઈ. ફોન : (૦૨૨) ૨૪૧૪૯૬૦૦

મુદ્રક : કિરીટ ગ્રાફિક્સ

જી-૧ લાલ કોમ્પ્લેક્સ, સત્તર તાલુકા સોસાયટી, નવજીવન, અમદાવાદ-૧૪
(મો.) ૯૮૯૮૪૯૦૦૯૧, ૯૪૦૯૩૪૨૬૦૧

-:: સૌજન્ય ::-

શ્રી જય આદિનાથ પરિવાર

સૌજન્ય

અનુક્રમણિકા

૧	મનોવિજયના માર્ગો	૨
૨	‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્...’	૧૩
૩	ધારણ, પોષણ, તારણ	૨૬
૪	‘હૃદય નયન નિહાળે જગદણી...’	૩૭
૫	વાસિત બોધ	૪૮
૬	સાધનાનું હાર્દ	૬૦
૭	અધ્યાત્મની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા	૭૧
૮	અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...	૮૫
૯	સ્વ-સમય અને પર-સમય	૧૦૧
૧૦	‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’	૧૧૩

શ્રી પાલમંડન શીતલનાથ ભગવાન (સુરત)

દિવ્ય આશિષ

પૂજ્યપાદ, વચનસિદ્ધ યુગપુરુષ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય સિદ્ધિસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, નિઃસ્પૃહશિરોમણિ મુનિપ્રવરશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, ભક્તિયોગાચાર્ય, સંયમૈકદૃષ્ટિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, વિદ્વદ્વર્ય મુનિપ્રવરશ્રી જનકવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, સંયમૈકનિષ્ઠ મુનિપ્રવરશ્રી દ્વીકારવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, તપસ્વિરત્ન મુનિપ્રવરશ્રી વિલાસવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, શાસનધુરીણ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, વર્ધમાનતપોનિધિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય ભદ્રંકરસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, પ્રશાન્તમૂર્તિ આચાર્ય ભગવંત

શ્રીમદ્વિજય અરવિન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, આગમપ્રજ્ઞ શ્રુતસ્થવિર

પ્રવર્તક મુનિપ્રવરશ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ

પૂજ્યપાદ, આરાધનારત મુનિરાજશ્રી જિનચન્દ્રવિજયજી મહારાજ

(પિતાજી મહારાજ)

પૂ. સાધ્વીજીશ્રી કલ્પલતાશ્રીજી મહારાજ (માતુશ્રી મહારાજ)

શીર્ષક પંક્તિની ગંગોત્રી

‘આશા મારી આસન ધરી ઘટ મેં,
અજપાજપ જગાવે;
આનંદઘન ચેતનમય મૂરત,
નાથ નિરંજન પાવે...’

(૧)

આધારસૂત્ર

મનહું કિમહી ન બાઝે, હો કુંથુજિન !

રજની વાસર વસતિ ઉજજડ,

ગયણ પાયાલે જાય;

સાપ ખાય ને મુખહું થોથું,

એહ ઉખાણો ન્યાય હો... (૧૭/૨)

મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું,

એહ વાત નહિ ખોટી;

ઈમ કહે સાધ્યું તે નહિ માનું,

એકહી વાત છે મોટી હો... (૧૭/૮)

મનહું દુરારાધ્ય તેં વશ આણ્યું,

તે આગમથી મતિ આણ્યું;

‘આનંદઘન’ પ્રભુ ! માહરું આણો,

તો સાચું કરી જાણું હો... (૧૭/૯)

હે કુંથુનાથ પ્રભુ ! મારું મન ક્યાંય સ્થિર નથી રહેતું; હું શું કરું ?

પ્રભુ ! મને એવા ઉપાયો દર્શાવો કે મારું મન સ્થિર થઈ શકે.

મનની સ્થિરતા માટે પ્રભુને યાચના કરતું આ સ્તવન છે.

આનંદઘન

૧

મનોવિજયના માર્ગો

એક સાધક ગુરુ પાસે આવ્યો. એણે વિનંતી કરી : ‘ગુરુદેવ ! મને સાધના દીક્ષા / ધ્યાન દીક્ષા આપો !’

ગુરુએ જોયું કે એનું ચિત્ત ચંચળ છે. અને ચિત્તની સ્થિરતાની આધારશિલા વગર સાધના એ કઈ રીતે આત્મસાત્ કરી શકે.

ગુરુએ એને કહ્યું : ‘હું કૂવા પર સ્નાન માટે જઉં છું. ત્યાં તું સાથે આવજે. પણ બોલવાનું નહિ તારે. ચૂપચાપ જોયા કરવાનું.’

તળિયા વગરની ડોલ ગુરુએ કૂવામાં નાખી. પાણી ભરાયું તો ખરું, પણ ડોલ ઉપર આવતાં તો પાણીનું ટીપુંય ક્યાંથી રહે ? ગુરુએ બીજી-ત્રીજીવાર પણ એ જ પ્રક્રિયા દોહરાવી.

સાધક વિચારમાં પડી ગયો. ગુરુ બહુ જ મોટા જ્ઞાની છે. તો, તળિયા વગરની ડોલ પાણીમાં નાખે છે, શા માટે ? પણ બોલવાની ગુરુએ ના પાડેલી હતી.

હવે ગુરુએ કહ્યું : ‘તને ખ્યાલ આવ્યોને કે તળિયા વગરની ડોલમાં પાણી ન રહે. તો હું તને પૂછું : તારા મનને કોઈ તળિયું / આધારશિલા છે ? અને એવા મનમાં હું સાધના મૂકીશ તો એ ટકશે ખરી ?’

સાધક સમજી ગયો. એણે મનને સ્થિર કરવાનો ગુરુભાષ્યો ઉપાય અજમાવ્યો. અને ગુરુદત્ત સાધના મેળવી.

‘જબ લગ આવે નહિ મન ઠામ, તબ લગ કષ્ટ ક્રિયા સવિ નિષ્ફળ, જયું ગગને ચિત્રામ...’ રંગ સરસ, બ્રશ નવું; પણ તમે આકાશને ચીતરવા જાવ તો પરિણામ શું ? એમ અસ્થિર મનની આધારશિલા પરની ક્રિયાનું પરિણામ શું ? શરીર પ્રતિક્રમણની ક્રિયામાં હોય અને મન ક્યાંય - કદાચ કોઈ વિભાવમાં પણ - રમતું હોય.

પણ યક્ષપ્રશ્ન આ છે : મનને સ્થિર, શાંત કઈ રીતે કરવું ?

આનંદઘનજી ભગવંત આ જ દર્દ લઈને પ્રભુ પાસે આવ્યા છે. અલબત્ત, તેઓ આપણા વતી આ વાત પ્રભુને કહી રહ્યા છે. તેઓ તો મહાયોગી હતા.

‘મનહું કિમહી ન બાઝે, હો કુંથુજિન !’

પ્રભુ ! મારું મન ક્યાંય સ્થિર નથી રહેતું. હું શું કરું ?

આખરે, ભક્ત ફરિયાદ કરશે તોય કોને કરશે ? ‘એ’ને જ તો કરશે ને !

ભક્તની ફરિયાદ પણ કેવી ગળચટ્ટી હોય છે ! ફરિયાદ પણ ભક્તિના રંગમાં રંગાયેલ છે ને !

મીરાંએ પ્રભુને ફરિયાદ કરેલી : ‘જબ સે તુમ સે બિછડી પ્રભુ,
તબ સે ન પાયો ચૈન...’ પ્રભુ ! હું તારાથી સહેજ દૂર ગઈ, અને
બેચેન થઈ ગઈ. પ્રભુ મને મળો ને !

‘મનહું કિમહી ન બાઝે...’

રાત્રે કે દિવસે, શહેરમાં કે જંગલમાં, ગગનમાં ઊંચે કે પાતાલમાં
નીચે એની સફર ચાલુ જ હોય છે.^૧ પણ એનું પરિણામ શું ? માત્ર
અશાંતિ.

વિકલ્પોથી શાંતિ નથી મળતી, એ અનુભવ છે. અને છતાં
વિકલ્પો કર્યા જ કરું છું હું.

પ્રભુ ! આ વિકલ્પોનો થાક તો આપ !

ઘટના ઘટી ગઈ. હવે વિકલ્પો કરવાથી શું થાય ? ઘટનાને ઘટતાં
કદાચ એકાદ મિનિટ થઈ હોય અને હું એ ઘટનાની પીડા કલાકો,
દિવસો સુધી વેહું. ખ્યાલ છે, પ્રભુ ! કે પીડા ઘટનાની નહિ, મારા
મનની છે. ઘટનાનો સ્વીકાર નથી કરી શકતો.

પ્રભુ ! મને સર્વસ્વીકારની સાધના આપો ને !

વિકલ્પોમાં જઈને કશું મેળવવાનું નથી હોતું; ગુમાવવાનું હોય છે.

લોકો કહે કે સાપે આ માણસને ખાધો, ડંખ માર્યો; પણ એથી
સાપના મોઢામાં શું આવે ? કંઈ નહિ.

---

(૧) રજની વાસર વસતિ ઉજ્જડ,
ગયણ પાયાલે જાય;
સાપ ખાય ને મુખડું થોથું,
એહ ઉખાણો ન્યાય... (૧૭/૨)

મારી વાત કરું, પ્રભુ ? મને વિકલ્પોથી સુખ તો નથી જ મળતું, પીડા જ મળે છે. કર્મબંધ નફામાં !

આનંદઘનજી ભગવંતે જ ત્રીજા સ્તવનમાં અભય ગુણની પ્રાપ્તિની વાત કરી છે. ત્યાં અભયનો અર્થ તેમણે કર્યો છે ચિત્તસ્થૈર્ય. (‘ભય ચંચળતા હો જે પરિણામની.’)

ભય એટલે ચિત્તની વૃત્તિઓનું પ્રકંપન.

એક પ્રકંપન શરીરમાં ચાલે છે. બીજું મનમાં. બાર વાગ્યે રોજ જમનાર માણસના શરીરમાં ૧૫-૨૦ મિનિટ પહેલાં લાળગ્રંથિ સક્રિય બને છે.

પ્રબળ પ્રકંપન મનનું છે, એ સ્થિર થતું જ નથી; સ્વપ્નમાં પણ પ્રકંપન ચાલ્યાં જ કરે છે.

ગુર્જિએફે એક વિધિ તેમના શિષ્યોને આપેલી. રાત્રે સૂતાં પહેલાં દશેક મિનિટ મનને સજેશન આપવાનું કે સ્વપ્ન મિથ્યા છે, મિથ્યા છે...

પાંચેક મહિના આ પ્રયોગ કર્યા પછી એવું બનતું કેટલાક સાધકોને કે સ્વપ્ન શરૂ થાય અને તરત જ જાગૃતિ આવે : ‘આ મિથ્યા છે...’ સ્વપ્ન પૂરું !

બુદ્ધ પાસે એક સાધક આવ્યો. વિનંતી કરી : મને દીક્ષા આપો.

બુદ્ધ ભગવાને પૂછ્યું : ‘તને સ્વપ્ન આવે ?’ પેલો હોંશિયારી મારવા ગયો : ‘સાહેબ, મને તો બહુ સરસ સ્વપ્ન આવે. સ્વપ્નમાં તમે ઘણીવાર મને દર્શન દીધેલાં...’

બુદ્ધ કહે : ‘તું આશ્રમની બહાર નીકળ ! સાધકને સ્વપ્ન કેમ આવે ? જાગૃતિમાં વિકલ્પો ન હોય તો સ્વપ્ન કઈ રીતે આવે ?’

બૌદ્ધ ગુરુ.

સવારે છ વાગ્યે એમના ખંડમાં એક શિષ્ય આવ્યો. ગુરુ કહે : ‘રાત્રે મને સ્વપ્ન આવેલ...’ શિષ્ય કહે : ‘ગુરુદેવ ! બે મિનિટ, હું આવું.’ રસોડામાં જઈ ગરમ પાણીની બાલટી ભરીને લાવ્યો. નેપકીન પણ સાથે લાવ્યો.

ગુરુના હાથ-પગ, મોઢું ધોવડાવ્યા. લૂછી આપ્યા. ત્યાં બીજો શિષ્ય આવ્યો. ગુરુએ કહ્યું : ‘આજે મને સ્વપ્ન આવ્યું...’ શિષ્ય કહે : ‘ગુરુદેવ ! પાંચ મિનિટમાં હું આવું.’ ગરમ ચાનો જગ ભરીને લઈ આવ્યો. ગુરુને કપમાં ચા આપી.

ગુરુ પ્રસન્ન થયા.

એક અર્થમાં આ શિષ્યોની પરીક્ષા હતી. શિષ્યને પણ સ્વપ્ન ન આવે એવું જે ગુરુ માનતા હોય, એમને પોતાને સ્વપ્ન ક્યાંથી આવે ?

જો શિષ્યોએ પૂછ્યું હોત કે ‘સાહેબ, શેનું સ્વપ્ન હતું ?’ ખલા...સ, બેઉ નાપાસ થવાના હતા.

વિકલ્પોનાં વાવાઝોડાંની અસરથી મુક્ત રહેવા માટે બીજું એક સશક્ત માધ્યમ છે : અભ્યસ્ત યોગ.

સ્વાધ્યાય, ભક્તિ, જાપ આદિ કોઈપણ શુભ યોગ એટલો ઘૂંટાયેલો હોય કે વિકલ્પોનું વાવાઝોડું આવે ત્યારે સાધક એ અભ્યસ્ત યોગના ખંડમાં જતો રહે એટલે સુરક્ષિત થઈ જાય.

પૂજ્યપાદ, આચાર્ય ભગવંત ગુણરત્નસૂરિ મહારાજના શિષ્ય હતા મુનિરાજશ્રી મોક્ષરત્નવિજયજી. પરમ વિરાગી, સ્વાધ્યાયશીલ મહાત્મા. રાજસ્થાનમાં વિહારયાત્રાર્થે મારે જવાનું થયું ત્યારે તેઓ મળેલા. મને કહે : ‘હવે સ્વાધ્યાયમાં શું લઉં ?’ મેં જોયું કે પૂજ્ય હરિભદ્રાચાર્યજીના તથા મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી મહારાજના અને ‘સન્મતિ’ જેવા બધા ગ્રંથોનો અભ્યાસ એમને થઈ ગયેલો.

મેં કહ્યું : ‘જો તમારા ગુરુ મહારાજ આજ્ઞા આપે તો ૪૫ આગમ ગ્રંથો સટીક વાંચી લો !’

બે-અઢી વર્ષે ફરી તેઓ મળેલા. ‘૪૫ આગમગ્રંથો સટીક વંચાઈ ગયા છે.’

કેવો આ અભ્યસ્ત યોગ !

સ્થિરચિત્ત સાધકને ભગવદ્ગીતા સ્થિતપ્રજ્ઞ કહે છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ દશાનું વર્ણન કરતાં કહેવામાં આવ્યું :

પ્રજહાતિ યદા કામાન્,
 સર્વાન્ પાર્થ ! મનોગતાન્ ।
 આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટઃ,
 સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥

જ્યારે સાધકની બધી જ કામનાઓ ખરી પડે છે અને પોતાના ગુણો વીતરાગ દશા, પ્રશમરસ આદિ વડે સ્વરૂપ દશામાં જ્યારે સાધક રહે છે ત્યારે તે સ્થિતપ્રજ્ઞ કહેવાય છે.

મનોયોગ પર ઉપયોગનું આધિપત્ય સ્થપાયું એટલે આંતર વૈભવની પ્રાપ્તિની યાત્રા શરૂ !

મન સાધ્યું તેણે સઘળું સાધ્યું,
એહ વાત નહિ ખોટી;
ઈમ કહે સાધ્યું તે નહિ માનું,
એકહી વાત છે મોટી... (૧૭/૮)

મન નિયંત્રિત થયું એટલે સાધનાની ગાડી પૂરપાટ દોડી. પણ એ - મનોનિયંત્રણ - સરળ નથી જ. પરંતુ કૃપાસાધ્ય તો એ છે જ.

પૂ. આનંદઘનજી ભગવંત ચોથી સ્તવનામાં કહે છે : ‘દરિસન દુર્લભ, સુલભ કૃપા થકી આનંદઘન મહારાજ.’ આપણે પ્રસ્તુત સંદર્ભમાં, ‘દરિસન’ની જગ્યાએ ‘ચિત્તસ્થૈર્ય’ મૂકી દઈએ.

સરસ વાત આગળ કરે છે : ‘ઈમ કહે સાધ્યું તે નહિ માનું, એક હી વાત છે મોટી...’ કોઈ કહે કે મન મારા નિયંત્રણમાં છે, તો હું માનું નહિ. કારણ કે એક તો એ વાત બહુ અઘરી છે. અને કોઈએ મનોજય કર્યો છે, તો એ કોઈને કહેશે નહિ. સાધક તો પોતાના ગુણને છુપાવશે. એ એનો ઢંઢેરો નહિ જ પીટે.

સમ્રાટના એક ગુરુ.

સમ્રાટને પૂર્ણ ભાવ એમના પર.

તેઓ ભોજન એકાંતમાં કરતા. સમ્રાટને જાણવાની ઈચ્છા થઈ કે ગુરુ શું લે છે ભોજનમાં ? ગુરુ જ્યાં ભોજન લેવા બેઠા’તા એ દશ્ય દેખાય એ રીતે છુપાઈને સમ્રાટ ઊભા રહ્યા.

ગુરુએ માત્ર બાફેલી ભાજી ખાધી.

સમ્રાટે ગુરુને પૂછેલું : ‘આપ એકાંતમાં કેમ ભોજન લ્યો છો?’
ગુરુને ખ્યાલ હતો કે સમ્રાટે પોતાની ભોજનની ક્રિયા જોયેલી છે.
તેમણે હસતાં હસતાં કહ્યું : ‘સામાન્ય માણસો પોતાનાં અકાર્યોને
છુપાવે છે, જ્યારે સંતો પોતાનાં સત્કૃત્યોને છુપાવે છે.’

છેલ્લે વિનંતી આવી કે પ્રભુ ! મારા મન પર, તારી કૃપા વિના,
નિયંત્રણ શક્ય નથી. તું એવી કૃપા કર, પ્રભુ ! કે મારું મન મારા
નિયંત્રણમાં હોય.

મનડું દુરારાધ્ય તેં વશ આણ્યું,
તે આગમથી મતિ આણ્યું;
‘આનંદઘન’ પ્રભુ ! માહરું આણો,
તો સાચું કરી જાણ્યું.... (૧૭/૮)

પ્રભુ ! તું મનોવિજયી છે, તો મને પણ મનોવિજયી બનાવી દે.
‘લડથડતું પણ ગજબચ્યું, ગાજે ગયવર સાથે રે...’ હાથી ગર્જના કરે,
ચીંઘાડે ત્યારે એનું નાનું બચ્યું - મદનિયું પણ જોડે સૂર પુરાવે છે.

એમ પ્રભુ ! હું ય તારો બાળ છું ને ! તું મનોવિજયી હોય અને
હું ન હોઉં; તો એ કેમ ચાલે ?

‘મનડું દુરારાધ્ય..’ યોગીરાજ કહે છે કે મનને નિયંત્રણમાં લાવવું
અઘરું છે.

પરમપાવન શ્રી આચારાંગજીમાં પ્રભુએ કહ્યું છે : ‘અણેગચિત્તે ચ્ચલુ
અયં પુરિસે, સે કેયણં અરિહહ પૂરિત્તણ્ણ..’ મનુષ્યને અનેક ચિત્તો છે.

ઘડીકમાં એ શુભમાં હોય, ક્યારેક એમાંથી અત્યંત શુભ વિચારમાં પણ એ જાય. ક્યારેક વળી સાવ અશુભ વિચારમાં ચિત્ત ગરકાવ હોય...

આવી અશાંત અને ચંચળ વૃત્તિઓ દ્વારા શું થાય ? પ્રભુ કહે છે કે તે ચાળણીને ભરવા જેવું કામ છે.

અસંખ્ય છિદ્રોવાળી ચાળણીમાં પાણી નાખો તો એ કેટલો સમય રહે ? તેમ આવા અશાંત ચિત્તમાં શુભ વિચારો / સાધના કેમ કરીને ટકે ?

ચિંતક માર્ક ટ્વેઈન એક સવારે ભાષણ આપવા માટે થોડા દૂરના સ્થળે જવાના હતા. મિત્ર રાત્રે ત્યાં જ સૂતેલો. એને કહ્યું : તું પણ ચાલ.

ભાષણ સરસ અપાયું. લોકો પ્રભાવિત થયા. ફરી બેઉ કારમાં બેઠા. મિત્રે કહ્યું : તમારું ભાષણ બહુ સારું રહ્યું.

માર્કે પૂછ્યું : કયું ભાષણ ?

મિત્ર નવાઈમાં રૂબ્યો. એ કહે : સવારથી હું તમારી સાથે છું. એક જ ભાષણ તમે આપ્યું છે. તો તમે કયું ભાષણ સારું એમ કેમ પૂછ્યું ?

માર્ક ટ્વેઈન કહે છે : મિત્ર, એક ભાષણ મનમાં ચાલતું હતું ભાષણ આપતાં પૂર્વે. બીજું ભાષણ મંચ પર થયું. અને ત્રીજું ભાષણ અત્યારે ચાલી રહ્યું છે : અહંકારના લયમાં, કે કેવું સરસ ભાષણ રહ્યું !

મન ‘દુરાધ્ય’ ભલે રહ્યું, પ્રભુની કૃપાથી એ નિયંત્રિત થઈ જ શકે છે. ‘આનંદઘન પ્રભુ ! માહરું આણો...’

(૧)
સારાંશ

અનિયંત્રિત મનને સ્વાધીન બનાવવા માટેના,
ચિત્તસ્થૈર્યના માર્ગોની ચર્ચા અહીં થઈ છે.

ચિત્તસ્થૈર્યના કેટલાક માર્ગો :

- (૧) ઘટના ઘટી ગઈ છે, એનો સ્વીકાર કરવાથી
એ અંગેના વિકલ્પો નહિ આવે.
- (૨) સૂતાં પહેલાં સ્વપ્ન મિથ્યા છે, સ્વપ્ન મિથ્યા
છે... એવાં સજ્જેશનો મનને આપવાથી
જાગૃતિ પ્રબળ બને છે અને ત્યારે... સ્વપ્ન
શરૂ થતાં જ આ ભ્રમણા છે એ ખ્યાલ આવે
છે અને સ્વપ્ન અટકી જાય છે.
- (૩) સ્વાધ્યાય, ભક્તિ, જાપ આદિ કોઈપણ શુભ
યોગને અભ્યસ્ત - ઘૂંટાયેલ કરવાથી વિકલ્પો
આવે ત્યારે એ અભ્યસ્ત યોગમાં ઉપયોગને
મૂકી શકાય છે અને એ રીતે વિકલ્પો સામેનું
સુરક્ષાયક મળી જાય છે.

(૨)

આધારસૂત્ર

કોઈ કહે લીલા રે અલખ અલખ તણી રે,
લખ પૂરે મન આશ;
દોષરહિતને લીલા નવિ ઘટે રે,
લીલા દોષવિલાસ... (૧/૫)

દરિસન દુર્લભ સુલભ કૃપા થકી,
'આનંદઘન' મહારાજ.... (૪/૬)

લીલા અને કૃપા આ બે શબ્દો પરની આનંદઘનીય પંક્તિઓ પર અહીં
વિવેચના પ્રસ્તુત કરાઈ છે.

આનંદઘન

૨

‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્...’

પ્રભુની લીલા અને કૃપા આ બે શબ્દો આનંદઘનીય સ્તવનાઓમાં મળે છે.

પહેલા સ્તવનમાં તેઓશ્રીએ પ્રભુ લીલા કરે છે, જગતનું સર્જન કરે છે; આ માન્યતાને નિરાધાર ઠેરવી છે. અને ચોથા સ્તવનમાં તેઓશ્રીએ પૂરેપૂરી સાધનાને કૃપાસાધ્ય કહી છે.

●

‘કોઈ કહે લીલા રે અલખ અલખ તણી રે,
લખ પૂરે મન આશ;
દોષરહિતને લીલા નવિ ઘટે રે,
લીલા દોષવિલાસ.’ (૧/૫)

કોઈ એમ કહે છે કે અલક્ષ્ય (જેમનું સ્વરૂપ બુદ્ધિ દ્વારા કળી ન શકાય) એવા પરમાત્માની આ બધી લીલા છે. જગતમાં જે બધું થઈ રહ્યું છે, એ ‘એ’ની લીલા છે.

‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્...’

પણ દોષરહિત (રાગાદિથી મુક્ત), ઈચ્છારહિત પરમાત્મા પાસે કર્તૃત્વ નથી. તેથી તેઓ નથી તો જગતની રચના કરતા. નથી કોઈ બાહ્ય પ્રવૃત્તિમાં જતા. સ્વરૂપસ્થિત પ્રભુ છે.

સાધનાજગતમાં કૃપાનું કેટલું બધું મહત્ત્વ છે એ દર્શાવવા તેમણે કહ્યું :

‘દરિસન દુર્લભ, સુલભ કૃપા થકી,
આનંદધન મહારાજ...’ (૪/૬)

પરમાત્માનું દર્શન આપણે કરવા જઈશું તો દુર્લભ છે, બહુ જ અઘરું છે; પણ ‘એ’ની કૃપા થઈ જાય તો એ સુલભ છે.

આ ‘કૃપા’ શું છે ?

કૃપા. પ્રભુનો અનુગ્રહ. પ્રભુનો પ્રસાદ.

આપણા યુગના સાધનામનીષી પૂજ્ય પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજય મહારાજ કહે છે :

‘અનુરાગ (ભક્તિ)થી અનુગ્રહ (કૃપા) વધે છે.

અનુરાગ એ ભક્તની Receptivity (ગ્રાહકતા) છે અને અનુગ્રહ એ ભગવાનનો Response (પ્રતિભાવ / પ્રતિસાદ) છે.’^૧

‘કૃપા એ એક એવું તત્ત્વ છે, જે નજરે ન દેખાતું હોવા છતાં, નજરે દેખાતી કોઈ પણ વસ્તુ કરતાં અતિ અધિક ઉપકાર કરે છે. તે ઉપકારનું નામ છે વિષયવિમુખતા અને નિર્વિષયી પરમાત્મપ્રીતિમાં અપૂર્વ રતિ.’^૨

---

(૧) આત્મ-ઉત્થાનનો પાયો, પૃ. ૨૭૧. (૨) એજન, પૃ. ૩૫૭.

‘કૃપાનું તત્ત્વજ્ઞાન કહે છે કે, કૃપા જોઈતી હોય તો, અંદરથી (વિભાવોથી) ખાલી થઈ જાવ. સર્વત્ર વરસતો વરસાદ પણ ત્યાં જ ઝિલાય છે, જ્યાં પૂરતું ખાલીપણું હોય છે.’^૩

પૂજ્યપાદશ્રીજીએ કૃપાને પ્રભુના response / પ્રતિસાદ તરીકે ઓળખાવી. પ્રભુ એક એક પ્રાર્થનાનો ઉત્તર આપે છે. અને તરત આપે છે.

એકવાર પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજના સ્તવનને રટતો હતો. પંક્તિ આવી : ‘દયાનિધિ ! દીન પર દયા કીજે.’ વિચાર થયો કે હું દીન હોઉં એ મારા પ્રભુને ગમે ખરું ? મેં પ્રભુને જ પૂછ્યું : ‘હું દીન હોઉં તે તને ગમે ?’ પ્રભુની કોર્ટમાં પ્રશ્નનો બોલ ફેંકી દેરાસરની બહાર હું નીકળ્યો.

અચાનક, મારી નજર આકાશ ભણી ગઈ. પાણી ભરેલ વાદળ હતાં. થયું કે હમણાં વરસાદ તૂટી પડશે. પણ રાજસ્થાન (જસવંતપુરા) ની એ ધરતી પર વાદળો વરસ્યાં નહિ. હું જોતો રહ્યો. વાદળાં ખસકતાં ગયાં. દોઢેક કિલોમીટર દૂર લીલોછમ પહાડ હતો. ત્યાં વાદળાં વરસી પડ્યાં.

વાદળ વરસી પડ્યાં, ને મને પ્રભુનો ઉત્તર મળી ગયો !

કોરી, ગરમ ધરતી પર વાદળ ન વરસ્યાં; લીલીછમ પહાડની ધરા પર એ વરસ્યાં. મતલબ કે જ્યાં ભીનાશ ત્યાં વરસાદ.

હું દીન બનું, રડું, ભીનો બનું અને ત્યારે જ હું પ્રભુની કૃપાને પ્રાપ્ત કરી શકું ને ! વાહ ! કેવો સરસ ઉત્તર ! પ્રભુ આપે તે ઉત્તર તો મધુર જ હોય ને ! ‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્...’

---

(૩) એજન, પૃ. ૩૫૮.

‘મધુરાધિપતેરખિલં મધુરમ્...’

પ્રભુની જોડે બેસી રહેવાનું કેટલું તો ગમે ! માત્ર એમને જોતાં
બેસી રહીએ. અને એની કૃપાધારા ઝીલતા જઈએ.

રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું ગીત યાદ આવે :

‘બેસવા દે ને લગીર તારી કને,
કેવળ ક્ષણભર મને;
નીરખ્યા વિણ તુજ મુખ સામે,
હૃદય મુજ વિરામ ન પામે.....

આજે કેવળ એકાન્તે બેસીને,
તવ નયનોના નીડમાં પેસીને;
જીવન સમર્પણ કેરું ગાન,
ગાવું નીરવ થઈ એકતાન.’

ભક્તિ અને કૃપાના મઝાના સાયુજ્યની વાત પૂજ્યપાદ અધ્યાત્મ-
યોગી કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજે પણ કહી છે :

‘ભગવાન હાજર નથી, એવી આપણી માન્યતા જડમૂળથી કાઢવી
પડશે. ભગવાન ભલે અહીં (ભરત ક્ષેત્રમાં) નથી, પણ ભગવાનની
શક્તિ તો જગતમાં કામ કરી જ રહી છે. સૂર્ય ભલે આકાશમાં છે,
પ્રકાશ તો અહીં જ છે ને ! સિદ્ધો ભલે ઉપર છે, પણ એમની કૃપા તો
અહીં વરસે જ છે. માત્ર તે અનુભવમાં આવવી જોઈએ.’^૪

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજે ‘પંચવિંશતિકા’માં કહ્યું :

વ્યક્ત્યા શિવપદસ્થોઽસૌ,
શક્ત્યા જયતિ સર્વગઃ ॥

---

(૪) કહે કલાપૂર્ણ સૂરિ, પૃ. ૨/૧૧૮.

વ્યક્તિ રૂપે ભલે પ્રભુ મોક્ષમાં હોય, શક્તિ રૂપે પૂરા બ્રહ્માંડમાં તેઓ વ્યાપ્ત છે.

આ જ વાતને પૂજ્યશ્રીજી કહે છે :

‘ભગવાન ભલે મોક્ષમાં ગયા હોય, છતાં તીર્થ રહે ત્યાં સુધી ભગવાનની એ શક્તિ કાર્ય કરે જ છે.’^૫

‘વ્યક્તિગત ભગવાનનો અનુગ્રહ ભલે તેમના તીર્થ સુધી ચાલે, પણ આર્હન્ટ્ય તો સર્વક્ષેત્રમાં, સર્વકાળમાં, સર્વદા ઉપકાર કરી જ રહ્યું છે.’^૬

હવે પ્રશ્ન થાય કે પ્રભુની આ કૃપાનો અનુભવ કઈ રીતે થાય ?

પૂજ્યશ્રી કહે છે :

“ભગવાન પાસે અનન્ય ભાવથી જઈએ અને પ્રાર્થાએ : ‘ભગવન્! આપ જ સર્વસ્વ છો. માતા, પિતા, બંધુ બંધુ જ આપ છો. આપના સિવાય કોઈનો આધાર નથી.’ તો જ ભગવાન તરફથી આપણને પ્રતિભાવ મળે. આપણે અનન્ય ભાવથી કદી ભગવાનની શરણાગતિ સ્વીકારી નથી.”^૭

ભગવદ્ગીતા યાદ આવે :

અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં, યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યાભિયુક્તાનાં, યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્ ॥

જે ભક્તો સતત મારી જ સેવા કરે છે (આજ્ઞાપાલન એ સેવા છે, ભક્તિ છે), તેઓના યોગ અને ક્ષેમની જવાબદારી મારી છે.

(૫) એજન, પૃ. ૪/૨૪૮. (૬) એજન, પૃ. ૪/૨૪૬. (૭) એજન, પૃ. ૨/૧૧૮

શરણાગતિ.

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનું આ હૃદયંગમ ગીત :

‘હું તો હવે મુજને નિજ શિરે વહેવાનો નહિ,
હું હવે કંગાળ થઈ નિજ દ્વારે રહેવાનો નહિ.

આ બોજો તારે ચરણે ધરી,
નીકળી પડવાનો બધું પરહરી,
કશી ખબર રાખીશ ના હવે, વાત કશી કહેવાનો નહિ,
હું તો હવે મુજને નિજ શિરે વહેવાનો નહિ...’

મારો ભાર હવે હું શા માટે રાખું ? હું છું નિર્ભર. તારા જેવો
સમર્થ સ્વામી મને મળ્યો છે. હવે હું મારી કશી ખબર રાખવાનો નથી.
તારે જ મારું યોગ-ક્ષેમ કરવાનું છે.

મારું કામ છે માત્ર તને ચાહવાનું.

‘ગીતાંજલિ’માં ટાગોર કહે છે :

‘ચાહું હું તો તમને ચાહું,
કેવળ ચાહું તમને,
એ જ વાત કહેવા દો મારા ઉરને, મારા મનને,
બીજી જે વાસનાઓ વાંસે,
ભટક્યા કરું દિવસે ને રાતે,
મિથ્યા તે સૌ મિથ્યા, હું તો કેવળ ચાહું તમને.
રાત્રી જેમ છુપાવી રાખે આલોકના અંતરનાદને,
તેમ ગભીરા મોહે મારા હું તો ચાહું તમને,
શાન્તિને આઘાતો કરતી

ઝંઝા, છતાં શાન્તિને ચહતી,
તેમ કરું આઘાત છતાંયે ચાહું કેવળ તમને.'

રાત્રિ અંધકારના આગોશમાં જકડાયેલી હોવા છતાં તેની ભીતર તે પ્રકાશને પામવાની ઈચ્છા, આલોકના અંતર્નાદિને છુપાવી રાખે છે; તેવી રીતે સંસારના ગંભીર, ઊંડા મોહમાં લપટાયેલ હું તને જ ચાહું છું.

ઝંઝાવાત, વાવાઝોડું શાન્તિને ડહોળી નાખે છે, તેના પર આઘાતો કરે છે; છતાં તે ઈચ્છે છે તો શાન્તિને જ. તેથી પ્રત્યેક પ્રલયંકર ઝંઝાવાત અંતે શમે તો છે શાંતિમાં જ. તેમ હું તારી સામે, તારા પ્રેમ સામે ગમે તેટલા આઘાતો કરું, ગમે તેવો બળવો કરું (તું તો બીજાને જ ચાહે છે, મારી સામે તું નજર પણ નાખતો નથી... તારે મારી સંભાળ લેવાની છે, એ તારા ખ્યાલમાં છે ?) તો પણ અંતે ચાહું છું માત્ર તને.

ભક્ત તો પ્રભુને અન્તસ્તરથી ચાહે છે. પ્રભુના મિલન માટે પણ એ અત્યન્ત આતુર હોય છે. શું પ્રભુ ભક્તને મળવા આવે ? મજાના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર પૂજ્યપાદ કલાપૂર્ણસૂરિ દાદાએ આ રીતે આપ્યો :

“(કેવળી) ભગવાન દર છ મહિને (સમુદ્ઘાત રૂપે) આપણને મળવા આવે જ છે. આપણે ક્યાં સંમુખ થઈએ છીએ ?

‘ભગવાન સમુદ્ઘાતના ચોથા સમયે આત્મપ્રદેશોથી સર્વલોકવ્યાપી બને જ છે. આખા બ્રહ્માંડમાં ફેલાઈ જતા ભગવાન આપણા ઘટમાં પણ આવે જ છે ને !’”

કેટલી મજાની વાત ! પ્રભુ આપણને મળવા આવે !

---

(૮) કહે કલાપૂર્ણ સૂરિ, પૃ. ૨/૩૮૦-૧.

પ્રભુની કૃપા સાધનાને કેવી રીતે ઊંચકે છે એ સન્દર્ભમાં, સાધનાની ભગવત્કર્તૃકતાની વાત કરતાં પૂજ્યપાદ કલાપૂર્ણસૂરિ દાદાએ કહ્યું :

“પૂ. વીરવિજય મહારાજે કહ્યું છે : ‘સુલસાદિક નવ જણને જિનપદ દીધું રે...’ આ નવને (પ્રભુએ) તીર્થંકર પદ આપ્યું કે તેઓ પોતાની સાધનાથી પામ્યાં ? બીજા કેમ ન પામ્યાં ? ને તે નવ જ કેમ પામ્યાં ? તે નવનો પ્રકૃષ્ટ યોગ હતો માટે. વળી તે નવને પણ પહેલાં કેમ તીર્થંકરનામ (પદ) ન મળ્યું ? ને પ્રભુની હાજરીમાં જ (એ) કેમ નિકાચિત થયું ? આ વિચારશો તો પ્રભુની મુખ્યતા સમજાશે.

‘ઈન્દ્રભૂતિ આદિમાં ગણધર પદની યોગ્યતા હતી તો જે વખતે પણ કર્યો ત્યારે ગણધરપદ કેમ ન પામ્યા ?

‘તમને ઉપાદાન મુખ્ય દેખાતું હશે. મને પ્રભુ (નિમિત્ત) મુખ્ય દેખાય છે.’”

“ભગવાન કંઈ કરતા નથી, આપણો ઉદમ કામ કરે છે; એવું માનશો તો ભક્ત કદી નહિ બની શકો. અગિયારે ગણધરોની તૈયારી ન હતી, પણ સમવસરણમાં ગયા ને કામ થઈ ગયું. હવે કહેશોને કે ગણધર પદનું દાન ભગવાને કર્યું !”^{૧૦}

ભક્તિ (શરણાગતિ) અને કૃપા (અનુગ્રહ)ના સાયુજ્યની વાત પૂજ્યપાદ સાધનામનીષી પં. શ્રી ભદ્રંકરવિજયજી દાદાએ આ રીતે કહી છે :

“શ્રી તીર્થંકર પરમાત્માના અનુગ્રહને મેળવવા માટે શું કરવું જોઈએ ?

---

(૮) એજન, પૃ. ૨/૨૪૦. (૧૦) એજન, પૃ. ૨/૨૪૧.

‘અહમ્ને ઓગાળીને, તીર્થંકર દેવોને, તેમની આજ્ઞાને સંપૂર્ણપણે સમર્પિત થઈ જવું..... તે પછી, મોક્ષ સુધી નિર્વિઘ્ને પહોંચાડવાની જવાબદારી તેમની બની જાય છે.’^{૧૧}

અહમ્ને ઓગાળી સમર્પિતતાની ધારામાં ભક્ત વહ્યો કે પ્રભુની કૃપાની ધારા સાથે એ સંલગ્ન થઈ ગયો.

ટી.વી.નાં દૃશ્ય-શ્રાવ્ય મોજાં તમારા ખંડમાં પણ છે. પરંતુ તમે એને ઝીલી શકતાં નથી. ટેલિવિઝન સેટ ઓન થતાં જ એ મોજાં પકડાય છે.

ટી.વી. સેટ પાસે એ રીસેપ્ટિવીટી, ગ્રાહકતા છે.

એમ, ભક્ત સમર્પણની ધારામાં આવ્યો એટલે પ્રભુકૃપા સાથે એનું જોડાણ થઈ ગયું.

સમર્પણ અઘરું જરાય નથી. તમારી પાસે શું છે ? ગંદું શરીર, રાગ-દ્વેષથી ઊભરાતું ગંદું મન... શું છે તમારી પાસે ? તમે એ આપો, પ્રભુ મોક્ષ આપે...

આપણે તૈયાર ન હોઈએ એવું બને ખરું ?

અહમ્નું ઓગળવું...

પૂજ્ય કલાપૂર્ણસૂરિ દાદા કહે છે :

---

(૧૧) આત્મ-ઉત્થાનનો પાયો, પૃ. ૯૮.

“તમારો ઉપયોગ અરિહંતમય બન્યો, એ જ અરિહંતનું ધ્યાન. એક નય તો ત્યાં સુધી કહે છે : અરિહંતના ઉપયોગમાં રહેતો આત્મા જ સ્વયં અરિહંત છે.

‘અરિહંત પદ ધ્યાતો થકો, (દબ્બલ ગુણહ પજજાય રે; ભેદ છેદ કરી આત્મા, અરિહંતરૂપી થાય રે...)’ અહીં અભેદધ્યાનની વાત છે. વચ્ચેની અહંકારની દીવાલ તૂટી જાય તો અરિહંત ને આપણે એક જ છીએ.”^{૧૨}

“ભગવાનની ચેતના વિરાટ છે. આપણી વામન છે. જો આપણી વામન ચેતના (પ્રભુની) વિરાટ ચેતનામાં ભળી જાય તો...? પાણીનું ટીપું સાગરમાં ભળે તો ટીપું સ્વયં સમુદ્ર બની જાય. આપણો અહં ઓગળી જાય છે; જ્યારે આપણે પ્રભુમાં એકાકાર બની જઈએ છીએ. પછી આપણું અસ્તિત્વ નથી રહેતું.”^{૧૩}

ભક્તિ અને કૃપાનું આ સાયુજ્ય. આ જ સંદર્ભમાં પ્રભુની સાધનાને હું આ રીતે પ્રસ્તુત કરું છું : ૯૯% કૃપા, ૧% સમર્પણ (ભક્તિ).

તમે સમર્પિત થયા તો પ્રભુની કૃપાધારા સાથે તમે જોડાઈ ગયા; પછી જે કરવાનું છે, તે એ કૃપાધારા કરી લે છે. સદ્ગુરુયોગ પણ એ આપણે... બધું જ, બધું જ, યોગ-ક્ષેમ એ કરશે.

અનંત જન્મોથી અસમર્પિત થઈને પીડામય સંસારમાં રવડ્યા છીએ. હવે સમર્પિત થઈને, ભક્ત થઈને મોક્ષ મેળવવો છે.

પ્રભુ તૈયાર છે.

તમે તૈયાર ?

---

(૧૨) કહે કલાપૂર્ણસૂરિ, પૃ. ૨/૧૧૮. (૧૩) એજન, પૃ. ૨/૧૧૮.

પ્રભુની ભક્તવત્સલતાની વાત પૂજ્ય કલાપૂર્ણસૂરિ દાદાના શબ્દોમાં :

“ભગવાન પાસે કેવળજ્ઞાનનું વિશાળ દર્પણ છે. જેમાં ત્રણે કાળનું વિશ્વ પ્રતિબિંબિત છે. તો ભક્તિ કરતાં (એવા) આપણે ભગવાન (ના કેવળજ્ઞાન)માં પ્રતિબિંબિત ખરા કે નહિ ?

‘ભગવાનમાં તો આપણે પ્રતિષ્ઠિત છીએ જ. પણ ભગવાન આપણામાં કેટલા અંશે પ્રતિષ્ઠિત છે ?’

પ્રભુ-પ્રતિષ્ઠિતતા માટેના માર્ગ ભણી આંગળી-ચીંધણું કરતાં પૂજ્યશ્રીજી કહે છે :

“આપણું ચિત્ત જેટલું નિર્મળ, તેટલા અંશે ભગવાન આપણા ચિત્તમાં પ્રતિબિંબિત બનશે.”^{૧૪}

---

(૧૪) એજન, પૃ. ૨/૩૮૧-૨.

(૨)
સારાંશ

લીલા વિરુદ્ધ કૃપાની વાત અહીં ચર્ચાઈ છે.

પ્રભુની કૃપા જ સાધનામાર્ગમાં ભક્તને ઊંચકે છે એની વાત મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ આ રીતે કરી : ‘તું ગતિ...’ પ્રભુ ! સાધનામાર્ગમાં તું જ મારી ગતિ છે. તારી કૃપા વિના સાધનામાર્ગે એક ઈંચ, એક સેન્ટિમીટર આગળ વધી ન શકાય.

(૩)

આધારસૂત્ર

ત્રિવિધ યોગ ધરી આદર્યો રે,
નેમિનાથ ભરતાર; મનઠ
ધારણ પોષણ તારણો રે,
નવસર મુગતાહાર..(૨૧/૧૬)

રાજમતીજીએ મન, વચન, કાયાના યોગો દ્વારા પ્રભુની આજ્ઞાને સ્વીકારી.
અને તેમને પ્રભુ તરફથી ધારણ (શુભ), પોષણ (શુભનો વેગ) અને તારણ
(શુદ્ધ)ની મઝાની સાધના મળી છે. આ વિષય-વસ્તુની ચર્ચા આ સ્તવનમાં છે.

આનંદધન

3

ધારણ, પોષણ, તારણ

ઝેન કથા છે.

ગુરુ શિષ્યને કહે છે : ‘એક હાથે તાળી વગાડ તો !’

શિષ્યે ખૂબ વિચાર્યું, ખૂબ વિચાર્યું. કંઈ સમજાતું નથી. આખરે એ નિર્વિચાર બન્યો. મન એકદમ શાન્ત બન્યું. એને સમજાયું કે વિચાર દ્વારા જે પરનો સંગ થયા કરતો હતો એ છૂટ્યો, અને મનને શાન્તિ મળી.

એ ગુરુ પાસે ગયો. ગુરુ એના ચહેરાને જોઈને પામી ગયા કે એણે એક હાથે તાળી વગાડી દીધી !

અને મજાની વાત છે કે બે હાથે (વિચાર + પરનો સંગ) તાળી ક્યારેય વાગી પણ નથી શકતી ! વિચાર દ્વારા પરના સંગમાં (રાગ-દ્વેષની ધારામાં) રહેનાર સાધક કઈ રીતે શાન્તિ પામે ?

સ્થિરચિત્ત કે શાન્તચિત્ત સાધકને ભગવદ્ગીતા સ્થિતપ્રજ્ઞ કહે છે.

સ્થિતપ્રજ્ઞતાને વ્યાખ્યાયિત કરતાં ગીતા કહે છે :

દુઃખેષ્વનુદ્વિગ્નમનાઃ,

સુખેષુ વિગતસ્પૃહઃ ।

વીતરાગભયક્રોધઃ,

સ્થિતધી-મુનિરુચ્યતે ॥

દુઃખોમાં અનુદ્વિગ્ન છે, સુખોમાં જેની ઝંખના નથી અને રાગ, ભય, ક્રોધ જેના શિથિલ બન્યા છે; તે સ્થિતપ્રજ્ઞ છે.

શારીરિક આદિ પીડાના સમયે સાધકની મનોદશા કેવી હોય ?

ત્રણ સ્તરો અહીં મળે છે :

- (૧) પ્રારંભિક સાધક પીડાના સમયે માને છે કે પ્રભુએ પરિષદોને / પીડાને સહન કરવાનું કહ્યું છે. એથી કર્મનિર્જરા પણ થાય છે. અને આમ, એ પીડાને સમભાવપૂર્વક સહે છે.
- (૨) જ્ઞાની સાધક પીડાના સમયે પર્યાયોને માત્ર જુએ છે. રોગ પર્યાય છે. પર્યાયોમાં ઈન્વોલ્વ થવાનું / સંકળાવાનું નથી હોતું. પર્યાયોને માત્ર જોવાના હોય છે.
- (૩) યોગી સાધક પીડાની ક્ષણોમાં પણ પોતાના ઉપયોગને ભીતર રહેલ આનંદ પર મૂકે છે. અને એ રીતે, બહારથી લાગતી પીડાની ક્ષણો એના માટે આનંદમય જ છે.

વિહારયાત્રામાં એક આચાર્ય ભગવંતને કાંટો વાગ્યો. ધૂળમાં દબાયેલ એ મોટો કાંટો પગમાં ઘૂસી ગયો. સાહેબ નીચે બેસી ગયા. તેમણે આંખો બંધ કરી. પ્રભુના ધ્યાનમાં તેમણે ઉપયોગને મૂકી દીધો. આ બાજુ શિષ્યોએ ઊંડા પેસી ગયેલા એ કાંટાને કાઢ્યો. લોહીની

ધાર છૂટી. પાટાપિંડી થઈ. સાહેબ પ્રભુમય બનેલા છે. શરીરમાં કાંટો કાઢવાને કારણે થયેલ પીડાનો એમને ખ્યાલ સુદ્ધાં ન હતો.

કાશીના મહારાજને પેટમાં દુખાવો ઊપડ્યો. (હમણાંની, વિલીનીકરણ પહેલાંની આ ઘટના છે.) ડોક્ટરોએ નક્કી કર્યું કે અપેન્ડિક્સ છે. અને તત્કાલ ઓપરેશન જરૂરી છે.

જરૂરી પરીક્ષણો પછી, મહારાજને ઓપરેશન થિયેટરમાં લઈ જવાયા. એનેસ્થેસિયા (બેહોશી માટેનું ઔષધ) આપવાનું હતું. મહારાજએ ના પાડી. ‘હું બેહોશ નહિ થાઉં.’

ડોક્ટરો કહે : ‘સાહેબ, અમારું કામ અમારી રીતે અમને કરવા દો ! પેટ ચિરાય ત્યારે જે વેદના થાય તેને આપ સહન ન કરી શકો.’

મહારાજ ભગવદ્ગીતાનું પુસ્તક લઈને આવેલા. ડોક્ટરોને કહ્યું : ‘થોડીવારમાં ઓપરેશન ચાલુ કરી દો. એનેસ્થેસિયા નહિ જ લઉં.’ ગીતાજીનો સ્થિતપ્રજ્ઞ અધ્યાય વાંચે છે, તન્મય બને છે એમાં. પુસ્તક બાજુમાં પડી જાય છે. ડોક્ટરો ઓપરેશન કરે છે.

પીડાનો કોઈ ખ્યાલ મહારાજને નથી, ઓપરેશન પૂરું થયું. ડોક્ટરો કહે : ‘સાહેબ, ઓપરેશન થઈ ગયું.’ મહારાજ કહે : સરસ...

‘દુઃસ્વેષ્ણનુદ્વિગ્નમનાઃ’ હોય સ્થિતપ્રજ્ઞ સાધક. એ ‘સુસ્વેષુ વિગતસ્પૃહઃ’ પણ છે. કોઈપણ સંયોગજન્ય સુખમાં એને ગમો નથી.

બૃહત્કલ્પસૂત્રની ટીકામાં એક સરસ પ્રસંગ આવે છે : ‘ગુરુ શ્રાવકોને શ્રામણ્યની પરિભાષા આપતાં કહે છે : જે રીતે તમારે ત્યાં વાસણો છે કે ઘરમાં થાંભલા અને ભીંતો છે, તેમને સુખ-દુખનો

અનુભવ નથી થતો; એ જ રીતે પ્રભુના મુનિઓને સંયોગજન્ય (પદાર્થો / વ્યક્તિઓના સંયોગથી નીપજેલ) સુખ કે વિયોગજન્ય દુખ નથી હોતું. તેઓ માત્ર આનંદમાં રહે છે.”^૧

સ્થિતપ્રજ્ઞ સાધક સતત આનંદમાં મગ્ન હોય છે.

ગમો, અણગમો ગયા એટલે રાગ-દ્વેષની પીડા ગઈ. ‘વીતરાગભયક્રોધ:...” ભય એટલે મનમાં થતાં પ્રકંપનો. મન સદાય, વિચારોને કારણે પ્રકંપિત રહેતું હોય છે : ઘડીકમાં આ વિચાર, ઘડીકમાં પેલો.

સ્થિતપ્રજ્ઞ સાધક અભય હોય છે.

આ સ્થિતપ્રજ્ઞદશા ભક્ત કઈ રીતે પામે એની વાત પણ ભગવદ્ગીતાએ કરી :

મય્યેવ મન આધત્સ્વ,
મયિ બુદ્ધિ નિવેશય ।
નિવસિષ્યસિ મય્યેવ,
અતઃ કુર્ધ્વ ન સંશયઃ ॥

પરમ ચેતનાનો આ કોલ : તું જો મન અને બુદ્ધિ મને સોંપી દે, મારામાં (પ્રભુના અનંતગુણોમાં / એમના નિર્મળ સ્વરૂપમાં) તું મન અને બુદ્ધિને સ્થિર કરી દે, તો હવે પછી તું મારે વિષે જ રહીશ.

---

(૧) यथा भवतां भाजन-स्तम्भ-कुड्यादीनि सौस्थ्यदौःस्थ्यव्यापारं न वहन्ति, एवं वयमपि... ॥

- બૃહત્કલ્પસૂત્ર, ટીકા

મતલબ કે, નિર્મળ ગુણો અને નિર્મળ આત્મસ્વરૂપ સિવાય તારું મન બીજે ક્યાંય નહિ ઠરે.

આ પૃષ્ઠભૂમિકા પર ઊભા રહીને ભક્તહૃદયા રાજમતીજીએ નેમિનાથ પ્રભુ પાસેથી શું મેળવ્યું એની વાત પૂજ્યપાદ આનંદધનજી ભગવંતના શબ્દોમાં :

ત્રિવિધ યોગ ધરી આદર્યો,

નેમિનાથ ભરતાર; મન૦

ધારણ પોષણ તારણો રે,

નવસર મુગતાહાર... (૨૧/૧૬)

મન, વચન, કાયાના યોગો દ્વારા રાજમતીજીએ નેમિનાથ પ્રભુને હૃદયમાં સ્વીકાર્યા છે. અને તેમને જ આશ્રયદાતા, પાલનહાર, તારણહાર તરીકે માન્યાં છે. જેમ કોઈ સ્ત્રી પોતાના કંઠે નવ સેરવાળા મોતીના હારને પહેરે છે, તેમ રાજમતીએ પ્રભુને પોતાના સમગ્ર અસ્તિત્વથી સ્વીકાર્યા છે.

એકવાર બ્રાહ્મણવાડા તીર્થમાં આપણા યુગના સાધનામનીષી પૂજ્યપાદ પંન્યાસપ્રવરશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ બિરાજમાન હતા.

અધ્યાત્મયોગી આચાર્ય ભગવંત કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજ તથા વિદ્વદ્વ્ય મુનિરાજશ્રી જંબૂવિજયજી મહારાજ પણ ઉપસ્થિત હતા.

પૂજ્યપાદ પંન્યાસજી ભગવંતે પ્રવચનમાં સાધનાની ભગવત્કર્તૃકતાની વાત વિષે ઊંડાણથી સમજાવ્યું.

એક ભાવકે પૂછેલું : ગુરુદેવ ! આના માટેનો કોઈ શાસ્ત્રાધાર અમને આપો ને !

એ સમયે ગુરુદેવે પૂ.આનંદઘનજી મહારાજની નેમિનાથ સ્તવનાની આ કડી ઉચ્ચારેલી. અને એ પર વિસ્તારથી સમજાવેલું.

‘ધારણ પોષણ તારણો રે...’ ‘ધારણ’. સાધકને શુભમાં સ્થિર કરે પ્રભુકૃપા. ‘પોષણ’. સાધકને શુભના વેગમાં પણ પ્રભુકૃપા લઈ જાય. ‘તારણ’. શુદ્ધમાં પણ સાધક એ રીતે જ જાય.

કેટલું બધું પ્રભુએ આપ્યું / આપે છે ! શુભ, શુભનો વેગ અને શુદ્ધમાં સ્થિતિ પ્રભુ દ્વારા મળે છે.

‘શુભ’.

અહોભાવની મઝાની ધારા આપણને મળી છે. કેટલાં બધાં સશક્ત નિમિત્તો - અહોભાવને ઊભારવા માટેનાં - પરંપરામાં છે.

અહોભાવનો હું પક્ષપાતી છું. કારણ કે ૮૫ ટકા સાધકો એ માર્ગ દ્વારા જ આગળ વધે છે.

શ્રેષ્ઠ માધ્યમ છે પ્રભુનો મૂર્તિદેહ, પ્રભુના પ્યારા શબ્દો.

પ્રભુને જોતાં જ આંખો છલકાય. હૃદય ભરાઈ આવે. ‘મારા પ્રભુ મને મળ્યા !’

અહોભાવની ધારાની વિશેષતા એ છે કે જ્યારે મનમાં અહોભાવ ઊમટેલ હોય ત્યારે રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિ વિભાવો નથી હોતા. અહોભાવનું આ બહુ જ મોટું કાર્ય છે. રાગ-દ્વેષની ધારાને એણે ડિસ્કનેક્ટ / ખંડિત કરી.

એટલે કે, મજાનું એક ફાઉન્ડેશન / પાયો રચવાનું કામ થયું.

‘શુભનો વેગ’.

પ્રભુના પ્યારા શબ્દોને વાંચતાં આંખો વરસે, અહોભાવ ભીતર છલકાય એ શુભની ધારા. એ શુભમાં ઊંડાણ આવે તે શુભનો વેગ.

જેમ કે, આચારાંગજીનું સૂત્ર વાંચ્યું : ‘આણાં મામગં ધમ્મં...’ આજ્ઞામાં મારો ધર્મ છે. વાંચતાં રોમ રોમ ખીલી ઊઠે. મારા ભગવાનના શ્રીમુખેથી વહેલાં આ વચનો. આ શુભની ધારા.

એ પછી, પ્રભુની આજ્ઞા શું ? એની વિભાવના ચાલશે. ‘રાગ, દ્વેષ, અહંકાર શિથિલ કરવા એ પ્રભુની આજ્ઞા છે.’ હવે અનુપ્રેક્ષા ચાલશે કે રાગ, દ્વેષને શિથિલ કઈ રીતે કરવા.

કોઈ વ્યક્તિએ કંઈક કહ્યું. ન ગમે તેવું હતું. ક્રોધ આવવાની શક્યતા ગણાય. પણ ત્યાં જ વિચાર થાય કે મારા પ્રભુ શું કહે છે, હું તો મારા પ્રભુની આજ્ઞામાં છું.

નિમિત્તવાસી સાધક પ્રભુવાસી બને એ શુભનો વેગ.

સ્વાધ્યાયની શુભની ધારા અનુપ્રેક્ષા દ્વારા શુભના વેગની ધારામાં પલટાઈ.

હવે ‘શુદ્ધ’ ભણી.

જ્યાં તમે તમારા સ્વરૂપમાં / સમભાવ આદિ તમારા ગુણોમાં સ્થિર થાઓ છો.

રાજમતીજીએ ભક્તાના લયમાં, પ્રભુના મુખને જોયું, અહોભાવ હૃદયમાં છલકાયો; એ રીતે શુભ (ધારણ) પ્રભુ તરફથી એમને મળ્યું.

પ્રભુની વીતરાગદશાને તેમણે જોઈ અને એ વીતરાગદશા મારી ભીતર પણ છે, એની અનુપ્રેક્ષા ચાલી... એ રીતે પ્રભુએ શુભનો વેગ (પોષણ) આપ્યો.

અને, વીતરાગદશાની આંશિક ઝલક તેમણે મેળવી એ પ્રભુ તરફથી મળેલ શુદ્ધ (તારણ)નું દાન હતું.

રાજમતીજીએ પ્રભુનું ગુણાત્મક દર્શન ક્યારે કર્યું તેની વાત આ શબ્દોમાં આવી :

મોહદશા ધરી ભાવના રે,
ચિત્ત લહે તત્ત્વવિચાર; મન૦
વીતરાગતા આદરી રે,
પ્રાણનાથ નિરધાર... (૨૨/૧૪)

સેવક પણ તે આદરે રે,
તો રહે સેવક મામ; મન૦
આશય સાથે ચાલીએ રે,
એહિ જ રૂડું કામ... (૨૨/૧૫)

રાજમતીજીની મોહયુક્ત વિચારણા તત્ત્વ વિચારણામાં ફેરવાઈ. અને તરત જ તેમને ખ્યાલ આવ્યો કે પ્રભુ તો વીતરાગ છે.

જો હું એમની ભક્તા હોઉં, તો મારા માટે પણ વીતરાગદશાની પ્રાપ્તિ એ જ માર્ગ છે. ભક્તનો ધર્મ છે પ્રભુના પગલે પગલે ચાલવું.

આ ભાવધારા અને પ્રભુનાં ચરણોમાં મન-વચન-કાયાના યોગોનું સમર્પણ.

‘त्रिविध योग धरी आद्यर्षो,
नेमिनाथ ભરતાર...’

મન, વચન, કાયા પ્રભુને સમર્પિત થઈ ગયાં. હવે પ્રભુની આજ્ઞા પ્રમાણે જ મન ચાલશે.

દીક્ષિત જીવનના પ્રારંભિક સમયની એમની ભાવદશા કેવી હશે, તે પરમપાવન ‘ઉત્તરાધ્યયન સૂત્ર’ના એક ગાથાસૂત્ર દ્વારા જાણી શકાય :

‘चरे पयाइं परिसंकमाणो,
जं किंचि पासं इह मन्नमाणो ।’

એક એક ડગલું ભરતાં તેઓ વિચારે છે કે મારાથી ક્યાંય રાગ, દ્વેષ, અહંકાર ન થઈ જાય. એક એક ક્ષણની જાગૃતિ હતી તેમની પાસે.

મન, વચન અને કાયાના યોગો પ્રભુને / પ્રભુઆજ્ઞાને સમર્પિત થઈ ગયેલાં. આજ્ઞાપાલનનો તીવ્ર આનંદ તેઓ માણી રહ્યા હતાં.

આજ્ઞાપાલનની આ કાણો.

ભક્તની ભક્તિ અને પ્રભુની કૃપાના મિલનની આ ક્ષણો.

મહો. યશોવિજયજી યાદ આવે : ‘આણા પાલે, સાહિબ તુષે...’

વ્યવહાર આજ્ઞા નિશ્ચય આજ્ઞા સુધી સાધકને લઈ જાય છે. નિશ્ચય આજ્ઞા પ્રભુની આ છે : ‘તું તારામાં સ્થિર થા !’

રાજમતીજ કેવળજ્ઞાની બની મોક્ષને પામ્યાં.

ધારણ (શુભ), પોષણ (શુભનો વેગ) અને તારણ (શુદ્ધ) પ્રભુ દ્વારા તેમને મળ્યાં.

(૩)
સારાંશ

ભક્ત પોતાના મન, વચન, કાયાના યોગો પ્રભુને
સોંપે છે ત્યારે પ્રભુની અચિન્ત્ય કૃપા વડે તે શુભથી શુદ્ધ
સુધીની યાત્રા કરે છે.

(૪)

આધારસૂત્ર

ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉં રંગસું,
ભંગ મ પડજો હો પ્રીત, જિનેશ્વર;
બીજો મનમંદિર આણું નહિ,
એ અમ કુલવટ રીત... (૧૫/૧)

પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે,
દેખે પરમ નિધાન, જિનેશ્વર;
હૃદય નયન નિહાળે જગધણી,
મહિમા મેરુ સમાન... (૧૫/૩)

દોડત દોડત દોડત દોડિયો,
જેતી મનની રે દોડ, જિનેશ્વર;
પ્રેમ પ્રતીત વિચારો ઢૂંકડી,
ગુરુગમ લેજો રે જોડ... (૧૫/૪)

પ્રભુનાં દર્શન શી રીતે થાય ? સદ્ગુરુદેવ પ્રવચન-અંજન ભક્તને આંજે
ત્યારે ભક્ત પ્રભુ-દર્શન કરી શકે.

પ્રવચન-અંજન સદ્ગુરુદેવ ક્યારે કરે એની મજાની ચર્ચા આ સ્તવનામાં છે.

આનંદુષ્ણ

૪

‘હૃદય નયન નિહાળે જગદણી...’

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોર ભાવક શ્રોતાવૃંદ સમક્ષ ‘ગીતાંજલિ’નાં ગીતોનું ગાન કરી રહ્યા હતા. ભક્તિસભર કાવ્યો ભક્તહૃદયી પુરુષના કંઠેથી વહેતા હોય એ સાંભળવાનો લહાવો કેવો મઝાનો હોય !

એક કલાક સુધી કાવ્ય-પઠન ચાલ્યું. શ્રોતાવૃંદ સ્તબ્ધ. કહો કે સમાધિસ્થ. કાવ્ય-ગાન પૂરું થયું. ચૂપકે ચૂપકે ઓડિટોરિયમ ખાલી થવા લાગ્યું.

એવી એક ભાવદશા હતી ભક્તોની, જ્યાં તાળીઓ પાડવાની પણ ક્રિયા ન થઈ શકી.

ઘરે ગયા પછી પણ કેટલાક ભાવકો કલાકો સુધી એ ભાવદશામાં રહ્યા.

બીજા દિવસે પત્રો, તારોનો જે વરસાદ વરસ્યો છે ! બધા પત્ર-લેખકોના શબ્દો લગભગ આવા હતા : ‘અદ્ભુત ગાન. અવિસ્મરણીય ગાન. ઘેરી ભાવદશામાં ડુબાડનારું ગાન.’

‘હૃદય નયન નિહાળે જગદણી...’

આવા ગાનને બહુ જ ઊંચી પ્રતિષ્ઠા મળેલી છે :

જપકોટિસમં ધ્યાનં, ધ્યાનકોટિસમો લયઃ ।

લયકોટિસમં ગાનં, ગાનાત્ પરતરં નહિ ॥

જપની પરાકાષ્ઠા તે ધ્યાન. ધ્યાનની પરાકાષ્ઠા તે લય (સમાધિ). અને સમાધિની પરાકાષ્ઠા તે ગાન. ગાન પછી, આ શૃંખલામાં, બીજું કશું નથી.

કયા સંદર્ભમાં આ વાત કહેવાઈ છે ?

સમાધિદશા કરતાં પણ ગાનની પ્રતિષ્ઠા વધુ ! હા, કારણ સ્પષ્ટ છે. સમાધિમાં એક સાધક પોતાની ભીતર ઊતરી જાય છે. જ્યારે સારો ઉદ્ગ્રાતા સેંકડો / હજારોને પોતાની ભીતર લઈ જઈ શકે છે.

તમે એવા ડૂબી જાવ એ શબ્દોમાં, એ લયમાં કે તમે બધું ભૂલી જાવ.

પં. ઝુંકારનાથ ઠાકુરે સંગીતકારોની એક સભામાં માલકૌંશ રાગને છેડ્યો... કલાકો સુધી એ રાગના આરોહ-અવરોહ ચાલ્યા કર્યા. બધા શ્રોતાઓ એક લયમાં બંધાઈ ગયા.

ચારેક કલાકના ગાન પછી પંડિતજીએ કહ્યું : ‘તમે બધા જ સંગીતજ્ઞો છો. મારી તમને વિનંતી છે કે તમારા પૈકીનો કોઈ પણ સંગીતજ્ઞ મંચ પર આવી માલકૌંશ સિવાયના કોઈ પણ રાગને ગાઈ બતાવી દે.’

બે-ચાર સંગીતકારોએ હિંમત કરી. એમને હતું કે રાત્રે બાર વાગ્યે ઊંઘમાંથી અમને ઉઠાડીને કોઈ કહે કે દરબારી ગાવ તો અમે ગાઈ શકીએ છીએ; તો અત્યારે કેમ ન ગાઈ શકીએ. પણ જ્યાં મંચ પર તેઓ આવ્યા, અને ગળું ખૂલ્યું; બીજો રાગ મનમાં નક્કી કરી ગાન

શરૂ કર્યું. પણ માલકોંશ જ મુખમાંથી નીકળ્યો. કોશિશ ઘણી કરી, પણ પૂરા હૃદય પર એ રાગના અણુઓ એવા વ્યાપ્ત થઈ ગયેલા કે એમાંથી બહાર નીકળવાનું અશક્ય બની ગયું.

ગાન.

ભક્તના કંઠેથી ગવાતું ગાન.

અને, પ્રભુનું દર્શન કર્યા પછી, આનંદમાં મસ્ત બનેલ હૃદયથી છેડાયેલ ગાન.

સાંભળનારને તો ઓચ્છવ જ ને !

એમાંય પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી ભગવંત જેવા ભક્તયોગી ગાઈ રહ્યા હોય ત્યારે તો... ?

‘ધર્મ જિનેશ્વર ગાઉં રંગસું,
ભંગ મ પડજો હો પ્રીત, જિનેશ્વર;
બીજો મનમંદિર આણું નહિ,
એ અમ કુલવટ રીત...’ (૧૫/૧)

ગાનના શબ્દો પણ કેવા પ્યારા છે !

‘ભંગ મ પડજો હો પ્રીત...’ પ્રભુ ! મારી તારા પરની પ્રીતિ શાશ્વત કાળ સુધી ચાલ્યા કરો...

તમારા વાત્સલ્યને આકંઠ માણ્યું. અને તમારા એ દિવ્ય વાત્સલ્યને પીને જે પ્રીતિના ઝરણાની ધારા નીકળી પડી છે, એ તમારા સાગર સમ અસ્તિત્વમાં જ ભળશે.

પરમની પ્રીતિનો આછોસો આસ્વાદ પણ એવો મધમીઠો લાગ્યો છે કે હવે પરની પ્રીતિની કોઈ વાત રહેતી જ નથી.

‘હૃદય નયન નિહાળે જગઘણી...’

આ પરમની પ્રીતિના મૂળમાં સદ્ગુરુકૃપા છે. એમણે જ પ્રભુનું ગુણાત્મક દર્શન કરાવ્યું. અને પછી તો એવો એક પરમનો કેફ અસ્તિત્વ પર છાઈ ગયો કે ‘એ’ જ મારું જીવન. ‘તૂ નહિ તો ઔર કુછ ભી નહિ...’

સદ્ગુરુએ પરમ ચેતના જોડે અનુસંધાન કેવી રીતે કરાવ્યું ?

‘પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે,
દેખે પરમ નિધાન, જિનેશ્વર;
હૃદય નયન નિહાળે જગધણી,
મહિમા મેરુ સમાન...’ (૧૫/૩)

જો સદ્ગુરુ ભક્તના હૃદયમાં પ્રવચન અંજન કરે, શબ્દ શક્તિપાત કરે તો એ જ ક્ષણે ભક્ત હૃદયની આંખો દ્વારા પરમાત્માને જુએ છે.

કડીમાં એક શબ્દ છે : ‘જો’. જો સદ્ગુરુ શક્તિપાત કરે તો પરમાત્મદર્શન થાય.

હું ઘણીવાર પ્રવચનમાં શ્રોતાવૃંદને પૂછું છું : ‘શું સદ્ગુરુ કન્ડિશનલી/શરતી ખૂલી શકે ? એમણે તો કહેવું જોઈએ : આવ, શક્તિપાત કરી દઉં !’

જો કે, એ ‘જો’ શબ્દ સદ્ગુરુ સાથે જોડાયેલ આપણને લાગે છે. હકીકતમાં, તે સાધક જોડે સંબંધ છે. ‘જો’ ઊછળીને સાધકની કોર્ટમાં આવે છે.

જ્યારે પણ સાધક ગુરુના પ્રવચન અંજનને, શબ્દ શક્તિપાતને ઝીલવાની સજ્જતા ધરાવે છે, સદ્ગુરુ એ જ ક્ષણે શક્તિપાત કરી દે છે.

અને એટલે જ, સદ્ગુરુ દોહરી પ્રક્રિયા / ડ્યુઅલ એક્શન કરે છે. પહેલાં સાધકને શક્તિપાત ઝીલવા માટે સક્ષમ બનાવે છે. પછી શક્તિપાત કરી દે છે.

મઝાની વાત એ છે કે શક્તિપાત કરતાં તો ગુરુને એક સેકંડ થશે. પણ એને ઝીલવા માટે યોગ્ય બનાવવામાં વર્ષો નહિ, જન્મો લાગી ગયા.

આ સંદર્ભમાં હું ઘણીવાર કહેતો હોઉં છું : ગુરુચેતનાને ખૂબ રાહ જોવડાવી. ખૂબ... અનંત જન્મોથી. હવે ક્યાં સુધી રાહ જોવડાવવાની છે ?

સાધક પૂછશે : શક્તિપાત ઝીલવા માટેની મારી સજ્જતા કેવી હોવી જોઈએ ?

સદ્ગુરુ પરનું અત્યંત ઊંચી કક્ષાનું બહુમાન એ શક્તિપાત ઝીલવાની સજ્જતા છે.

સદ્ગુરુ શબ્દો આપશે; પ્રવચન અંજન કરશે; પણ એ શબ્દો અન્તસ્તરમાં પ્રવેશે એ માટે સાધક પાસે જોઈશે સદ્ગુરુ પરનું તીવ્ર બહુમાન.

સ્થૂલભદ્રજી મહામુનિની સાતે સાધ્વીજી બહેનો ગુરુદેવને પૂછે છે : ‘અમારા ભાઈ મહારાજ ક્યાં છે ?’ ગુરુદેવે કહ્યું : ‘પેલી ગુફામાં.’

સ્થૂલભદ્રજીને ખ્યાલ આવી ગયો કે સાધ્વી બહેનો આવી રહી છે. એમણે વિદ્યા દ્વારા સિંહનું રૂપ ધારી લીધું. બહેનો આવી. જુએ તો, માત્ર સિંહ. આજુબાજુ કોઈ ખૂણો-બૂણો પણ નથી; જ્યાં તેઓ હોઈ શકે.

સાધ્વી બહેનો ગુરુદેવ પાસે આવી : ‘ગુરુદેવ ! ત્યાં તો સિંહ છે. શું એણે ભાઈ મહારાજને...’ ગુરુએ જ્ઞાનનો ઉપયોગ મૂક્યો. સિંહના રૂપમાંથી મુનિના રૂપમાં આવેલ સ્થૂલભદ્રને જોયા. ને કહ્યું : ‘જાવ, ત્યાં જ મળશે.’

અને સાતે સાધ્વી બહેનો ભાઈ મહારાજને વંદન કરવા ચાલી નીકળી. ન તો મનમાં સહેજ પણ અવિશ્વાસ, દુવિધા છે; ન પગમાં

ઝિઝક. એવું બહુમાન હતું ગુરુદેવ પર કે નજરે જોયેલું ખોટું હોઈ શકે. ગુરુદેવ કહે તે સત્ય જ હોય.

ભાઈ મહારાજને વંદન થઈ ગયું.

આ બહુમાનની પૃષ્ઠભૂ પર સદ્ગુરુનું એક વચન / એક આજ્ઞા મળે; શિષ્યના રોમ-રોમ ખીલી ઊઠે. ‘મારે રોમે રોમે ફૂલ ખીલ્યા ત્યારે...’ (પ્રવીણ દેસાઈ.)

‘ગુરુગીતા’ કહે છે :

‘જે સદ્ગુરુના વચનથી એક આંખના પલકારાના અર્ધાથી પણ અર્ધા સમયમાં શિષ્ય પોતાના આત્મસ્વરૂપને પામે છે, તે સદ્ગુરુને નમસ્કાર હો !’^૧

યોગની છટ્ટી કે સાતમી દૃષ્ટિમાં રહેલ સદ્ગુરુ યોગ્ય આત્માને પ્રવચન અંજન / શબ્દ શક્તિપાત કરે છે. અને એ આત્મા તત્કાળ ઊંચકાઈને પરમાત્મદર્શન દ્વારા સ્વાત્મદર્શન કરી સ્વાનુભૂતિ ભણી જાય છે.

આ જ વાતનો તંતુ આગળ વધે છે. ‘હૃદય નયન નિહાળે જગદણી...’ની ભૂમિકા આવતાં જ પ્રભુના પોતાના પરના દિવ્ય પ્રેમની ઝલક સાધકને અનુભવવા મળે છે.

---

(૧) નિમિષાર્દ્ધાર્દ્ધપાતાદ વા, યદ્વાક્યાદ વૈ વિલોક્યતે ।

સ્વાત્માનં સ્થિરમાદત્તે, તસ્મૈ શ્રીગુરવે નમઃ ॥

- ગુરુગીતા

‘દોડત દોડત દોડત દોડિયો,
જેતી મનની રે દોડ, જિનેશ્વર;
પ્રેમ પ્રતીત વિચારો ઢૂંકડી,
ગુરુગમ લેજો રે જોડ...’ (૧૫/૪)

કદાચ કો’ક ભક્તે પૂજ્યપાદ આનંદધનજી ભગવંતને પૂછ્યું હશે : ‘ગુરુદેવ ! અમે તો પ્રભુને અત્યંત, અત્યંત ચાહીએ છીએ. પણ શું પ્રભુ અમને ચાહે છે ખરા ?’

પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું : ‘જરૂર, તને ચાહે છે પ્રભુ.’ ભક્ત થોડો સશંક છે. વીતરાગી પ્રભુ મને ચાહે ? ખરેખર ? અને ચાહે છે, તો તેની - પ્રભુ મને ચાહે છે તેની - પ્રતીતિ, સાબિતી કોઈ ખરી ? જેથી હું આશ્વસ્ત બનું કે પ્રભુ મને ચાહે છે.

ત્યારે પૂજ્યશ્રીએ કહ્યું : ‘સાધનામાર્ગે, ભક્તિમાર્ગે જો તું દોડી શકે છે, તો એ જ પ્રભુપ્રીતની પ્રતીતિ થઈ. કારણ કે, સાધનામાર્ગે એક ડગલું પણ પ્રભુની કૃપા વિના ભરી શકાતું નથી. સાધનામાર્ગમાં ગતિ ‘એ’નાથી જ છે; પ્રભુથી જ.’

દોડવાનું સાધનામાર્ગે. અને એ પણ કેવા વેગથી ? ‘જેતી મનની રે દોડ.’ મનના વેગથી સાધનામાર્ગે દોડવાનું.

સંત જ્ઞાનદેવને પૂછવામાં આવેલું કે સાધકની પરિભાષા શું ?

સંતે કહ્યું : જેની સાધનાનો વેગ એના મનના વેગ કરતાં ચઢિયાતો હોય તે સાધક છે.

કેટલી હૃદયંગમ વ્યાખ્યા !

ઘણા સાધકોની ફરિયાદ હોય છે : ‘ગુરુદેવ ! સાધના કરીએ છીએ. પણ મન તો આમ ને તેમ ભાગે છે; શું કરવું ?’

‘હૃદય નયન નિહાળે જગધણી...’

પણ જો મનના વેગ કરતાં સાધનાનો વેગ વધી જાય તો... પેલો પ્રશ્ન જ ઊભો ન રહે. ‘ન રહે બાંસ, ન બજે બાંસુરી...’

‘જેતી મનની રે દોડ...’

અહીં વેગનો મતલબ છે ઉત્સાહ. નાનકડી પ્રભુભાખી ક્રિયા કરતાં એવો તો આનંદ આવે કે એ આનંદની ક્ષણોમાં વિચારોનો પ્રવેશ જ ન હોય.

ક્રિયા કરતાં જે વિસ્મય / આશ્ચર્ય પ્રગટે છે, તે જ આનંદમાં ફેરવાઈ જાય છે. તમે ચૈત્યવંદન કરતા હો, ‘નમુત્યુ ણં’ તમે બોલો છો. પણ એ વખતે આશ્ચર્ય થાય છે ! ‘સાડા પચીસસો વર્ષ પહેલાં ગણધર ભગવંતે રચેલ આ સૂત્ર મને મળી ગયું ! એના એ સ્વરૂપે...’ આ આશ્ચર્ય અહોભાવમાં / આનંદમાં ફેરવાઈ જશે.

એ અહોભાવજન્ય આનંદ / ઉત્સાહ એ જ છે વેગ.

આ ઉત્સાહપૂર્વક થતી સાધના એ પ્રભુની તમારા પરની પ્રીતિની પ્રતીતિ.

સાથે એક વાત ઉમેરી : ‘ગુરુગમ લેજો રે જોડ.’

સદ્ગુરુનું માર્ગદર્શન પણ ડગલે ને પગલે જરૂરી છે. ક્યારેક એવું બને કે અશુભ શુભનું મહોરું પહેરીને આવે અને તમે ઊંઘતાં ઝડપાઈ જાવ.

તમે સંગોજિમાં બોલી રહ્યા છો. પ્રભુએ કહેલી વાતો જ કરો છો. તમારી અભિવ્યક્તિની રીત બહુ સારી હોવાથી શ્રોતાઓ ભીંજાય છે. પણ એ સમયે તમને અહંકાર આવતો હોય તો ?

બહારથી શુભ લાગતી ક્રિયા આ રીતે પરભાવ તરફ લઈ જનારી પણ બની શકે.

માટે ‘ગુરુગમ લેજો રે જોડ...’ સદ્ગુરુદેવને પૂછવું છે : Am I right, Sir ? મારી સાધનાયાત્રા બરોબર ચાલે છે ને, ગુરુદેવ !

વર્ષો પહેલાં એક પ્રવાસી દિલ્હી જવા માટે પગપાળા ઊપડ્યો. રસ્તો કાચો હતો. પચીસેક કિલોમીટર દૂર દિલ્હી હશે. વહેલી સવારથી ચાલતો’તો. રસ્તામાં એક હોટેલ દેખી. ફેશ થયો. ચા-નાસ્તો કર્યો. ફરી ચાલવાનું શરૂ કર્યું. પણ વાદળછાયો દિવસ. દિશાનો ખ્યાલ ન રહ્યો. અને ઊલટી દિશામાં - આવ્યો એ બાજુ જ જવા લાગ્યો.

રસ્તામાં એક ભાઈ મળ્યા. પૂછ્યું : ‘દિલ્હી કેટલું દૂર ?’ પેલા ભાઈ વિચારમાં પડી ગયા : આને જવું છે દિલ્હી. ને જાય છે ઊંધા રસ્તે. એ ભાઈ થોડા વિનોદી પણ હતા. એમણે કહ્યું : ‘તમે ચાલો છો એ જ રીતે ચાલો તો લગભગ ૬૦૦ કિલોમીટર થશે. અને મોઢું ફેરવી નાખીને ચાલશો તો ૨૭ કિ.મી. છે.’

‘ગુરુગમ લેજો રે જોડ...’ સાધનામાર્ગમાં દોડ તો ખરી જ, પણ એ સાચી દિશામાં છે ને, એટલું સદ્ગુરુને પૂછવું છે.

(૪)

સારાંશ

ભક્તનો પ્રશ્ન છે : પ્રભુ મને યાહે છે ?
આનંદઘનજી ભગવંત કહે છે : હા.

શંકાશીલ ભક્ત પૂછે છે : પ્રભુ મને યાહે છે
એની કોઈ પ્રતીતિ, સાબિતી ?

પૂજ્યશ્રી કહે છે : તું સાધનામાર્ગે, ભક્તિમાર્ગે
વેગથી દોડી શકે છે, એ પ્રભુની તારા પરની
યાહતને કારણે જ છે.

‘પ્રેમ પ્રતીત વિચારો ઢૂંકડી.’ પ્રભુના પ્રેમની
પ્રતીતિ આ રહી ! (ઢૂંકડી એટલે નજીક.)

(૫)

આધારસૂત્ર

વસ્તુ વિચારે રે દિવ્યનયન તણો રે,
વિરહ પડ્યો નિરધાર;
તરતમ જોગે રે તરતમ વાસના રે,
વાસિત બોધ આધાર... (૨/૫)

પ્રભુના માર્ગને જોવો છે.

દિવ્યનયન વિના તે દેખાય તેમ નથી.

અવધિજ્ઞાની, મનઃપર્યવજ્ઞાની, વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાની મહાત્માઓ પાસે દિવ્યનયન છે જ્ઞાનનું. અને એ દ્વારા તેઓ પ્રભુના માર્ગને દેખે છે.

પણ અત્યારે, દિવ્યનયનની ગેરહાજરીમાં પ્રભુના પથને કઈ રીતે જોવો ?

આનંદધનજી ભગવંત દિવ્યનયનની અવેજીમાં વાસિતબોધની વાત કરે છે અહીં.

આનંદઘન

પ

વાસિત બોધ

એક ઘમ્મરવલોણું સાધકના હૃદયમાં ચાલી રહ્યું હોય છે : પ્રભુના માર્ગને કઈ રીતે નિશ્ચિત કરવો ? આ જ પ્રભુનો માર્ગ છે એવું અસંદિગ્ધ રીતે ક્યારે કહી શકાય ?

પ્રભુના માર્ગનો ખ્યાલ જ જો ન આવે તો પોતે જે પર ચાલે છે, તે પ્રભુનો માર્ગ છે કે બીજો માર્ગ એની ખબર કઈ રીતે પડે ?

તપ, જપ, ક્રિયા થયા કરતી હોય; પણ એ પ્રભુસમ્મત છે કે નહિ એ કેમ ખબર પડે ?

પ્રશ્ન એટલા માટે થયો કે અગણિત જન્મોમાં ઘણીવાર આવી ક્રિયા થઈ; ફળ મળ્યું નહિ. રાગ, દ્વેષ શિથિલ ન થયા.

ચૂક ક્યાં થઈ એ પૂજ્ય માનવિજય મહારાજ બતાવે છે :

‘તપ જપ કિરિયા મોગરે રે,
ભાંગી પણ ભાંગી ન જાય;

એક તુજ આજ લહે થકે રે,
હેલામાં પરહી થાય.’

એમણે પ્રભુને કહ્યું : પ્રભુ ! સત્તાગતે તો હું અને તું સરખા જ છીએ. માત્ર તેં કર્મરૂપી આવરણની ભીંત તોડી નાખી. મારી એ ભીંત હજુ મજબૂત છે. એ ભીંતને તોડવા માટે તપ, જપ, ક્રિયાના હથોડા પર હથોડા લગાવ્યા; ભીંત તો ન તૂટી, પ્લાસ્ટરે ન તૂટ્યું.

પછી, મેં સદ્ગુરુના કહેવાથી તારી આજ્ઞારૂપી હથોડી હાથમાં લીધી અને ભીંત જમીનદોસ્ત થવા લાગી !

એટલે : તપ, જપ, ક્રિયા આજ્ઞા-વિહોણાં; ફળ કશું જ નહિ.

બીજી બાજુ : આજ્ઞાપૂર્વકના તપ, જપ, ક્રિયા; ફળ આ રહ્યું !

યક્ષપ્રશ્ન ફરી ઊભો રહ્યો : હું જે સાધના કરું છું તે આજ્ઞાપૂર્વકની છે કે આજ્ઞાવિહોણી છે ? પ્રભુનો માર્ગ કયો ? પ્રભુની આજ્ઞા કઈ ?

પૂજ્ય આનંદધનજી ભગવંત કહે છે : ‘જિણે નયણે કરી મારગ જોઈએ રે, નયણ તે દિવ્ય વિચાર...’

દિવ્યનયન દ્વારા જ પ્રભુના માર્ગને પિછાણી શકાય.

વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન આદિ દિવ્યનયન છે. આવા જ્ઞાનથી યુક્ત મહાપુરુષોનું સાન્નિધ્ય અત્યારે નથી. તો શું કરવું ?

આ વેદનાને પૂજ્યશ્રીએ શબ્દદેહ આપ્યો :

‘વસ્તુ વિચારે રે દિવ્યનયન તણો રે,
વિરહ પડ્યો નિરધાર...’

દિવ્યનયન નથી ત્યારે, તેની અવેજમાં શેના વડે પ્રભુના માર્ગનું નિશ્ચિતીકરણ થાય; પૂજ્યશ્રી પોતે જ તેનો માર્ગ બતાવે છે :

‘તરતમ જોગે રે,
તરતમ વાસના રે,
વાસિત બોધ આધાર..’

વાસિત બોધ દ્વારા પ્રભુના માર્ગને / પ્રભુની આજ્ઞાને નિર્ણીત કરી શકાશે.

દિવ્યનયનની ગેરહાજરીમાં વાસિત બોધ.

વાસિત બોધ એટલે શું ? વ્યાખ્યા આપી : ‘તર-તમ જોગે રે, તર તમ વાસના રે વાસિત બોધ...’

સામાન્ય અને વિશિષ્ટ સદ્ગુરુયોગ દ્વારા સામાન્ય અને વિશિષ્ટ જે વાસના ચિત્તમાં અંકિત થાય છે, એ વાસનાથી વાસિત / યુક્ત બોધ તે વાસિત બોધ.

હવે આપણે આના વિવરણ તરફ જઈએ. વાસિત બોધને બરોબર સમજી લઈએ, પામી લઈએ અને પ્રભુના માર્ગને પિછાણી એ માર્ગ પર દોડીએ.

‘તર-તમ યોગ..’

યોગ એટલે સમર્પણ. યોગ એટલે સદ્ગુરુચેતના સાથે જોડાવું. જ્યારે તમે ન હો (તમારું અહંકારના લયનું હું ન હોય), માત્ર સદ્ગુરુ જ હોય. One plus one is equal to one. ગુરુ વત્તા શિષ્ય બરોબર ગુરુ.

તો, હવે સદ્ગુરુસમર્પણ બે જાતનું થશે : સામાન્ય અને વિશિષ્ટ. સાધક સંપૂર્ણતયા સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં ઝૂકી ગયો હોય તો વિશિષ્ટ સદ્ગુરુયોગ.

સામાન્ય સદ્ગુરુયોગ કોને કહીશું ?

જ્યારે ભક્તને ગુરુદેવ પર પૂરી શ્રદ્ધા છે, પરંતુ ગુરુ-આજ્ઞાને એ સંપૂર્ણતયા પાળી નથી શકતો. શ્રદ્ધામાં સહેજ પણ ક્યાશ નથી. પરંતુ આજ્ઞાપાલન સોએ સો ટકા નથી થતું.

બેઉ યોગમાં અહંકારનું શિથિલીકરણ તો સરખું જ છે. પણ લાગે કે સામાન્ય સદ્ગુરુયોગવાળો આજ્ઞાનું પાલન - તત્ત્વયણસેવણા - પૂરેપૂરું ન કરી શકતો હોય : શારીરિક કે માનસિક નિર્બળતાથી.

પણ શ્રદ્ધા તો સદ્ગુરુ પ્રત્યેની બેઉમાં ભરપૂર છે.

એક ઘટના યાદ આવે.

ભરૂચમાં જ્ઞાની મહાત્મા પધારેલા. અનુપચંદભાઈ આદિ જ્ઞાની શ્રાવકો ત્યાં. તેમણે વિનંતી કરી : ‘ગુરુદેવ ! વાયના આપો !’ ગુરુદેવે વિનંતી સ્વીકારી.

એક ગ્રંથ પર વાયના શરૂ થઈ. એક દિવસ એક પાઠનો અર્થ ગુરુદેવે કર્યો. અનુપચંદભાઈએ બહુ જ વિનયથી, વાયના પછી કહેલું : ગુરુદેવ ! થોડા સમય પહેલાં આ ગ્રંથની વાયના એક ગુરુદેવ પાસે લીધેલી. મને એવો ખ્યાલ છે કે આ પાઠનો અર્થ અન્ય રીતે થયેલો. હા, મારી સાંભળવામાં કે સમજવામાં ભૂલ થયેલી પણ હોઈ શકે.

ગુરુદેવે કહ્યું : મેં કર્યો એ અર્થ જ મને બરોબર લાગે છે. અનુપચંદભાઈએ ‘તહત્તિ’ કહીને ગુરુદેવની વાત સ્વીકારી.

રાત્રે ગુરુદેવને વિચાર આવ્યો કે કદાચ અનુપચંદભાઈએ કરેલ અર્થ પણ સાચો હોઈ શકે.

બીજે દિવસે વાચનામાં તેમણે કહ્યું : અહીંના અધિષ્ઠાયક જાગૃત છે. વાચનાર્થીઓમાંથી જેમની શક્તિ હોય તે અક્રમ કરે. નહિતર ત્રણ આયંબિલ કે ત્રણ એકાસણાં. મુનિસુવ્રત દાદાનો જાપ કરવાનો. પૂર્વ પુરુષો પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે કે આ રીતે સાધના કરવાથી ત્રીજી રાત્રે અધિષ્ઠાયક દેવ તરફથી ઉત્તર મળે છે. તો આ રીતે તમે કરો. હું પણ કરીશ. પાઠના બે ઉત્તરમાંથી કયો ઉત્તર સાચો છે, એનો આભાસ સ્વપ્નમાં મળશે.

બધાએ એ પ્રમાણે કર્યું. ગુરુદેવ સહિત બધા વાચનાર્થીઓને, ત્રીજી રાત્રે, સ્વપ્નમાં ભાસ થયો કે અનુપચંદભાઈએ કરેલ અર્થ સાચો છે.

ચોથી સવારે વાચનાર્થી શ્રાવકો દેરાસરે આવ્યા. બધાએ અનુપચંદભાઈને કહ્યું કે અમને સંકેત મળ્યો કે તમે કરેલ અર્થ વાસ્તવિક છે.

એ બહુશ્રુત શ્રાવકના હૃદયમાં, આ સાંભળતાં, અહંકારની રેખા પણ ઊગતી નથી. એક જ્ઞાની સદ્ગુરુએ કરેલ અર્થ કરતાં પોતે કરેલ અર્થ સાચો છે એનો સહેજ પણ અહંકાર આવતો નથી.

એમણે બધા વાચનાર્થીઓને કહ્યું : દર્શન કરીને આપણે ગુરુદેવના વંદન માટે જઈશું. પણ કોઈએ ઈશારો સુદ્ધાં નથી કરવાનો કે અમને આવો સંકેત મળેલો.

ઉપાશ્રયે જતા ગુરુદેવે જ કહ્યું : અનુપચંદભાઈ, તમે કરેલ અર્થ બરોબર છે.

આ હતો સદ્ગુરુયોગ.

મોહનીય કર્મના ક્ષયોપશમથી અહંકાર તિરોહિત બને. સમર્પણ પ્રગાઢ બને. અને એ સમર્પણની પૃષ્ઠભૂ પર વરસેલ સદ્ગુરુના શબ્દો ચિત્તને, અસ્તિત્વને વાસિત કરે. ભાવિત કરે.

સમર્પણમાં સામાન્યતા અને વિશેષતા હોવાથી સદ્ગુરુના શબ્દો દ્વારા અંતઃકરણમાં જે ભાવિતતા સર્જાય, તેમાં પણ સામાન્યતા અને વિશેષતા રહેશે.

યાદ રહે, જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમ દ્વારા પદાર્થબોધ તમને થઈ શકે, પરંતુ ચિત્તને જ્યારે સદ્ગુરુના બોધથી વાસિત કરવું છે ત્યારે, મોહનીયનો જ ક્ષયોપશમ જોઈશે.

વાસના.

ચિત્તનું વાસિત થવું, ભાવિત થવું. ચંદનના નાનકડા કણમાં પણ સુગંધ વ્યાપેલી હોય છે તેમ સાધકના ચિત્તનો નાનો ખંડ પણ સદ્ગુરુના બોધથી ભાવિત થયા વગરનો હોતો નથી.

સદ્ગુરુ ચાર રીતે બોધ આપે છે : શબ્દથી, ઈશારાથી, ચહેરાના હાવભાવથી અને પોતાની ઊર્જા દ્વારા.

શબ્દ પણ ગુરુ એવા સમયે આપશે, જ્યારે સાધક પૂર્ણતયા જાગૃત હોય અને એથી, એ શબ્દ સાધકના અસ્તિત્વના સ્તરે ઊતરી જાય.

એક ચિંતકે કહેલું કે સદ્ગુરુનું આ કાર્ય રાધાવેધ કરતાંય અઘરું છે.

અર્જુનના રાધાવેધની વાત પ્રસિદ્ધ છે. રાધા નામની પૂતળી ફરતી હોય, એની નીચે બે-ચાર ચકો ઊલટાં-સૂલટાં ચાલતાં હોય, નીચે

પાણીના કુંડમાં દૃષ્ટિ રાખીને પૂતળીની આંખ બાણ વડે વીંધવાની. એક એકદમ યોગ્ય / એપ્રોપ્રિએટ ક્ષણ મેળવવી જોઈએ. જ્યારે બધાં જ ચકોની આરપાર થઈ બાણ લક્ષ્યવેધ કરે.

ગુરુદેવ તમારા અસ્તિત્વ સુધી બોધ પહોંચાડવા માગે છે. પણ તમે કેવાય વિચારોમાં ખોવાયેલા હો છો. બોધને શી રીતે ત્યાં સુધી પહોંચાડવો ?

સાધક ગુરુદેવનાં ચરણોમાં ઝૂક્યો. એને ૫-૭ મિનિટમાં જ આગળના કામે નીકળી જવાનું હતું. ઈચ્છા હતી કે ગુરુદેવ થોડી હિતશિક્ષા આપે.

ગુરુદેવ તૈયાર જ છે. પણ તેઓ વિચારે છે કે એવી ક્ષણે શબ્દો આપું કે એ શબ્દો એના ભીતરને છૂઈ રહે.

સાધક ઊઠ્યો. ગુરુદેવ પ્રત્યેનો બહુમાનભાવ હૃદયમાં ઉછાળા મારતો હતો. દશ-પંદર ડગલાં એ ચાલ્યો અને ગુરુદેવે કહ્યું : ઊભો રહે, પાછો ફર.

પહેલાં તો સાધક સમજ્યો કે ગુરુદેવ હિતશિક્ષા માટે પોતાને બોલાવે છે. પણ તેમના મુખને જોતાં એ સમજી ગયો કે હિતશિક્ષા તો ગુરુદેવે આપી દીધી ! ‘તું વિભાવમાં જઈ રહ્યો છે, ઊભો રહે. અને સ્વભાવ દશા તરફ પાછો ફર !’

સાધક ઝૂમી ઊઠ્યો.

તેની આંતરયાત્રા શરૂ થઈ ગઈ.

ક્યારેક સદ્ગુરુ સામાન્ય ઈશારામાં ઘણો બધો બોધ આપી દેતા હોય છે.

પૂજ્યપાદ કલાપૂર્ણસૂરિ દાદાને એક ભક્તે પૂછેલું : ગુરુદેવ ! પ્રભુ ક્યાં છે ?

દાદાએ પોતાની કોમળ આંગળીઓને આકાશમાં ઝુલાવીને, ફેલાવીને કહ્યું : ‘પ્રભુ આ રહ્યા !’ ભક્તે એ સમયે દાદાની આંખોમાં જોયું અને એને ત્યાં પ્રભુ દેખાયા.

બોધ આપવાની સદ્ગુરુની ત્રીજી રીત છે : ચહેરા પરના ભાવો. ફેસિઅલ એક્સપ્રેસન્સ.

પ્રશમરસની વાત તેઓ કરતાં હોય ત્યારે ભાવકને સદ્ગુરુના મુખ પર પ્રશમરસ રેલાતો ‘દેખાય’.

અને, સાધક એ પ્રશમરસની ધારામાં વહેવા લાગે.

બોધ આપવાની સૂક્ષ્મ રીત છે ઊર્જા. સદ્ગુરુના પાવન શરીરમાંથી ઊર્જા વહેતી હોય છે. ભાવક શાંત થઈને સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં બેસે અને તે શાંત થઈ જાય. અપાર શાંતિનું ઝરણું એની ભીતર વહી રહ્યું છે, એવો અનુભવ એને થાય.

સદ્ગુરુની ઊર્જા.

કેટલી તો એ મૂલ્યવતી છે !

એક ઘટના યાદ આવે ચારસો વર્ષ પૂર્વેની.

જગદ્ગુરુ પૂજ્ય હીરવિજયસૂરિ મહારાજ.

ઉના (સૌરાષ્ટ્ર)ના ચાતુર્માસમાં પૂજ્યશ્રીજીનું સ્વાસ્થ્ય લથડ્યું. વૈદે દવા આપી; જે સવારે દૂધ સાથે લેવાની હતી.

બીજી સવારે એક મુનિરાજ, ગુરુદેવ માટે, દૂધ વહોરવા જવા માટે પાત્ર તૈયાર કરી રહ્યા છે. ગુરુદેવે ઈશારાથી એમને નજીક બોલાવ્યા. કહ્યું : દવા નથી લેવાની. દૂધ ન લાવતો.

અહીં આમને-સામને રહેલ બે દષ્ટિબિંદુઓ મજાનાં હતાં.

ગુરુદેવે એ વિચાર્યું કે હવે શરીર ક્ષીણ થઈ રહ્યું છે. નૌકા છૂટવાની પળ આવી ગઈ છે. તો દવા શા માટે લઉં ? હું પૂર્ણતયા જાગૃત છું. સમાધિમાં છું.

શિષ્યોનું / ભક્તોનું દષ્ટિબિંદુ આ હતું : ગુરુદેવનું ‘હોવું’ એ જ એમના માટે મહત્ત્વની ઘટના હતી. ગુરુદેવના પાવન દેહમાંથી નીકળતી ઊર્જા ભક્તોને પાવન કરી દે.

ગુરુદેવ, વયના કારણે, નાદુરસ્ત સ્વાસ્થ્યના કારણે કદાચ માંગલિક પણ ન સંભળાવી શકે; વાસક્ષેપ પણ ન આપી શકે... પરંતુ પવિત્ર દેહમાંથી નીકળતી એ પવિત્ર ઊર્જા...

આ સંદર્ભમાં એક ઘટનાનો ઉલ્લેખ કરું. અમે થોડાક મુનિવરો ઉના-અજારા તીર્થની યાત્રાએ ગયેલા. ઉના ગયા. પ્રવચન પછી એક અગ્રણી શ્રાવક મને મળ્યા. મારાં પુસ્તકોનો એ સ્વાધ્યાય કરતા હતા, તેથી મારી ધારાથી તેઓ પરિચિત હતા.

તેમણે કહ્યું : સાહેબ, આપની વિહારયાત્રા ગમે એટલી ઝડપી હોય; આપે બે કાર્ય અવશ્ય કરવાં જોઈએ.

મેં કહ્યું : બોલો !

તેમણે કહ્યું : આ ઉપાશ્રય નવો છે. હીરસૂરિ દાદાએ જ્યાં અંતિમ ચાતુર્માસ કર્યું, તે ઉપાશ્રય નજીકમાં છે. એક રાત આપ ત્યાં વિતાવો. અને એક રાત દાદાનો અગ્નિસંસ્કાર જ્યાં થયેલ તે શાહબાગમાં વિતાવો.

મેં કહ્યું : બરોબર.

બેઉ રાતે મને મઝાની ઊર્જા મળી. અને ત્યારે થયું કે ચારસો વર્ષ પછી પણ મને આવી ઊર્જા મળે છે, તો તે સમયે તો આ ઉપાશ્રય ઊર્જાતીર્થ જ હશે ને ! આજે પણ એ ઊર્જાતીર્થ છે.

સદ્ગુરુ શબ્દ દ્વારા, ઈશારા દ્વારા, મુખના હાવભાવ દ્વારા અને ઊર્જા દ્વારા આપણને બોધ આપે છે.

સમર્પણની પૃષ્ઠભૂ પર આ બોધ વરસે અને સાધનાની હરિયાળી ભોમકા રૂપ, સાધકનું અસ્તિત્વ લાગે.

સદ્ગુરુસમર્પણ તે યોગ.

વાસના એટલે બોધનું ઊંડે ઊતરવું, જ્યાંથી એ અનુભૂતિમાં ફેરવાય.

સમર્પણ સામાન્ય હશે તો વાસના સામાન્ય રહેશે. સમર્પણ વિશિષ્ટ હશે તો વાસના વિશિષ્ટ રહેશે.

આ વાસનાથી વાસિત બોધ દિવ્યનયનની ગેરહાજરીમાં પ્રભુના માર્ગને / પ્રભુના આજ્ઞાધર્મને યથાતથ સમજાવશે.

(૫)
સારાંશ

પ્રભુના માર્ગને / વ્યવહાર-નિશ્ચય દ્વારા પરિપૂર્ણ
આજ્ઞાધર્મને જોવો છે. પણ શી રીતે એ જોઈ શકાય ?

દિવ્યનયન (વિશિષ્ટ શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન આદિ)
દ્વારા તે જોઈ શકાય.

પણ અત્યારે એ દિવ્યનયન આ ક્ષેત્રમાં નથી; તો શું
કરી શકાય ?

દિવ્યનયનની ગેરહાજરીમાં વાસિત બોધ વડે પ્રભુના
માર્ગને જોઈ શકાય છે.

(૬)

આધારસૂત્ર

વચનનિરપેક્ષ વ્યવહાર જૂઠો કહ્યો,
વચનસાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો;
વચનનિરપેક્ષ વ્યવહાર સંસારફળ,
સાંભળી આદરી કાંઈ રાચો... (૧૪/૪)

દેવ-ગુરુ-ધર્મની શુદ્ધિ કહો કિમ રહે,
કિમ રહે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન આણો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વિણ સર્વ કિરિયા કરે,
છાર પર લીંપણું તેહ જાણો... (૧૪/૫)

વ્યવહાર સમ્યક્ કયો ? વચન-સાપેક્ષ વ્યવહાર એ સમ્યક્ છે.
પ્રભુનો માર્ગ આ છે : નિશ્ચય તરફ જતો વ્યવહાર સમ્યક્ છે.
વચન-નિરપેક્ષ વ્યવહાર હોય તો શુદ્ધ શ્રદ્ધા નહિ આવે. અને
શ્રદ્ધાવિહોણી કિયા અસાર છે.

આનંદધન

૬

સાધનાનું હાર્દ

વ્યવહાર સાધના એ છે, જે સાધના નિશ્ચય સાધના સુધી પહોંચાડે છે.

પૂજ્ય પદ્મવિજય મહારાજે, આ સંદર્ભમાં, સરસ વાત કહી છે :
‘પરિષદ સહનાદિક પરકારા, એ સબ હૈ વ્યવહારા; નિશ્ચય નિજગુણ ઠરણ ઉદારા, લહત ઉત્તમ ભવપારા...’

પરિષદ-સહન એ વ્યવહાર સાધના, નિજગુણમાં સ્થિરતા તે નિશ્ચય સાધના.

કોઈકે કડવાં વચનો સાધકને સંભળાવ્યાં, એ સમયે સાધક વચન પરિષદને સહન કરીને આત્મભાવમાં જઈ શકે છે.

‘સમાધિશતક’માં એની હૃદયંગમ પ્રસ્તુતિ આવી :

‘દેખે સો ચેતન નહિ,
ચેતન નાંહિ દેખાય;
રોષ તોષ કિનસું કરે,
આપ હિ આપ બુઝાય...’

સાધક વિચારે છે કે જે વ્યક્તિ કડવાં વચનો બોલે છે, તે કોણ છે ? એનું શરીર, હોઠ એ વાણી ઉચ્ચારે છે. આત્મા તો અદૃશ્ય જ છે. તો પછી, જડ એવી ઘટનાથી કઈ રીતે ગુસ્સો આવી શકે ?

હકીકતમાં, એ વ્યક્તિ પરવશ છે, કર્મધીન છે. કર્મધીનતાની પળોમાં એ હોશ ગુમાવી દે છે અને જેમ તેમ બોલી નાખે છે.

કોઈની બેહોશીની ક્ષણોની ચેષ્ટા પર નજર રાખનાર બુદ્ધિમાન ગણાશે ખરો ?

આ વિચારણા એને એ જાગૃતિ તરફ લઈ જશે, જ્યાં એને થશે કે કોઈ બેહોશીની ક્ષણોમાં થાય છે. મારે માત્ર ને માત્ર જાગૃત રહેવું છે. સ્વરૂપદશા ભણી જ મારે જવું છે.

અને આ વિચારણાથી એ હોશની / જાગૃતિની દુનિયા ભણી જાય છે.

અહીં વચન પરિષદ રૂપ વ્યવહાર સાધના દ્વારા સાધક પોતાના સમભાવ ગુણને સ્પર્શી શક્યો; આથી આ વ્યવહાર સાધના વાસ્તવિક છે. કારણ કે, એ સાધના સાધકને નિશ્ચય સાધના ભણી લઈ ગઈ.

પ્રભુએ દર્શાવેલી એક એક વ્યવહાર-સાધના નિશ્ચયસાધનાને સ્પર્શે છે.

પ્રભુનાં રૂપનું દર્શન કરતાં કરતાં ભાવક પ્રભુના ગુણોની અનુપ્રેક્ષા કરે છે. અને એ અનુપ્રેક્ષા એને ગુણાનુભૂતિ સુધી લઈ જાય છે.

ફલિત એ થયું કે પ્રભુઆજ્ઞાને સમ્મત / સાપેક્ષ વ્યવહાર જ વ્યવહાર છે.

આ લયમાં પૂ. આનંદઘનજી ભગવંતની પરાવાણી આવી :

વચનનિરપેક્ષ વ્યવહાર જૂઠો કહ્યો,
વચનસાપેક્ષ વ્યવહાર સાચો;
વચનનિરપેક્ષ વ્યવહાર સંસારફળ,
સાંભળી આદરી કાંઈ રાચો... (૧૪/૪)

પ્રભુની આજ્ઞા વ્યવહાર-નિશ્ચયાત્મક સાધનાની છે. એ આજ્ઞા-સાપેક્ષ જ સાધના થવી જોઈએ.

નિશ્ચય ભણી લઈ જનાર વ્યવહાર વચન-સાપેક્ષ વ્યવહાર. નિશ્ચય તરફ ન લઈ જનાર વ્યવહાર તે વચન-નિરપેક્ષ વ્યવહાર.

નિશ્ચય છે મંજિલ. વ્યવહાર છે માર્ગ.

મંજિલ ન હોય તો માર્ગ કયો ? કારણ કે માર્ગની વ્યાખ્યા આ જ છે : જે મંજિલ ભણી લઈ જાય તે માર્ગ.

અને, સામી બાજુ, માર્ગ વિના મંજિલ કેમ મળશે ?

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજ સવાસો ગાથાના સ્તવનમાં કહે છે :

તુરંગ ચઢી જિમ પામીએજી,
વેગે પુરનો પંથ;
મારગ તિમ શિવનો લહેજી,
વ્યવહારે નિર્ગ્રન્થ.... (૫/૫)

જેમ ઘોડા પર ચઢીને કોઈ વ્યક્તિ યોગ્ય માર્ગે ચાલે તો તે ઇચ્છિત નગરને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમ જ સાધકો વ્યવહાર ક્રિયા કરતાં મુક્તિના માર્ગને, મુક્તિને પામે છે.

હું પોતે વ્યવહાર-સાધનાનો પૂર્ણ પક્ષધર છું.

અદ્ભુત વ્યવહાર-સાધના પ્રભુએ આપી છે. પ્રભુના મુનિવર માત્ર સફેદ વસ્ત્રો પહેરશે. વસ્ત્ર, ભોજનના પદાર્થો આદિ શરીરને માટે જરૂરી હોય તે પદાર્થોને વાપરવા છતાં રાગદશામાં ન જવાય એ માટેની એમની કાળજી હશે.

ચોમાસું પૂર્ણ થયું કે પ્રભુની આજ્ઞા મુનિના અસ્તિત્વ પર ધ્વનિત થશે : ‘હવે, આ ક્ષેત્ર છોડો !’ મુનિવરનું હૃદય આ આજ્ઞાને આત્મસાત્ કરતાં નાચી ઊઠે છે : કેવી મારા પ્રભુની કરુણા ! ક્ષેત્ર કે ક્ષેત્રમાં રહેતી વ્યક્તિ પર પોતાને રાગ ન થઈ જાય એ માટે પ્રભુએ કેવી તો કૃપા વરસાવી !

આ વ્યવહાર-સાધનાની પૃષ્ઠભૂ પર સાધક નિશ્ચય-સાધના ભણી જાય છે.

સદ્ગુરુદેવની નિશ્રામાં રહેલ સાધક છે. અને તેથી, સદ્ગુરુ તેને વ્યવહાર-નિશ્ચયનું માર્ગદર્શન આપે છે. અને એ પ્રમાણે ચાલનાર સાધક લક્ષ્ય ભણી જરૂર જાય છે.

લક્ષ્ય છે સ્વરૂપદશાની પ્રાપ્તિ. અને એ રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિના વિલીનીકરણ / શિથિલતાથી મળે છે.

તો, સાધકે સતત જોયા કરવું જોઈએ કે પોતાના રાગ, દ્વેષ, અહંકાર શિથિલ બન્યા ?

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજે આ સંદર્ભમાં શ્રુતાન્ધકાર શબ્દ આપ્યો છે. જે શાસ્ત્રજ્ઞાન પામ્યા પછી અહંકાર વધે, તે જ્ઞાન પ્રકાશરૂપ નથી, અંધકારરૂપ છે.^૧

સાધકે પોતે પણ આ જોવું પડશે કે રાગાદિની શિથિલતા કેટલી થઈ. અને સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં બેસીને એમને પણ પૂછવું જોઈએ કે ‘ગુરુદેવ ! હું ક્યાં છું ?’

સદ્ગુરુના આજ્ઞા-પારતંત્ર્યમાં રહેલ સાધક પોતાની સાધનાને સમ્યક્ દિશામાં લઈ જઈ શકશે.

સામી બાજુ, સદ્ગુરુના આજ્ઞા-પારતંત્ર્ય વિનાનો સાધક આ રીતે ભુલભુલામણીમાં પડશે : નિશ્ચય સાથે વ્યવહારનું અનુસંધાન ન હોવાને કારણે એ માત્ર વ્યવહાર ક્રિયા કર્યા કરશે. એના દ્વારા શું મેળવવાનું છે, એનો એને ખ્યાલ નથી.

રોજના પાંચ સામાયિક કરવા છતાં, સમભાવ કેટલો વિકસિત થયો તે એ જોશે નહિ.

-
૧. હહા ! મોહ કી વાસના, બુધકું ભી પ્રતિકૂળ;
યા કેવલ શ્રુતઅંધતા, અહંકાર કો મૂલ. ૧૧
મોહ તિમિર મનમેં જગે, યાકે ઉદય અછેહ;
અંધકાર પરિણામ હૈ, શ્રુત કે નામે તેહ. ૧૨

- સમતાશતક

આ પરિસ્થિતિને પગથિયામાં ઘર માનીને બેસી જવાની પ્રવૃત્તિ સાથે સરખાવાય છે.

સીડીનાં બધાં પગથિયાં તમે ચઢો, એટલે ઉપરનો માળ આવે; પણ ૫-૭ પગથિયાં પછી મોટું પગથિયું આવે અને ત્યાં કોઈ બેસી જાય તો...?

ભાઈ ! ઉપરનો માળ હજુ દૂર છે. તું રસ્તા વચ્ચે કાં બેસી ગયો ?

બીજી ભુલભુલામણી આ રીતે સર્જાશે. એ કહેશે : આટલી ક્રિયા કરી, છતાં પરિણામ ન મળ્યું; માટે ક્રિયાકાંડને - વ્યવહારસાધનાને છોડી દો !

ભાઈ ! તું પગથિયાં નહિ ચઢે તો ઉપરના માળે જઈશ શી રીતે ?

આ બેઉ ભુલભુલામણીમાંથી સદ્ગુરુ તમને બહાર કાઢે છે. એ કહેશે :

નિશ્ચયદૃષ્ટિ હૃદયે ધરીજી,

પાળે જે વ્યવહાર;

પુણ્યવંત તે પામશેજી,

ભવસમુદ્રનો પાર...^૨

રાગ-દ્વેષ-અહંકાર આદિ દોષોની શિથિલતા અને વૈરાગ્ય-સમભાવ-નમ્રતા આદિ ગુણોની પુષ્ટિ રૂપ નિશ્ચયસાધનાને પામવા માટેની વ્યવહારસાધના સદ્ગુરુ આપશે.

---

૨. સવાસો ગાથાનું સ્તવન, ૫-૪

સદ્ગુરુની દૃષ્ટિ કેવી તીક્ષ્ણ હોય છે ! કેવી અપાર તેમની કરુણા હોય છે !

એક શિષ્યને ૯૯ ઓળી (વર્ધમાન તપની) થયેલી. ૧૦૦મી ઓળીના ૧૦૦ આયંબિલ ગુરુએ કરવાં દીધાં. ૧૦૧મા દિવસે ઉપવાસ થાય તો જ ૧૦૦મી ઓળી પૂરી થઈ એમ કહેવાય ને ! ૧૦૧મા દિવસે ગુરુદેવે એકાસણાનું પચ્ચક્રખાણ કરાવ્યું. શિષ્યે સ્વીકારી પણ લીધું.

ગુરુદેવે કેમ આમ કર્યું ?

એમને લાગ્યું કે ૧૦૦ ઓળી પૂર્ણ થઈ, એનો અહંકાર શિષ્યને થશે.. એટલે ૧૦૦ આયંબિલની સાધના કરવા દીધી... પણ અહંકાર ન ઊભરે એની ચિંતા કરીને વ્યવહાર-નિશ્ચયનું સમતુલન કરી આપ્યું.

વરસીતપ કરવાની ભાવનાવાળા શિષ્યને ગુરુ આયંબિલની ઓળી કરવાનું કહી શકે. જ્યારે એમને લાગે કે વરસીતપમાં એની આહારસંજ્ઞા નહિ તૂટે; એ માટે આયંબિલ બરોબર છે.

રસાસ્વાદના ત્યાગ રૂપ નિશ્ચયસાધના જોડે સાંકળનાર વ્યવહાર સાધના ગુરુએ કેવી સરસ આપી !

આ રીતે, એક મહિના માટેની કે એક વર્ષ માટેની વ્યવહાર સાધના ગુરુ આપી શકે. અને એનું લક્ષ્ય શું છે, એ પણ કહી દે; જેથી સાધક પણ જોઈ શકે કે પોતાની સાધના નિશ્ચય ભણી જઈ રહી છે કે કેમ...

સદ્ગુરુ વ્યવહાર-સાધનાના પાલક અને નિશ્ચય-સાધનાના પારદંશ્યા હોય છે.

આવા સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં સમર્પિત ન થવાયું તો શું થઈ શકે એની વાત હવે યોગીરાજ કરે છે :

દેવ-ગુરુ ધર્મની શુદ્ધિ કહો કિમ રહે,
કિમ રહે શુદ્ધ શ્રદ્ધાન આણો;
શુદ્ધ શ્રદ્ધાન વિણ સર્વ કિરિયા કરે,
છાર પર લીંપણું તેહ જાણો... (૧૪/૫)

વ્યવહારસાધનાને નિશ્ચય જોડે ન સાંકળી શકાય તો સાધના પરિણામલક્ષી ન બને.

એટલે, એવા સાધકો ક્યારેક મળે, જે કહે : ‘આટલાં સામાયિક કર્યા, કંઈ ન મળ્યું... શો આનો અર્થ ?’ ક્યારેક કોઈ નિશ્ચયાભાસવાળાના સંસર્ગમાં આવશે તો પૂજા, સામાયિક વગેરે છોડી પણ દેશે.

આવો સાધક ગુરુઆજ્ઞાનુસારે જીવનાર હોય તો સદ્ગુરુ એની સાધનાને પરિણામલક્ષી બનાવશે.

સાધના પરિણામલક્ષી જો ન બની તો શુદ્ધ ન રહી, કારણ કે શ્રદ્ધાની ઊણપ રહી ગઈ. સદ્ગુરુ પરની પૂર્ણ શ્રદ્ધા હશે તો તેમના કત્થા પ્રમાણે ચાલવાનું થશે.

અને શ્રદ્ધા વગરની ક્રિયા તો નિરર્થક જ થશે ને !

રખ્યા પર લીંપણ કરવામાં આવે અને તે ટકે નહિ, તેમ શ્રદ્ધાની પૃષ્ઠભૂ વિનાની ક્રિયા ફળદાયિની નહિ થાય.

નિષ્કર્ષ એ છે કે ભક્ત શ્રદ્ધાળુ છે, ગુરુદેવ નિશ્ચયના પારદશ્યા છે; મોક્ષ આ રહ્યો !

‘વીતરાગ સ્તોત્ર’માં કલિકાલસર્વજ્ઞ હેમચન્દ્રસૂરિ મહારાજ કહે છે :

શ્રાદ્ધઃ શ્રોતા સુધીર્વક્તા,
યુજ્યેયાતાં યદીશ ! તત્ ।

ત્વચ્છાસનસ્ય સામ્રાજ્ય-
મેકચ્છત્રં કલાવપિ ॥

શ્રોતા છે શ્રદ્ધાળુ. પ્રવક્તા ગુરુ છે સુધી / નિર્મળ પ્રજ્ઞાવાળા; પ્રભુ ! કલિકાલમાં પણ તારું સામ્રાજ્ય જયવંતું છે.

આ જ વાત પૂજ્ય જિનવિજય મહારાજ પરમતારક મહાવીર પ્રભુની સ્તવનામાં કહે છે :

જૈનાગમ વક્તા ને શ્રોતા,
સ્યાદ્વાદ શુચિ બોધજી;
કલિકાળે પણ પ્રભુ ! તુજ શાસન,
વરતે છે અવિરોધજી...

વીતરાગસ્તોત્રના ‘સુધી...’ શબ્દનો અર્થ વ્યવહારના પાલક અને નિશ્ચયના પારદશ્યા ગુરુ કરવાનો છે. ‘સ્યાદ્વાદ શુચિ બોધજી...’ સ્યાદ્વાદથી પવિત્ર થયેલ બોધ ગુરુ આપે છે.

વ્યવહાર નિશ્ચયની અપેક્ષા રાખે છે. નિશ્ચય વ્યવહારની અપેક્ષા રાખે છે. અને એ બેઉનું સમતુલન / balancing એ જ પ્રભુની સાધના.

(૬)
સારાંશ

વ્યવહાર-સાધનાનું પાલન જ્યારે નિશ્ચયસાધનાને સામે રાખીને થાય છે, ત્યારે તે પ્રભુની વ્યવહારસાધના બને છે.

પ્રભુનાં વચનને સાપેક્ષ જે વ્યવહાર છે, તે જ વાસ્તવિક વ્યવહાર છે. એ વ્યવહારના પથ પર ચાલીને સ્વાનુભૂતિ મેળવવી છે.

(૭)

આધારસૂત્ર

શ્રી શ્રેયાંસ જિન અન્તરયામી,
આતમરામી નામી રે;
અધ્યાતમ પદ પૂરણ પામી,
સહજ મુગતિ ગતિ ગામી રે... (૧૧/૧)

નિજસ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે,
તેહ અધ્યાતમ લહીએ રે;
જે કિરિયા કરી ચઉગતિ સાધે,
તે ન અધ્યાતમ કહીએ રે... (૧૧/૩)

શબ્દ અધ્યાતમ અર્થ સુણીને,
નિર્વિકલ્પ આદરજો રે;
શબ્દ અધ્યાતમ ભજના જાણી,
હાન-ગ્રહણ મતિ ધરજો રે... (૧૧/૫)

અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા : જે સાધના દ્વારા આત્મસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય તે અધ્યાત્મ.

અને જે ક્રિયા / સાધના કરવા છતાં ચાર ગતિનું ચક્કર ચાલ્યા કરે તે અધ્યાત્મ નથી.

કેવી અદ્ભુત અધ્યાત્મની વ્યાખ્યા !

આનંદુષ્ણ

૭

અધ્યાત્મની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા

પ્રભુ છે અન્તર્યામી.

આપણા અન્તસ્તરના ભાવોને સંપૂર્ણ રીતે જાણનારા.

આ સંદર્ભમાં, મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજે પ્રભુ જોડે સરસ વાર્તાલાપ કર્યો છે :

અન્તર્યામી સવિ લહો,
અમ મનની જે છે વાત હો;
મા આગળ મોસાળના,
શા વર્ણવવા અવદાત હો...

પ્રભુ ! તમે અન્તર્યામી છો. મારા ભાવોને તમે જાણો છો. તમારી સમક્ષ મારા ભાવોને વર્ણવવા એ મા આગળ મામાના વર્ણન જેવું થશે.

દીકરો કહેશે : ‘મા, આ મારા મામા. આ મારા નાના.’ મા મનમાં હસશે : ‘મામા તો તારા. મારો તો માડીજાયો ભાઈ છે. એક જ થાળીમાં અમે સાથે જમતા હતા.’

વાત તો મઝાની થઈ કે પ્રભુ સમક્ષ પોતાના ભાવોને પ્રદર્શિત કરવાનો કોઈ અર્થ નથી.

તો પછી, સ્તવના ભક્ત શા માટે કરે છે ?

લય મઝાનો છે અહીં. ભક્તને બીજા કોઈ સાથે બોલવાનું મન નથી થતું, - સિવાય કે પ્રભુ. તેથી ભક્ત સ્તવના ગાય છે. “વાત તો ‘એ’ની જોડે જ કરીશ ! બીજા કોઈ સાથે નહિ.”

અન્તર્યામી શબ્દનો બીજો અર્થ છે અન્તઃપ્રવિષ્ટ. પ્રભુ મારા હૃદયમાં જ પ્રતિષ્ઠિત છે.

‘ભાગવત’માં ભક્ત કહે છે :

ત્વયા હૃષીકેશ ! હૃદિ સ્થિતેન,
યથા નિયુક્તોસ્મિ તથા કરોમિ ॥

હે પ્રભુ ! તમે મારા હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠિત થયેલ છો. તમે જેવી આજ્ઞા આપો છો, એ રીતે હું જીવું છું.

મારો શ્વાસ તમે...
મારો પ્રાણ તમે...
મારું સર્વસ્વ તમે.

શ્રી શ્રેયાંસ જિન અન્તરયામી,
આતમરામી નામી રે;
અધ્યાતમ પદ પૂરણ પામી,
સહજ મુગતિ ગતિ ગામી રે... (૧૧/૧)

પ્રભુ અન્તર્યામી. પ્રભુ આત્મરામી. સ્વરૂપસ્થિતિમાં સતત રમણ કરનાર.

એ આત્મરામી પ્રભુનાં ચરણોમાં પ્રાર્થના : પ્રભુ ! મને પણ સ્વરમણશીલ બનાવો ને ! પરમાં રસ છે જ નહિ, આવું જાણવા છતાં, અનાદિની સંજ્ઞાથી એ બાજુ જ જવાનું થયા કરે છે. પ્રભુ ! એકવાર આત્મ-રમણદશાનો આનંદ એવો ચખાડી દો, કે પર તરફ મારું મન ક્યારેય જાય નહિ.

પ્રભુ નામી છે. તીર્થંકરત્વને પ્રાપ્ત કરવા દ્વારા જેમનો યશ ત્રિલોકવ્યાપી થયો છે એવા મારા પ્રભુ છે.

પ્રભુ ! તમે તીર્થંકર. તમે તીર્થની સ્થાપના કરી. તમારા આ તારક તીર્થ-શાસનની આન્તર-સ્પર્શના મને કરાવો ને !

અધ્યાત્મ-પથને સ્વીકારી આપ મુક્તિગામી થયા છો.

પ્રભુ !

આપના આ અધ્યાત્મ-પથની મને દીક્ષા આપો ને !

પૂજ્યપાદ આનંદધનજી ભગવંત પ્રભુના એ અધ્યાત્મપથની સુરેખ, સુંદર વ્યાખ્યા આપી રહ્યા છે :

નિજસ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે,
તેહ અધ્યાતમ લહીએ રે;
જે કિરિયા કરી ચઉગતિ સાધે,
તે ન અધ્યાતમ કહીએ રે... (૧૧/૩)

જે સાધના સાધકને નિઃસ્વરૂપ ભણી લઈ જાય તે અધ્યાત્મ. પણ જે ક્રિયા દ્વારા રાગ, દ્વેષ આદિ ભણી જવાય તે અધ્યાત્મ નથી.

સરળ શબ્દોમાં કેવી તો માર્મિક, અદ્ભુત અભિવ્યક્તિ !

સ્વરૂપદશા.

જ્યાં માત્ર હોવાપણું, being છે. કર્તૃત્વ જ્યાં છૂટી ગયું છે. તમે તમારામાં હો. કેટલી મઝાની વાત !

અનંત કાળથી પર-ઘરમાં આપણે રહ્યા છીએ. હવે પોતાના ઘરમાં / પોતાના સ્વરૂપમાં જવું છે.

કેવી ભૂલ થઈ ! પર-ઘરને પોતાનું ઘર માની લીધું !

મહાન વૈજ્ઞાનિક આઈનસ્ટાઈનને એક મિત્ર પોતાને ત્યાં ભોજન લેવા માટે ઘણા દિવસથી કહેતો'તો.

એકવાર આઈનસ્ટાઈનને હા પાડી. મિત્ર પોતાની ગાડીમાં તેમને લઈને આવ્યો. ઔપચારિક વાતો. અને ભોજનમાં રાતના નવ વાગી ગયા. પછી દીવાનખંડમાં બધા બેઠા.

આઈનસ્ટાઈન સતત પોતાની નવી વૈજ્ઞાનિક શોધમાં જ મગ્ન રહેતા... આજે એમને વહેલાં સૂઈ જવું હતું. તેઓ ભૂલી ગયા કે પોતે બીજાને ત્યાં આવ્યા છે. તેમને એમ કે મિત્ર મારે ત્યાં આવેલ છે. એ જાય એટલે હું સૂઈ જઉં.

એ મહાન વૈજ્ઞાનિકના મુખ પરના ભાવો મિત્ર 'વાંચી' ગયો. એણે કહ્યું : 'સર, આપ થાક્યા હશો. ચાલો, આપને ઘેર હું આપને મૂકી જાઉં.'

ત્યારે આઈનસ્ટાઈનને ખ્યાલ આવ્યો કે પોતે બીજાને ત્યાં આવેલ હતા !

આપણે ક્યાં છીએ ?

સ્વ-રૂપથી, સ્વ-ઘરથી જોજનો દૂર.

જરૂરી છે માત્ર તીવ્ર સંકલ્પ કે મારે મારા અસ્તિત્વને - being ને પામવું છે.

આ સંકલ્પ, બે ડગલાં ચાલો; પરમચેતનાની બાંહોમાં તમે. અને આ રહી મંઝિલ !

ભગવદ્ગીતાનાં બે વચનો છે; દેખીતી રીતે વિરોધાભાસી લાગે તેવાં; પણ અર્થ સમજતાં બહુ જ મીઠાં એ સૂત્રો લાગે છે.

उद्धरेद् आत्मनाऽऽत्मानम् ।

तेषामहं समुद्धर्ता ।

પહેલા સૂત્રનો અર્થ : સાધકે પોતે જ પોતાનો વિકાસ સાધવાનો છે. બીજા સૂત્રનો અર્થ : ભક્તોનો ઉદ્ધાર હું કરું છું.

વિનોબાજીની સૂક્ષ્મ પ્રજ્ઞા બહુ જ મજાનું તત્ત્વજ્ઞાન અહીં આપે છે. ‘સ્વરૂપ-પ્રાપ્તિ માટેની ઝંખના, એના માટે એકાદ ડગ ભરવાની વૃત્તિ કે પ્રવૃત્તિ સાધકમાં હોય છે ત્યારે પ્રભુ એને બાંહોમાં ઊંચકીને એની મંઝિલ સુધી લઈ જાય છે.’

‘નિજસ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાતમ લહીએ રે...’

તમે જે સાધના કરો છો એ દ્વારા તમે પોતાના સ્વરૂપની અનુભૂતિ સુધી કે સમત્વ આદિ ગુણોની અનુભૂતિ સુધી જઈ શકો છો ? જો હા, તો તમે સાચા માર્ગ પર છો. પણ જો તમે રાગ, દ્વેષ, અહંકાર તરફ જઈ રહ્યા હો તો એ પ્રભુનો માર્ગ નથી.

હવે સાધક ભીતર નજર નાખશે. એ જોશે કે પોતે ઘણા ગ્રંથો ભણ્યો છે; પણ એનો અહંકાર તો એની પાસે નથી ને ?

સામાયિક કર્યા; સમભાવ તરફ કેટલું સરકાયું ?

આ આન્તરનિરીક્ષણ દ્વારા તમે ક્યાં અટકો છો તેનો તમને ખ્યાલ આવશે. એ પછી જોઈશે દૃઢ સંકલ્પ : મંઝિલને મેળવવાનો. અને જાગૃતિ.

મઝાની ત્રિપદી છે આ : આન્તરનિરીક્ષણ, સંકલ્પ, જાગૃતિ. આન્તરનિરીક્ષણ દ્વારા ખામી / દોષ પકડાય. સંકલ્પ દ્વારા તમે એને દૂર કરવા કોશિશ કરશો. અને જાગૃતિ પ્રબળ હોવાથી એ ખામી / દોષ નીકળી જ જશે.

અનુભૂતિ આ રહી !

ઝેન સાધિકા.

પૂનમની રાતે કાવડમાં પાણી ભરીને એ આશ્રમ તરફ જઈ રહી છે. આગળના ઘડામાં ચંદ્રનું પ્રતિબિંબ પડતું હતું. એ પ્રતિબિંબને તે જોતી હતી. અચાનક ઠેસ લાગી. એ પડી ગઈ. પાણી ઢળી ગયું. હવે ચંદ્ર ક્યાં ?

શું બધું આવું ક્ષણભંગુર છે ? જાગૃતિ.... ને તે પામી ગઈ.

એક સાધક.

વૃક્ષ નીચે તેઓ બેઠેલ.

ઉપરથી પાંદડું ખર્યું.

ભીતરથી કંઈક ખર્યું.

જાગૃતિ... અને અનુભૂતિ થઈ ગઈ !

જાગૃતિ.

સ્વ અને પરનું વિભાજન.

પર ભણી જવું નથી.

‘સમાધિશતક’ એક સરસ માર્ગ પરની નિરર્થકતા અંગે વર્ણવે છે :

જંગમ જગ થાવર પરે,

જાકું ભાસે નિત્ત;

સો યાખે સમતા સુધા,

અવર નહિ જડચિત્ત...

સમત્વની અનુભૂતિ, નિજ ગુણની / નિજ સ્વરૂપની અનુભૂતિ ક્યારે થાય ? ‘જંગમ જગ થાવર પરે, જાકું ભાસે નિત્ત...’ આ હાલતું-ચાલતું, ક્રિયાશીલ જગત સાધકને સ્થિર લાગે. મતલબ કે અસાર... શો મતલબ આ આમથી તેમ દોડવાનો ?

એક ગુરુએ શિષ્યને સાધના આપી : નદી કિનારે બેસવાનું. અને નદી સ્થિર લાગે ત્યારે સાધના પૂર્ણ થઈ એમ સમજવાનું.

સાધક દિવસો સુધી એ રીતે બેઠો. નદીના પાણીને વેગથી વહેતું જુએ. પછી વિચાર આવ્યો કે આટલી ઝડપથી દોડીને, આખરે એ ક્યાં જાય છે ? એ નદીનું પાણી રણની રેતમાં જઈ સુકાઈ જતું.

આ ખ્યાલ આવ્યા પછી સાધકને થયું કે આ વેગ સાવ જ નકામો છે ને ! જો કશું જ મળવાનું ન હોય, અને ગુમાવવાનું જ હોય.

નદીનો વેગ અસાર લાગ્યો. વેગ બિલકુલ અર્થહીન હતો.

આ સાધનાએ એને પરની દુનિયાથી પરાઙ્મુખ બનાવી આપ્યો. ‘શો અર્થ આ બધું ભેગું કરવાનો ? આખરે, જો મૂકીને જ મરવું છે...’

પર પ્રત્યેના રાગને હટાવી તે સ્વની દુનિયામાં પ્રવેશ્યો.

‘નિજસ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાતમ લહીએ રે...’

જે સાધના દ્વારા નિજસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ થાય તે જ અધ્યાત્મ. જેના દ્વારા પરમાં - રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિમાં જવાય તે અધ્યાત્મ નથી.

પરમાં ન જવા માટેનો ભક્તનો પણ એક મજાનો લય છે. પર પ્રત્યેની પ્રીતનો સીધો અર્થ થશે પરમ પ્રીતનો અભાવ. અને પરમ પ્રીત એ જ તો અવતાર-કૃત્ય છે ને !

મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજય મહારાજની સ્તવના ‘મેરે પ્રભુસું પ્રગટ્યો પૂરન રાગ...’ બોલતાં / ગાતાં ભક્તની આંખો છલછલાય છે : પ્રભુ ! હું તને પૂર્ણ પ્રીતિ ક્યારે કરી શકીશ ?

ઉત્તર આ મળે : જો પરમાં પ્રીતિ નહિ, તો પરમમાં...

પ્રભુ પરનો પૂર્ણ રાગ આવે ત્યારે ભક્તની અનુભૂતિ કેવી હોય ? ‘પૂરન મન સવિ પૂરન દિસે, નહિ દુવિધા કો લાગ...’

પ્રભુ પ્રત્યેની પ્રીતિ. મન પૂર્ણ બને, અને ચારેબાજુ બધું જ મજાનું, મજાનું લાગે.

અગણિત જન્મોથી પ્રભુની પ્યાસ લઈને નીકળેલ યાત્રિક છીએ આપણે. પદાર્થો ખૂબ મળ્યા; તૃપ્તિ ન થઈ. પરમાત્મા મળ્યા; મન તૃપ્ત થયું. તૃપ્તિનો અહેસાસ... અપૂર્ણતાનો જે અનુભવ જન્મોનો હતો, તે ગયો.

પણ આ પરમ-પ્રીત કોણે કરાવી ?

‘એણે’ જ તો !

હા, ‘એણે’ જ. મારું કર્તૃત્વ લગીર પણ એમાં નહોતું. મજાના શબ્દોમાં એ વાત આવી : ‘જિનગુણચન્દ્રકિરણસું ઊમટ્યો, સહજ સમુદ્ર અતાગ...’ ચંદ્ર સોળે કળાએ ખીલેલ હોય ત્યારે સમુદ્રમાં ભરતી આવે છે. ભરતી સમુદ્રમાં. પણ એને લાવનાર ચંદ્ર.

અહીં સ્તવનાકાર મનને સમુદ્રની ઉપમા આપે છે. અને પ્રભુના ગુણોને ચંદ્રકિરણ જોડે સરખાવે છે. મારા મનમાં જે ભાવોની / આનંદની આ છાલકો ઊડી રહી છે; તેનું કારણ, પ્રભુ ! તારા ગુણો છે.

તારા મુખ પર રહેલ પ્રશમરસને જોઉં ને મારી આંખો, મારું હૃદય હર્ષવિભોર બને. હૃદયમાં ભાવોની ભરતી આવે.

પ્રભુ ! તું પરમાંથી સ્વમાં લઈ જવા માટેનું કેવું તો મજાનું બળ પૂરું પાડે છે.

આ પરમ પ્રીતની પરાકાષ્ઠા છે અભેદાનુભૂતિ. પ્યારા શબ્દોમાં એની પ્રસ્તુતિ આવી : ‘ધ્યાતા ધ્યેય ભયે દોઉં એકહુ, મિટ્યો ભેદ

કો ભાગ; કૂલ વિદારી ચલે જબ સરિતા, તબ નહિ રહત તડાગ...’
 પ્રભુ ! મારી ચેતના તારી ચેતનામાં વિલીન થઈ. ભક્ત થયો છૂ !
 અભેદાનુભૂતિ. ઉપમા આપી : કાંઠાને તોડીને નદીનું પૂર ચોતરફ ફેલાઈ
 જાય ત્યારે તળાવ ક્યાં છે ? પાણીના ફેલાવમાં એ વિલીન થઈ ગયું.

પ્રભુ ! તારા સાથેનો અભેદ એ જ મારી સાથેનો અભેદ છે.
 ભક્ત કહેશે : પ્રભુની નિર્મળ ચેતનામાં મારું વિલીનીકરણ થયું. સાધક
 કહેશે : મારી નિર્મળ ચેતના મેં પ્રાપ્ત કરી.

કહેવાની પદ્ધતિઓ જ જુદી છે. વાત એક જ છે.

‘નિજસ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાતમ લહીએ રે...’ આ
 જ વાતને સમર્થિત કરતી આગળની કડી છે :

શબ્દ અધ્યાતમ અર્થ સુણીને,
 નિર્વિકલ્પ આદરજો રે;
 શબ્દ અધ્યાતમ ભજના જાણી,
 હાન-ગ્રહણ મતિ ધરજો રે... (૧૧/૫)

આધ્યાત્મિક ગ્રંથો - જે અનુભૂતિવાન મહાપુરુષોએ રચ્યા છે - નો
 સ્વાધ્યાય ઊંડાણથી થવો જોઈએ. તે ગ્રંથમાં આવતા ભાવોનો વિકલ્પ
 વિના સ્વીકાર થવો જોઈએ.

અતીન્દ્રિય ભાવોમાં આપણી બુદ્ધિ શું કરશે ? ત્યાં એ અપ્રસ્તુત છે.
 શંકરાચાર્યનું પ્રસિદ્ધ વચન છે : ‘તર્કઃ અપ્રતિષ્ઠિતઃ’... સાધનામાર્ગમાં
 તર્કનું કોઈ જ મૂલ્ય નથી.

હું ધૂળિયા માર્ગ પર ચાલતો હોઉં. વચ્ચે બે રસ્તા ફંટાય. અહીં
 મારી બુદ્ધિ શું કામમાં આવે ? કારણ કે એ ગામનો માર્ગ મને અભ્યસ્ત

નથી. હું પહેલાં એ માર્ગે ચાલ્યો પણ નથી. ખેતરમાં હળ હાંકતા ખેડૂતભાઈને હું પૂછીશ. અને તે કહેશે એ માર્ગે ચાલીશ.

એ જ રીતે, આત્માનુભૂતિનો માર્ગ જે સાધક માટે સર્વથા અપરિચિત / અનભ્યસ્ત છે, તે જ્ઞાનીપુરુષોનાં વચન પર આધાર રાખીને જ ચાલશે.

‘શબ્દ અધ્યાતમ અર્થસુણીને, નિર્વિકલ્પ આદરજો રે...’ આધ્યાત્મિક ગ્રંથોમાં મહાપુરુષોએ બતાવેલ તત્ત્વજ્ઞાનને શ્રદ્ધાથી સ્વીકારવું.

બુદ્ધિની ચાદર પર એ તત્ત્વને ઝીલતા નહિ. નિર્વિકલ્પ સ્વીકાર કરજો.

કડીના ઉત્તરાર્ધમાં આ જ વાત સમર્થિત કરાઈ : આધ્યાત્મિક ગ્રંથોનો સ્વાધ્યાય કરવાનો, ઊંડાણથી કરવાનો; પણ જોતાં રહેવાનું કે આપણી યાત્રા શરૂ થઈ કે નહિ.

ક્રમ આવો છે યાત્રાનો : શબ્દાનુપ્રેક્ષા, અર્થાનુપ્રેક્ષા, અનુભૂતિ.

તો, સાધકે જોતાં રહેવું જોઈએ કે અનુભૂતિ તરફ પોતે સરકી રહેલ છે કે નહિ.

ઘણીવાર સ્વાધ્યાયમાં શબ્દોનું અને વિચારોનું વર્તુળ બની જાય છે. આવા વાતાવરણવાળી વ્યક્તિ એના એ શબ્દો અને એ વિચારો રિપીટ કર્યા કરે છે.

વર્તુળની કોઈ ગતિ હોતી નથી. એ સાધક એ શબ્દોમાં ઘૂમ્યા કરે છે.

પાંચ વર્ષ પછી એ સાધક ગુરુ પાસે આવે ત્યારે ગુરુને લાગે કે પાંચ વર્ષ પહેલાં એ હતો, ત્યાં જ એ ઊભો છે. કદાચ, હું જ્ઞાની છું કે જ્ઞાની બન્યો છું આવા અહંકારથી એણે પીછેહઠ કરી હોય.

શો મતલબ આનો ?

એટલે કહ્યું : ‘હાન-ગ્રહણ મતિ ધરજો રે...’ એ ગ્રંથે ઘણાને અનુભૂતિ આપી છે; પણ તમે એના દ્વારા ક્યાંય જઈ શકતા નથી તો... ?

બૌદ્ધ ગુરુ રિંઝાઈ.

એકવાર તેમણે આ સૂત્ર બૌદ્ધ મઠમાં સાંભળ્યું : ‘જેને તમે બહાર શોધો છો (આનંદને), તે તમારી ભીતર છે...’ આ સૂત્ર સાંભળતાં તેમને જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ થઈ.

સેંકડો શિષ્યો તેમના હતા. પોતાના મઠમાં રિંઝાઈ બધા શિષ્યોને આ સૂત્રનો સમૂહ-ઘોષ કરાવે; પણ એકાદ શિષ્યને પણ આ સૂત્ર બોલતાં / સાંભળતાં અનુભવ ન થયો.

તમારે પણ એ જોવું છે કે કયા ગ્રંથ દ્વારા તમે અનુભૂતિ ભણી જઈ શકો છો.

(૭)
સારાંશ

અધ્યાત્મની સરળ, માર્મિક વ્યાખ્યા અહીં આવી :
‘નિજસ્વરૂપ જે કિરિયા સાધે, તેહ અધ્યાત્મ લહીએ રે...’

જે સાધના દ્વારા સાધક સ્વરૂપદશાને પામે અથવા એ
દિશામાં આગળ વધે તે સાધના અધ્યાત્મ છે.

(૮)

આધારસૂત્ર

નિદ્રા સુપન જાગર ઉજાગરતા,
તુરીય અવસ્થા આવી;
નિદ્રા સુપન દશા રિસાણી,
જાણી ન નાથ મનાવી હો...(૧૯/૩)

પ્રભુ નિદ્રાવસ્થા, સ્વપ્નાવસ્થા અને જાગૃતિ અવસ્થાને પેલે પાર,
ઉજાગર દશામાં સ્થિર છે.

નિદ્રાવસ્થા અને સ્વપ્નાવસ્થા રિસાઈ ગઈ, કે અનંત જન્મોથી
અમે સાથે હતા, તોય પ્રભુએ અમને કાઢી મૂક્યાં !

આનંદઘન

૮

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...

પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી ભગવંતનું એક પદ છે :

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં ?
જાગ વિલોકન ઘટ મેં...

તન મઠ કી પરતીત ન કીજે,
ઢહી પરે એક પલ મેં;
હલચલ મેટ ખબર લે ઘટ કી,
ચિહ્ને રમતા જલ મેં...

મઠ મેં પંચભૂત કા વાસા,
સાસા ધૂત ખવીસા;
છિન છિન તોહી છલનકું ચાહે,
સમજે ન બૌરા સીસા...

શિર પર પંચ બસે પરમેશ્વર,
ઘટ મેં સૂચ્છમ બારી;

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...

આપ અભ્યાસ લખે કોઈ વિરલા,
નીરખે ધૂ કી તારી...

આશા મારી આસન ધરી ઘટ મેં,
અજપાજપ જગાવે;
આનંદઘન ચેતનમય મૂરત,
નાથ નિરંજન પાવે...

પ્રારંભ જ કેવો મીઠડો છે: ‘અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં ?’

અવધૂતને ઉદેશીને પદ શરૂ થયું છે. અવધૂ. અવધૂત. જેણે રાગ-
દ્વેષની રજ ખંખેરી નાખી છે એવો સાધક.

તું દેહભાવમાં કેમ સૂતો છે ? અને કેટલું સૂતો તું, એ તો જો !
કેટલા બધા જન્મોથી તું બહિર્ભાવમાં સૂતો છે ?

હવે જાગી જા ! ‘જાગ વિલોકન ઘટ મેં.’ દ્રષ્ટાભાવમાં આવી જા.

તું દ્રષ્ટા છે. શરીર તો દશ્ય છે. દશ્ય અને દ્રષ્ટા ક્યારેય એક હોઈ
શકે ?

અષ્ટાવક ઋષિ કહે છે : चेष्टमानं शरीरं स्वं, पश्यत्यन्यशरीरवत् ।
સંસ્તવે चापि निन्दायां, कथं क्षुभ्येन्महाशयः ॥

સાધક આ શરીરને પોતાનાથી ભિન્ન જુએ છે; જાણે કે બીજા કોઈનું
આ શરીર હોય. આવો સાધક સ્તુતિ કે નિન્દામાં સમવૃત્તિ જ હોય ને !

મીરાં યાદ આવે : ‘કોઈ નિંદે કોઈ બંદે, મેં અપની ચાલ ચલૂંગી.’
મીરાંનો માર્ગ છે ભક્તિનો માર્ગ. પ્રભુ સિવાય એમને બીજું શું દેખાય ?

‘જાગ વિલોકન ઘટ મેં..’ દ્રષ્ટાભાવમાં તું આવી જા !

વૈભાવિક કોઈ કાર્યોના તમે કર્તા નથી. તમે દ્રષ્ટા છો. ચા કોણે પીધી ? શરીરે. ભોજન કોણે લીધું ? શરીરે. તમે માત્ર દ્રષ્ટા.

એક સંતને પૂછવામાં આવેલું : આપ સાધનાના પ્રારંભમાં પણ ભોજન લેતા હતા, સૂતા હતા... અત્યારે, સાધનાના શિખર પર પહોંચ્યા પછી પણ, આપ ભોજન લો છો, સૂઓ છો. ફરક ક્યાં પડ્યો ?

સંતે કહ્યું : પહેલાં હું ખાતો હતો, પીતો હતો... હવે ખવાય છે, પિવાય છે. ક્રિયા છે, પણ કર્તા તરીકે હું નથી.

વૈભાવિક તમામ ક્રિયાઓમાંથી કર્તૃત્વને ખેંચી લેવું.

કેવો મઝાનો માર્ગ !

દ્રષ્ટા બનેલ આવા યોગીપુરુષની સાધનાને શબ્દબદ્ધ કરતાં અષ્ટાવક ઋષિ કહે છે :

પતતૂદેતુ વા દેહો, નાસ્ય ચિન્તા મહાત્મનઃ । સ્વભાવભૂમિવિશ્રાન્તિ-
વિસ્મૃતાશેષસંસૃતેઃ ॥ ૨૬૨ ॥ દેહ રહે કે જાય, એની ચિન્તા આવા
યોગીપુરુષને હોતી નથી. કારણ કે સ્વરૂપ દશાને પામીને તેઓ પરના
પૂરા સંસારને ભૂલી ગયા છે !

શરીરના સ્તર પર કે બહારના કોઈપણ સ્તર પર કોઈપણ ઘટના
ઘટે, આવા યોગીપુરુષને તેની જોડે કોઈ જ સંબંધ નથી.

‘ક્ષિત્તઃ સંસારવાતેન, ચેષ્ટતે શુષ્કપર્ણવત્ ।’ અષ્ટાવક ઋષિ આવા
સાધકની સાધનાને બિરદાવતાં કહે છે કે બાહ્યજીવનમાં ઘટતી ઘટનાને

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...

તેઓ દ્રષ્ટાભાવે જ જોઈ રહ્યા છે. ‘સંસાર (બાહ્યજીવનમાં ઘટતી ઘટના)ના પવન વડે ગમે તેમ તેઓ ફેંકાય, સૂકા પાંદડા જેવી જ એમની ચેષ્ટા હોય છે.’

પવન પાંદડાને ઊલટું ફેરવશે, તો તે તેમ પડ્યું રહેશે. સૂલટું કરશે તો તેમ પડ્યું રહેશે. એના મનમાં કોઈ પ્રતિક્રિયા નથી. એવું જ દ્રષ્ટા માટે છે. ઘટના આમ ઘટી તોય શું, તેમ ઘટી તોય શું ?

બહિર્ભાવથી છૂટી આન્તર ભાવમાં આવવું પ્રારંભિક સાધકને માટે મુશ્કેલ છે. અને એટલે જ યોગીરાજ શબ્દની લાકડી હાથમાં લે છે. ‘ગુરુ મોહે મારે શબ્દ કી લાઠી, ચેલે કી મતિ અપરાધિની નાઠી.’

‘તન મઠ કી પરતીત ન કીજે,
ઢહી પરે એક પલ મેં...’

શું કરે છે તું ? શરીરની આળપંપાળમાં આટલો બધો તું પડ્યો છે; કંઈ વિચારે છે કે નહિ ? આ શરીર ક્ષણભંગુર છે. ક્યારે ઢળી પડશે એક સેકન્ડમાં. તું એના માટે આટલો બધો કર્મબંધ કરે છે ?

સદ્ગુરુના શબ્દો.

દેહભાવ ઢળી જ પડે ને !

એક ઝેન ગુરુ હતા, જેઓ ‘સડન એન્લાઈટનમેન્ટ’ (તત્ક્ષણ સંબોધિ)ના નિષ્ણાત હતા.

જપાનના સમ્રાટનો મંત્રી તે ગુરુનો ભક્ત હતો. એકવાર મંત્રીએ રાજાને કહ્યું : ‘ગુરુને આપણે રાજમહેલમાં નિમંત્રીએ.’ સમ્રાટે હા પાડી.

ગુરુને આમંત્રણ અપાયું. તેમણે એ સ્વીકાર્યું. મહેલમાં આવ્યા. સ્વાગત થયું. વ્યાસપીઠ પર તેઓ બેઠા. સામેના ટેબલ પર ત્રણ મુક્કી લગાવી. અને ચાલતા થયા.

રાજા મંત્રીને કહે : ‘આ શું ? કલાક-દોઢકલાક તો નહિ, પણ પાંચ મિનિટ પણ ઉપદેશ તેમણે નથી આપ્યો. શું આવ્યા, ને શું ગયા...’

મંત્રી તો અભિભૂત હતા. એ કહે : ‘મહારાજ ! ગુરુદેવનું આવું પ્રભાવશાળી પ્રવચન તો મેં પણ પહેલીવાર સાંભળ્યું.

તેમની પાસે બહુ જ ઊંચકાયેલ સાધકો આવે છે. તેઓ માત્ર સાધકની સામે જુએ છે. આંખ વડે શક્તિપાત કરે છે. અને સાધકને તત્ક્ષણ સંબોધિ મળી જાય છે... આજે તો એમણે બહુ કૃપા કરી. ત્રણ મુક્કી લગાવી. મહારાજ ! મેં તો અનુભવ કર્યો કે ક્રમશઃ મારા રાગ, દ્વેષ અને અહંકાર પર એમણે જોરદાર પ્રહાર કર્યા.’

‘હલચલ મેટ ખબર લે ઘટ કી,
ચિહ્ને રમતા જલ મેં.’

બીજી હિલચાલ છોડીને ઘટની - અન્તરાત્માની ખબર લે. જે અન્તરાત્મા પ્રશમના રસમાં (જળમાં) રમે છે, એ લક્ષણ વડે તું તારી જાતને પિછાણ !

યોગીરાજ કહે છે : તારું સ્વરૂપ પ્રશમરસથી ભરપૂર છે. કોધ વિભાવ છે. રાગ પણ વિભાવ છે. એ વિભાવથી દૂર થઈ તું સ્વભાવદશામાં રમણ કર !

સાધકે ગુરુને કહ્યું : ગુરુદેવ ! મારો સ્વભાવ એવો તો કોધીલો છે કે, ન પૂછો વાત. વાત-વાતમાં ગુસ્સો.

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...

ગુરુદેવ હસ્યા. એમણે કહ્યું : અચ્છા, તો હું હમણાં એક, બે, ત્રણ બોલું છું. તું ગુસ્સો શરૂ કરી દેજે.

સાધક કહે : એમ તો ગુસ્સો કઈ રીતે આવે ? ગુરુ કહે : ‘તારો સ્વભાવ છે ગુસ્સો, એમ તું માને છે. સ્વભાવ તારાથી દૂર કેમ હોઈ શકે ?’ અને ગુરુએ સમજાવ્યું કે તારો સ્વભાવ તો સમભાવ જ છે. ક્રોધ નહિ; એ વિભાવ છે.

અનાદિની સંજ્ઞાને શિથિલ કરવામાં બહુ મહેનત નથી પડતી; પણ સાધક જાગૃત હોય તો.

આ જાગૃતિ સાધકમાં પ્રગટે એ આશયથી દેહભાવને દૂર કરવા માટે એક સશક્ત વિચાર પૂજ્યશ્રી આપે છે :

‘મઠ મેં પંચભૂત કા વાસા,
સાસા ધૂત ખવીસા;
છિન છિન તોહી છલનકું ચાહે,
સમજે ન બૌરા સીસા...’

પૃથ્વી (માટી), જળથી લગાવી આકાશ સુધીના ઘટકોથી બનેલ આ શરીર.. શરીરમાં છે શું ? પાણી, વાયુ, અગ્નિ (જઠરાગ્નિ)... આમાં તું કેમ રાચે છે ?

અને આ શ્વાસ.. ધૂર્ત, ભૂત જેવો આ શ્વાસ... ક્યારે જશે એ ખ્યાલ નથી આવતો...

તને કેમ કંઈ સમજ પડતી નથી ?

‘સાસા ધૂત ખવીસા.’

એક સરસ ઘટના યાદ આવે.

બે મોટા ગુરુઓ માર્ગમાં મળ્યા. બન્ને વિહારયાત્રામાં હતા. પહેલા હિન્દુ ગુરુએ ફૂંક મારી.. બીજા ગુરુએ પોતાના એક પગને સહેજ ઊંચક્યો. વાત પૂરી થઈ એમની. બેઉ પોતપોતાની દિશામાં ચાલવા લાગ્યા.

પહેલા ગુરુના શિષ્યો કહે : ‘આપણા ગુરુ કેવા સમર્થ છે ! એમણે પેલા ગુરુને કહ્યું કે એક ફૂંક મારીને હવામાં ઉડાડી મૂકીશ તમને.’

બીજા ગુરુના શિષ્યો કહે : ‘આપણા ગુરુ કેવા સમર્થ ! પેલા ગુરુએ ફૂંક મારી. તો આપણા ગુરુએ પગ ઊંચો કરીને સૂચવ્યું કે એક પાટુ ભેગો તમને સુવાડી દઈશ.’

બન્ને ગુરુઓએ આ વાત કર્ણોપકર્ણ સાંભળી. બેઉ ગુરુઓ ખૂબ હસ્યા. થોડા દિવસમાં જ બન્ને ગુરુઓ એક સ્થળે ભેગા થયા. બન્ને ગુરુઓએ શિષ્ય સમૂહને એકઠો કર્યો. અને કહ્યું : અમારી વાત તો એકદમ આધ્યાત્મિક હતી. તમે લોકો એને આ સ્તર પર લઈ આવ્યા ?

ફૂંક મારી એનો અર્થ એ હતો કે આ શ્વાસ બહાર ફેંકાયો છે. ફરી એને હું લઈ શકીશ કે નહિ, એ હું જાણતો નથી. મતલબ કે જીવન ક્ષણભંગુર છે.

પગ ઊંચકવાનો અર્થ એ હતો કે એક એક ડગલું એવી જાગૃતિથી ભરવું છે કે પરભાવમાં ક્યારેય ન જવાય...

કેટલો સરસ સંકેત !

શ્વાસ બહાર જે ફેંકાયો છે, હું એને લઈ શકીશ કે નહિ, તે હું જાણતો નથી. ‘સાસા ધૂત ખવીસા.’ આવા ક્ષણભંગુર દેહનો શો અર્થ ! હા, તેના દ્વારા વધુમાં વધુ સાધના કરવી.

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...

‘છિન છિન તોહી છલનકું ચાહે,
સમજે ન બૌરા સીસા..’

આ દેહ ક્ષણભંગુર છે. તે ક્યારે હાથતાળી આપીને છટકી જશે,
ખબર નથી. ‘ક્ષણે ક્ષણે આ દેહ તને ઠગવા માગે છે. પણ તું (મૂર્ખ
શિષ્ય) સમજતો નથી.’

દ્રષ્ટાભાવની સાધના પછી પરમચેતના જોડે અનુસંધાન કરવાનું
છે. એ કઈ રીતે થાય એની મઝાની વાત યોગીરાજના શબ્દોમાં :

‘શિર પર પંચ બસે પરમેશ્વર,
ઘટ મેં સૂચ્છમ બારી;
આપ અભ્યાસ લખે કોઈ વિરલા,
નીરખે ધ્રુ કી તારી...’

પરમચેતના પૂરા બ્રહ્માંડમાં વ્યાપક છે. બ્રહ્માંડનો એક નાનકડો
ભાગ પણ એવો નથી, જ્યાં પરમચેતનાના હસ્તાક્ષર ન હોય.

પરમચેતના, આર્હન્ટ્ય વ્યાપક છે. બીજા પરમેષ્ટીઓની ઊર્જા એ
ચેતનામાં જ ભળી જાય..

આપણે છીએ પરમચેતનાના સાગરનું એક નાનકડું મોજું.

મેક્લૂહાને એક સરસ રૂપકકથા કહેલી છે : ‘દરિયામાં રહેલી એક
નાનકડી માછલી મોટી માછલીને પૂછે છે : દરિયો કેવો હોય ? તેમાં
આરોહ, અવરોહ, સંગીત, ગર્જના હોય છે; એવું સાંભળ્યું છે. તો
એની વાત કર ને !

મોટી માછલી આશ્ચર્યથી પૂછે છે : દરિયો ? દરિયાની વાત ..!
આપણે રહીએ છીએ એ જ તો દરિયો છે ને !

નાની માછલીની ટિપ્પણી આ હતી : આ તો પાણી છે !’

પરમચેતનાના સમંદરમાં રહેવા છતાં આપણી હાલત આ નાની માછલી જેવી છે; જેને પરમચેતનાનો કોઈ ખ્યાલ નથી.

પરમચેતનાનો અનુભવ શી રીતે કરવો ? સરસ વાત પદમાં આવી : ‘ઘટ મેં સૂચ્છમ બારી..’ એક સૂક્ષ્મ દ્વાર છે, જે દ્વારા સાધક પરમચેતનાનો અનુભવ કરી શકે.

એ દ્વાર છે બ્રહ્મરન્ધ્ર. ચોટીનો ભાગ. એક હિન્દુ ફિલોસોફરે કહેલું કે પ્રભુએ માણસને તો બનાવ્યો. પણ પછી પ્રભુને થયું કે મેં બનાવેલ માણસ, એના હૃદયમાં પ્રવેશવા માટે, મારા માટે દ્વાર રાખશે કે નહિ ? પ્રભુએ વિશેષ દ્વાર પોતાના માટે બનાવી દીધું, એ છે બ્રહ્મરન્ધ્ર.

દીક્ષા સમયે નવદીક્ષિતના ચોટીના વાળનું ગુરુ પોતે લુંચન કરે છે. અને બ્રહ્મરન્ધ્રને ખુલ્લું કરે છે.

વાસકેપ પણ આ માટે જ લેવાય છે.

બ્રહ્મરન્ધ્ર ખૂલે. પરમચેતનાનો, તે દ્વારેથી આપણી ભીતર પ્રવેશ થાય.

જો કે, આ અઘરું છે. કારણ કે, બ્રહ્મરન્ધ્રનું ખૂલવું એટલે કે સદ્ગુરુના શક્તિપાતને ઝીલવાની પ્રક્રિયા.

શક્તિપાતને ઝીલવા માટે જોઈએ છે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનું અત્યન્ત બહુમાન. એ આવી ગયું; શક્તિપાત થઈ ગયો. પછી, નિશ્ચલ ધ્રુવના તારા જેવી પરમચેતના જોડે તમે સંબદ્ધ થઈ ગયા.

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...

સદ્ગુરુનો શક્તિપાત. તમારો એને શાશ્વતીના લયમાં રાખવાનો અભ્યાસ.... ગુરુકૃપા અને સાધકનો અભ્યાસ... પરમચેતના જોડે તમારી આત્મચેતનાનું મિલન.

‘આશા મારી આસન ધરી ઘટ મેં,
અજપાજપ જગાવે;
આનંદઘન ચેતનમય મૂરત,
નાથ નિરંજન પાવે...’

ઈચ્છારહિત બની, મનને સ્થિર કરી, અજપાજપને સ્વીકારનાર સાધક આનંદઘન, ચૈતન્યમૂર્તિ, નિરંજન નાથને પામે છે.

પદના કેન્દ્રમાં છે જાગૃતિ. ‘જાગ વિલોકન ઘટ મેં...’ દ્રષ્ટાભાવમાં આવવું છે. પર બધું જ દૃશ્ય કોટિમાં છે. તમે દ્રષ્ટા છો.

આ જાગૃતિને કેન્દ્રમાં રાખીને નિદ્રા આદિ ચાર અવસ્થાઓનું વર્ણન પૂજ્ય આનંદઘનજી ભગવંતે આપ્યું :

‘નિદ્રા સુપન જાગર ઉજાગરતા,
તુરીય અવસ્થા આવી;
નિદ્રા સુપન દશા રિસાણી,
જાણી ન નાથ મનાવી હો...’ (૧૮/૩)

ચાર અવસ્થા છે : નિદ્રા, સ્વપ્ન, જાગૃતિ, ઉજાગર...

નિદ્રામાં હોશ બિલકુલ નથી હોતો. સ્વપ્ન દશામાં વિકલ્પોની હારમાળા ચાલુ હોય છે. ત્રીજી અવસ્થા છે જાગૃતિ; જેમાં વિકલ્પો લગભગ નથી અને હોશ છે. ઉજાગર દશા તેરમે ગુણઠાણે હોય છે.

વ્યવહાર-ભાષામાં જાગૃતિના બે પ્રકારો છે : તથાકથિત જાગૃતિ અને વાસ્તવિક જાગૃતિ. સાતમા અપ્રમત્ત ગુણઠાણે વાસ્તવિક જાગૃતિ હોય છે. અને એ જાગૃતિના પરિપ્રેક્ષ્યમાં જ પરમપાવન આચારાંગજીનું સૂત્ર આવ્યું : ‘સુત્તા અમુણી, મુણિણો સયા જાગરંતિ ।’ ગૃહસ્થો સૂતેલ છે (વિભાવોમાં, વિકલ્પોમાં), જ્યારે મુનિઓ સદા જાગૃત છે.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજી ‘પંચવિંશતિકા’માં આ જ અવસ્થાને આ રીતે મૂકે છે :

જાગ્રત્યાત્મનિ તે નિત્યં,
 બહિર્ભાવેષુ શેરતે ।
 ઉદાસતે પરદ્રવ્યે,
 લીયન્તે સ્વગુણામૃતે ॥

આત્મભાવમાં સતત જાગૃતિ, બહિર્ભાવમાં શયન, પરપદાર્થોને વિષે ઉદાસીન દશા અને સ્વગુણોની ધારામાં લીનતા.

આત્મભાવમાં સતત જાગૃતિ. જ્ઞાતાભાવ, દ્રષ્ટાભાવ, ઉદાસીન દશા આદિમાં સતત વિહરવાનું થાય છે.

શરીર માટે આવશ્યક પદાર્થો વાપરતી વખતે પણ તે પદાર્થો પર આસક્તિ નથી હોતી. થયા કરે છે બધું; ખાવાનું-પીવાનું આદિ; પણ એમાં રસ હવે નથી રહ્યો.

કારણ કે સતત આત્મભાવમાં જાગૃતિ છે. હું જ્ઞાયક છું, આ ધારા સતત ચાલ્યા કરે છે. પરમાં ઉપયોગ ભળતો નથી.

અવધૂ ! ક્યા સોવે તન મઠ મેં...

જાગૃતિ... પછી ઉજાગર દશા.

પ્રભુ તો ઉજાગર અવસ્થાને પામી ચૂક્યા છે. પ્રભુ સર્વજ્ઞ છે. બધું જ જાણાઈ રહ્યું છે એમના કેવળજ્ઞાનમાં. પણ તેમનો ઉપયોગ માત્ર સ્વમાં છે.

જાગૃતિ સાતમે અપ્રમત્ત ગુણઠાણે પૂરી હોય છે. અલબત્ત, એની ઝલક, એની નાનકડી આવૃત્તિ ચોથા ગુણઠાણે પણ સંભવે છે.

‘સમાધિશતક’માં મહોપાધ્યાયજી ચોથા ગુણઠાણે રહેલ ભાવનિર્ગ્રન્થ સાધકની મનોદશા વર્ણવતાં કહે છે :

‘કેવળ આત્મબોધ હૈ,
પરમારથ શિવ પંથ;
તામેં જિનકું મગનતા,
સો હિ ભાવનિર્ગ્રન્થ...’

નૈશ્યયિક મોક્ષમાર્ગ છે માત્ર આત્મબોધ. સ્વરૂપ દશાનું ઊંડું જ્ઞાન, આછીસી સ્વરૂપ દશાની ઝલક.

તે આત્મબોધમાં જે લીન બન્યો તે જ ભાવનિર્ગ્રન્થ.

આ દશા મળ્યા પછી શું થાય એની વાત પણ તેમણે કરી છે :

‘આત્મજ્ઞાને મગન જો,
સો સબ પુદ્ગલ ખેલ;
ઈન્દ્રજાળ કરી લેખવે,
મિલે ન તિહાં મનમેલ...’

આત્મજ્ઞાનમાં મગ્ન થયેલ સાધકને બહારની બધી ક્રિયાઓ પુદ્ગલોના ખેલ જેવી લાગે છે. અને ઈન્દ્રજાળ જેવાં એ પુદ્ગલોના ખેલમાં એ જોડાતો નથી.

સ્વ અને પરનો વિભેદ કરવાની ક્ષમતા. અને પર તરફ ન જવાનો સંકલ્પ... જાગૃતિનું એક નાનકડું સંસ્કરણ !

પ્રભુ ! આ બીજને પૂર્ણ જાગૃતિમાં અને પછી ઉજાગર દશામાં રૂપાન્તરિત કરી આપો !

તથાકથિત જાગૃતિ, સ્વપ્ન અને નિદ્રામાં પૂર્ણ જાગૃતિની ચમચી ચમચી નાખવાની વાત એક સરસ સાધના આપણને આપે છે.

પહેલાં તથાકથિત જાગૃતિમાં પૂર્ણ જાગૃતિને ભેળવવી છે. તથાકથિત જાગૃતિમાં વિકલ્પોની ભરમાર છે. સાધક થોડો સમય નિર્વિકલ્પ દશામાં રહે... કદાચ વિકલ્પો/વિચારો આવતાં હોય તો તેમને જોવા. તેમાં ભળવું નહિ.

આને કારણે, તથાકથિત જાગૃતિ વાસ્તવિક જાગૃતિ બનશે.

પછી એ તંતુ આગળ વધારવાનો છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં પણ જાગૃતિ ઉમેરવી છે. એવી જાગૃતિ કે સ્વપ્ન શરૂ થાય અને ખ્યાલ આવી જાય કે આ ભ્રમણા છે.

એ પછી નિદ્રામાં જાગૃતિ ઉમેરવાની છે. શરીર સૂતું હોય, તમે જાગતા હો. આપણી પરંપરા આ નિદ્રાને યોગનિદ્રા કહે છે. અત્યારે એને ‘કોન્સ્યસ સ્લીપ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

આ જાગૃતનિદ્રાની વાતના અનુસંધાનમાં જ ‘સંથારા પોરિસી’નું સૂત્ર આવે છે : ‘અતરંત પમજજએ ભૂમિં.’ રાત્રે ઊંઘમાં પડખું બદલવાનું હોય અને સાધક એ જગ્યાને પ્રમાજી લે.

રેલવેની સાંકડી બર્થ પર રાત ગુજારનાર વ્યક્તિ પડતી નથી નીચે, એનું કારણ પણ આ જ છે. શરીર અને કોન્સ્યસ મન સૂતેલ હોય છે, ત્યારે તમે જાગતા હો છો !

પ્રભુને પ્રાર્થીએ : પ્રભુ ! તમે તો ઉજાગર દશાને પામી ગયા. અમને વાસ્તવિક જાગૃતિ તો આપો !

બાય ધ વે : ઉજાગર દશા યોગીઓની લાડકી બેટી ગણાય છે. અને એથી યોગીઓ એને એ નામથી નથી બોલાવતા. યોગીઓ એ અવસ્થાને તુરીયા, ચતુર્થી કહીને સંબોધે છે.

(૮)
સારાંશ

નિદ્રા, સ્વપ્ન, જાગૃતિ અને ઉજાગર અવસ્થાઓ વિષે અહીં સમજૂતી આવી છે.

સામાન્ય મનુષ્યની જાગૃતિ વાસ્તવિક જાગૃતિ નથી. એ સ્વપ્ન જેવી જ છે. સ્વપ્નમાં પણ વિકલ્પોનું ઘોડાપૂર ચાલે છે. તથાકથિત જાગૃતિમાં પણ.

પૂર્ણ જાગૃતિ એટલે શું, અને એ જાગૃતિને પામેલ સાધકની દશા કેવી હોય એનું વર્ણન અહીં છે.

(૯)

આધારસૂત્ર

ધરમ પરમ અરનાથનો,
કિમ જાણું ભગવંત રે;
સ્વ-પર સમય સમજાવીએ,
મહિમાવંત મહંત રે... (૧૮/૧)

શુદ્ધાતમ અનુભવ સદા,
સ્વસમય એહ વિલાસો રે;
પર વડી (પડી) છાંયડી જિહાં પડે,
તે પરસમય નિવાસો રે... (૧૮/૨)

આનંદઘનજી ભગવંત પ્રભુને વિનવે છે : આપનો ધર્મ તો શ્રેષ્ઠતમ છે. મને એ સમજાવો ને !

પ્રભુ કહે છે : શુદ્ધાત્મ દશાનો સદાને માટે રહેતો અનુભવ તે સ્વધર્મ છે. આત્મધર્મ છે. અને પરની પ્રતિછાયા (પર પડીછાંયડી) જ્યાં પડે, તે પરધર્મ છે. અનાત્મધર્મ છે.

ભગવદ્ગીતા આ જ પરિપ્રેક્ષ્યમાં કહે છે : ‘સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ, પરધર્મો ભયાવહઃ ।’. આત્મધર્મનું આચરણ કરતાં મૃત્યુ આવે તો તે પણ શ્રેયસ્કર છે, પણ પરધર્મ - અનાત્મધર્મમાં ક્યારેય ન જવાય.

આનંદુષ્ણ

૯

સ્વ-સમય અને પર-સમય

ભીતર ઊંડે ઊતરી ગયેલ સાધકે જે આનંદની અનુભૂતિ કરી છે, તેને એ કયા શબ્દોમાં પ્રસ્તુત કરે ?

અષ્ટાવક ઋષિ કહે છે :

આત્મવિશ્રાન્તિતૃપ્તેન, નિરાશેન ગતાર્તિના ।

અન્તર્યદનુભૂયેત, તત્કથં કસ્ય કથ્યતે ॥

અન્તઃસ્થિત સાધક જે દશાને અનુભવે છે તે કોને, કઈ રીતે એ કહી શકે ?

બે શબ્દો આવ્યા : ‘કોને, કઈ રીતે’. જેને ભીતરી દુનિયાનો અલપ-ઝલપ પણ આસ્વાદ નથી લીધો એને આ વાત શી રીતે કહી શકાય ? કયા શબ્દોમાં તે એને પ્રસ્તુત કરે ?

કારણ કે, એ શબ્દોને પેલે પારની ઘટના છે. કલ્પનાને પણ પેલે પારની.

આપણા એક સમર્થ સાહિત્યકાર સાવ નાના ગામડામાં જન્મેલા. બાળવય ત્યાં વિતાવેલું. એ ગામમાં લગભગ ઝૂંપડાંઓ હતાં. પતરાંવાળું કે નળિયાંવાળું ઘર તો વૈભવરૂપ ગણાતું.

એકવાર શહેરમાં જઈને આવેલ એક યુવાને કહ્યું કે ત્યાં તો મોટી બિલ્ડીંગમાં ઘર પર ઘર, એના પર ઘર... એ રીતે ચાલ્યા કરે.

લેખકના મગજમાં વાત બેસે નહિ. ઘર એટલે નળિયાંના ઢોળાવવાળું. એ ઢોળાવ પર બીજું ઘર રહે જ શી રીતે ?

‘અન્તર્યદનુભૂયેત..’ સાધક ભીતરી આનંદને માણે છે, પણ કહી શકતો નથી. મનગમતા પદાર્થો કે વ્યક્તિઓના સંયોગ દ્વારા જ સુખ મળે છે, તેવું માનનારાઓને, અસંયોગજન્ય આનંદની વાત, કઈ રીતે સમજાવી શકાય.

ભીતર ઊતરવા માટે ઘણા બધા માર્ગો છે. એક માર્ગની ચર્ચા અષ્ટાવક સંહિતામાં આ રીતે થઈ :

કાયકૃત્યાસહઃ પૂર્વ, તતો વાગ્વિસ્તરાસહઃ ।

અથ ચિન્તાઽસહસ્તસ્મા-દેવમેવાહમાસ્થિતઃ ॥

શરીરના સ્તર પર જે કાર્યો થઈ રહ્યા હતાં; જોવા, સાંભળવા આદિનાં; તે બધાંથી સાધક ઉપરત થાય છે. શબ્દ સરસ વપરાયો છે : ‘અસહઃ’. આ બધું એ હવે સહન નથી કરી શકતો.

‘સમાધિશતક’ આ જ વાત કરે છે : ‘રૂપાદિક કો દેખવો, કહન કહાવન કૂટ; ઈન્દ્રિય યોગાદિક બલે, એ સબ લૂટાલૂટ...’ કંઈક જોવું, કંઈક કહેવું, કંઈક કહેવડાવવું આ બધું શું છે ? ઈન્દ્રિયો અને મનોયોગાદિના સંપર્ક દ્વારા થયેલ આત્મધનની લૂંટ છે આ તો.

કાયાના સ્તર પર ખૂલતાં કૃત્યો સાધકને વ્યર્થ લાગે છે. એવો જ વચન અને મનના સ્તરનો ક્રિયાકલાપ તેને વ્યર્થ લાગે છે.

‘ચિન્તાઽસહઃ’ શબ્દ છે. વિચારો - બિનજરૂરી વિચારોને તે સહી શકતો નથી.

એવા સાધકો મળ્યા છે; જેમને વિચારોથી થાક લાગે છે. કારણ કે, વિચાર આખરે તો પર જ છે ને ! સ્વનો આનંદ અલપઝલપ પણ જેણે મેળવ્યો; તેને પરનો થાક તો લાગવાનો જ.

એવા પણ સાધકો મળ્યા છે, જેમના વિચારો ઓફ થઈ ગયેલ હોય.

આવા એક સાધકને જિજ્ઞાસુએ પૂછેલું : આપ એકલા બેઠા હો છો ત્યારે શું વિચારો છો ?

સાધક હસ્યા. એમણે કહ્યું : વિચારોની સરહદ પૂરી થાય એ પછી જ અનુભૂતિનો પ્રદેશ શરૂ થાય છે. હું માત્ર મારામાં છું, સ્વરૂપદશાની / સ્વગુણની અનુભૂતિમાં. પરમાં / વિચારોમાં હું શી રીતે હોઈ શકું ?

આત્માનુભૂતિની આ સંવેદનાની પૃષ્ઠભૂ પર પૂજ્ય આનંદધનજી ભગવંત પ્રભુના પરમ ધર્મની વાતની માંડણી કરે છે.

મજાની પદ્ધતિ એમણે સ્વીકારી છે. પ્રભુને તેઓ પૂછે છે કે પ્રભુ ! આપે આપેલ પરમ ધર્મને હું કઈ રીતે જાણું ? આપ જ મને તે જણાવો :

‘ધરમ પરમ અરનાથનો,
કિમ જાણું ભગવંત રે;
સ્વ-પર સમય સમજાવીએ,
મહિમાવંત મહંત રે...’ (૧૮/૧)

મહામહિમ પ્રભુ ! આપના મહિમાવંત, શ્રેષ્ઠ ધર્મનું સ્વરૂપ હું શી રીતે જાણી શકું ? આપ જ મને સ્વ-સમય અને પર-સમયની સમજ આપો.

પ્રભુ ઉત્તર આપતા હોય એ લયમાં કડી આવી :

શુદ્ધાતમ અનુભવ સદા,
સ્વ-સમય એહ વિલાસો રે;
પર વડી (પડી) છાંયડી જિહાં પડે,
તે પર-સમય નિવાસો રે...

પ્રભુનો પરમ ધર્મ સાધકને સ્વમાં પ્રતિષ્ઠિત કરે છે.

તો, ધર્મ એટલે શું ? શુદ્ધ આત્મદશાનો સતત અનુભવ તે ધર્મ. સાધક શુદ્ધ આત્મદશાની સતત અનુભૂતિ કરે છે.

‘સમયસાર’ ગ્રંથમાં સ્વ-સમય અને પર-સમયની વ્યાખ્યા (ગાથા બીજી) આ રીતે આપી : જે આત્મા જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્રમાં સ્થિર થઈને રહ્યો છે, તેને નિશ્ચયથી સ્વ-સમય જાણ. અને જે આત્મા પુદ્ગલકર્મના પ્રદેશોમાં સ્થિત થયેલ છે, તે પર-સમય છે.^૧

સમયનો અર્થ સિદ્ધાંત પણ છે. અને સમય એટલે આત્મા એવો પણ અર્થ થાય છે.

‘શુદ્ધાતમ અનુભવ સદા, સ્વ-સમય એહ વિલાસો રે...’

શુદ્ધ આત્મદશાનો સતત અનુભવ કરવો તે પ્રભુનો પરમ ધર્મ. તે આત્મધર્મ. સ્વ-સમય. અને એવી અનુભૂતિવાળો સાધક તે પણ સ્વ-સમય.

---

૧. જીવો ચરિત્તદંસણનાણદ્વિદો, તં હિ સસમયં જાણ ।

પોગલકમ્પપદેસદ્વિદં ચ, તં જાણ પરસમયં ॥૨॥ સમયસાર

આત્માનુભૂતિની મઝાની પ્રક્રિયા પૂજ્ય ચિદાનંદજી મહારાજે
'અધ્યાત્મ બાવની'માં આપી છે :

આપે આપ વિચારતાં, મન પામે વિસરામ;
રસાસ્વાદ સુખ ઊપજે, અનુભવ તાકો નામ...

આતમ અનુભવ તીર સે, મિટે મોહ અંધાર;
આપ રૂપ મેં ઝળહળે, નહિ અંત ઓર પાર...

જ્યારે આત્મતત્ત્વની વિચારણા / અનુપ્રેક્ષા ઊંડાણથી થાય છે,
ત્યારે ધીરે ધીરે મન વિલીન થઈ જાય છે, તિરોહિત થઈ જાય છે.

મનનું જવું, આપણું હોવું; એ છે અનુભવ. એ અનુભવનો
રસાસ્વાદ એવો છે કે એકવાર એ મેળવ્યા પછી, એ છૂટી જાય ત્યારે
પણ, સાધક સતત એની ઝંખના કરે છે.

સ્વામી વિવેકાનંદનું પૂર્વજીવનનું નામ નરેન્દ્ર. તેમને
આત્માનુભૂતિની પ્રબળ ઝંખના. જન્માન્તરીય ધારા યોગની હશે.

નરેન્દ્ર દરેક યોગી પાસે જાય અને આત્માનુભૂતિ પોતાને થાય એ
માટે પ્રાર્થના કરે.

રામકૃષ્ણ પરમહંસ પાસે પણ નરેન્દ્રે આ પ્રાર્થના કરી. તેમણે
પોતાનો વરદ હાથ તેમના મસ્તક પર મૂક્યો. અને નરેન્દ્ર ભીતર ડૂબી
ગયા.

આઠમા દિવસે ગુરુ તેમને જાગૃત કરે છે. સમાધિમાંથી બહાર
લાવે છે. એ સમયે નરેન્દ્રના શબ્દો હતા : 'ગુરુદેવ ! આ જન્મમાં જ
નહિ, ભવચક્રમાં આવો દિવ્ય આનંદ મેં ક્યારેય અનુભવ્યો નથી.'

સંન્યસ્ત થયા તેઓ. વારંવાર અનુભૂતિની દુનિયામાં જવાનું
તેમને ગમતું.

આ અનુભૂતિપૂત અભિવ્યક્તિનો આસ્વાદ પૂરા વિશ્વે ચાખેલો. શિકાગોમાં યોજાયેલ સર્વ ધર્મ પરિષદમાં હિન્દુ ધર્મ વતી તેઓ બોલવા માટે ગયેલ. એમણે ત્યાં પ્રવચનની શરૂઆત કરી : ‘બ્રધર્સ એન્ડ સિસ્ટર્સ...’ આ ત્રણ શબ્દો સાંભળતાં જ પૂરું ઓડિટોરિયમ ઝૂમી ઊઠેલું... અભિવ્યક્તિની પાછળની અનુભૂતિનો આ ચમત્કાર હતો.

‘રસાસ્વાદ સુખ ઊપજે, અનુભવ તાકો નામ...’ ભીતરી રસનો આ આસ્વાદ. એને માણી શકાય છે. કહી શકાતો નથી.

‘આતમ અનુભવ તીર સે, મિટે મોહ અંધાર; આપ રૂપ મેં ઝળહળે, નહિ અંત ઓર પાર...’

આત્માનુભૂતિનો કિનારો મળ્યો કે મોહનું અંધારું છૂ ! હવે અનુભૂતિ જ અનુભૂતિ. શાશ્વતીના લયમાં જ્યારે એ અનુભૂતિ આવશે ત્યારે એ અનંત, અપાર હશે.

આવી અનુભૂતિની ઘટનાને શબ્દદેહ આપતાં અષ્ટાવક ઋષિ કહે છે : ‘અરે, લોકોની ભીડમાં પણ મને તો હું એકલો જ લાગું છું. અને એથી આ ભીડમાં પણ હું જંગલના એકાકીપણાનો અનુભવ કરી શકું છું. એટલે, ભીડ ખરાબ અને જંગલ સારું એવો વિકલ્પ પણ મને નથી રહ્યો...’^૧

‘જેવી પરિસ્થિતિ હોય છે આજુબાજુની; હું સ્વસ્થ જ હોઉં છું. પરિસ્થિતિની કોઈ અસર મારા પર નથી થતી. મેં કંઈ કર્યું છે (ભોજન આદિ) કે નથી કર્યું, તેનો પણ મને ખ્યાલ નથી હોતો...’^૨

(૧) અહો જનસમૂહેપિ, ન દ્વૈતં પશ્યતો મમ ।

અરણ્યમિવ સંવૃત્તં, ક્વ રતિં કરવાણ્યહમ્ ॥ ૪૧ ॥

(૨) મુક્તો યથાસ્થિતિસ્વસ્થઃ, કૃતકર્તવ્યનિર્વૃતઃ ।

સમઃ સર્વત્ર વૈતૃષ્ણ્યાન્ન સ્મરત્યકૃતં કૃતમ્ ॥ ૨૭૪ ॥

‘શુદ્ધાત્મ અનુભવ સદા,

સ્વ-સમય એહ વિલાસો રે....’

શુદ્ધ આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ. અને એ પણ સતત ચાલ્યા કરે.
આ છે પ્રભુનો પરમ ધર્મ. આ છે સ્વ-સમય. આ છે આત્મધર્મ.

તો, પર-સમય શું ?

‘પર વડી (પડી) છાંયડી જિહાં પડે,

તે પર સમય નિવાસો રે....’

પર દ્રવ્યની - પુદ્ગલ દ્રવ્યની અસરમાં - પ્રતિછાયા (પડી છાંયડી)
માં આવવું તે પરસમય. અનાત્મધર્મ.

શરીર આદિમાં હુંપણાની બુદ્ધિ, તે પર-સમય.

પરની અસરમાં અનંત કાળથી રહેલ આત્મા સ્વધર્મ તરફ આવે
એ જ એનું અવતારકૃત્ય.

પરસમયમાંથી સ્વસમયમાં જવા માટેનો માર્ગ પૂજ્ય દેવચન્દ્રજી
મહારાજે પરમતારક શ્રી ઋષભદેવ પ્રભુની સ્તવનામાં બતાવ્યો :

‘પ્રીતિ અનંતી પર થકી,

જે તોડે હો તે જોડે એહ.’

અનંત કાળથી આત્મા પર-પદાર્થો, પર-વ્યક્તિઓ, શરીર આદિની
પ્રીતમાં જકડાયેલ છે. એ પ્રીતને તોડી શકાય તો શુદ્ધ આત્મતત્ત્વ સાથે
જોડાઈ શકાય.

પરની / પર્યાયોની પ્રીત તોડવા માટે અનિત્ય ભાવના છે.

બુદ્ધ પોતાની દેશનામાં કહેતા : જે ક્ષણભંગુર છે, એની જોડે પ્રીત તમે કઈ રીતે કરી શકો ?

બુદ્ધ પોતાની વાતને સમજાવતાં કહેતા : કોઈ વ્યક્તિ નદીને કિનારે જાય તો બની શકે કે કિનારા પરનાં વૃક્ષો પર તેને રાગ પેદા થાય. પણ નદીનું પાણી, જે હરક્ષણે વહી રહ્યું છે; જે તમે જુઓ છો, જુઓ છો અને નથી; તેના પર રાગ કેમ કરશો ?

બધું જ ક્ષણભંગુર. બધું અનિત્ય... તો નિત્ય કોણ ? નિત્ય, ત્રૈકાલિક ધ્રુવ આત્મતત્ત્વ તરત પકડાશે.

ઘટનાઓ પણ પર્યાયો છે. તે વિષે બુદ્ધ કહેતા : જીવન એ જ એક પરપોટો છે. ઘટના તો પરપોટાનો પણ પરપોટો છે. તમે એના પર કેટલું ધ્યાન આપશો ?

ધ્યાન આપો તમારા નિત્ય સ્વરૂપ પર.

આત્મતત્ત્વની અનુભૂતિ. કેવું છે એ અતીન્દ્રિય સ્વરૂપ ?

‘સમાધિશતક’ કહે છે :

‘યા બિન તું સૂતો સદા,
યોગે ભોગે જેણ;
રૂપ અતીન્દ્રિય તુજ તે,
કહી શકે કહો કેણ ?’

જે તારું સ્વરૂપ તને ન મળે ત્યાં સુધી તું સૂતેલો જ છે; એ તારા અતીન્દ્રિય સ્વરૂપનો મહિમા કયા શબ્દોમાં ગાઈ શકાય ?

‘યા બિન તું સૂતો સદા, યોગે ભોગે જેણ...’ આત્મસ્વરૂપની અનુભૂતિ વિના, તું ભોગમાં તો સૂતો જ હતો; યોગમાં પણ સૂતેલ જ હતો. માત્ર પ્રાણાયામ આદિ કરવાથી કદાચ શરીરની સ્વસ્થતા મળે... આત્મસ્વરૂપની અનુભૂતિ માટે તો પ્રત્યાહાર અને ધારણા દ્વારા ધ્યાનમાં જ સરકવું પડે.

પ્રત્યાહાર દ્વારા પરમાં ગયેલ મનોવૃત્તિને પાછી ખેંચવામાં આવે છે. ધારણા દ્વારા નક્કી થાય છે કે મારે હવે સ્વરૂપ-પ્રાપ્તિ ભણી જ જવું છે.

અને હવે આવે ધ્યાન !

સ્વાનુભૂતિ.

સમત્વ પ્રગાઢ બને. આનંદ જ આનંદ.

અષ્ટાવક ઋષિ કહે છે :

ન ધાવતિ જનાકીર્ણ,
નારણ્યમુપશાન્તધીઃ ।
યથા તથા યત્ર તત્ર,
સમ એવાવતિષ્ઠતે ॥

સમત્વને પામેલ સાધક ન તો શહેરમાં જવા ઈચ્છે, ન જંગલમાં જવા. પરિસ્થિતિ જેવો આકાર લે, તેમાં તે મજાથી રહે છે.

પરસમયને છોડીને સ્વસમયમાં જવું છે.

પરને છોડો,

સ્વમાં પ્રવિષ્ટ થાવ !

બધા જ ગ્રન્થોનો સાર આ જ હોય છે : પરને છોડો, સ્વને પકડો.

એક આચાર્ય ભગવંતે એકવાર શિષ્યોને વાચના આપતાં પૂછ્યું : તમને ખ્યાલ છે કે દરેક ગ્રન્થોમાં આ જ વાત આવે છે : સ્વ-પરની. તો હું એક જ ગ્રન્થ પર બોલવાને બદલે શા માટે ભિન્ન ભિન્ન ગ્રન્થો પર બોલું છું ?

શિષ્યો ગુરુદેવના મુખ સામે જોઈ રહ્યા. આમ પણ, શિષ્ય ગુરુમુખપ્રેક્ષી જ હોય ને !

ગુરુદેવે કહ્યું : તમે નવા નિશાળિયા નથી. જૂના જોગી છો. તમે ગતજન્મમાં કોઈ ગ્રન્થ અભ્યસ્ત કરીને આવ્યા હો. હું એ ગ્રન્થ પર બોલું ત્યારે તમને એ ગ્રન્થ ઉપસ્થિત થઈ જાય.

મઝાની વાત એ થાય કે કોઈ સાધકે ત્રીશ વર્ષ સુધી એક ગ્રન્થને ઘૂંટ્યો હોય ત્યારે તેની તત્કાલીન સાધનાનું પ્રતિબિંબ પણ તે ગ્રન્થના શબ્દોમાં પડેલ હોય.

આ જન્મમાં એ ગ્રન્થ ઉપસ્થિત થાય ત્યારે, માત્ર એ ગ્રન્થ જ સાધકને ન મળે, ત્રીસ વર્ષની ગતજન્મની સાધના પણ એને બેઠી મળી જાય...

‘શુદ્ધાત્મ અનુભવ સદા, સ્વ-સમય એહ વિલાસો રે...’

આત્માનુભૂતિના પથ પર ચાલવું છે.

(૯)
સારાંશ

સ્વ-સમય અને પર-સમયની ઊંડી વિભાવના અહીં
ચર્ચાઈ છે.

સ્તવના ગાતાં, સાંભળતાં આ પંક્તિ હૃદયસ્પર્શી
બની રહે છે : ‘શુદ્ધાત્મ અનુભવ સદા, સ્વ-સમય એહ
વિલાસો રે...’

આ જ તો સાધકનું અવતાર-કૃત્ય છે ને !

(૧૦)

આધારસૂત્ર

ભાવ અવિશુદ્ધ સુવિશુદ્ધ જે, કહ્યા જિનવર દેવ રે;
તે તિમ અવિતથ સદ્દે, પ્રથમ એ શાંતિપદ સેવ રે... (૧૬/૩)

આગમધર ગુરુ સમકિતી, કિરિયા સંવર સાર રે;
સંપ્રદાયી અવંચક સદા, શુચિ અનુભવાધાર રે... (૧૬/૪)

શુદ્ધ આલંબન આદરે, તજી અવર જંજાળ રે;
તામસીવૃત્તિ સવિ પરિહરી, ભજે સાત્ત્વિકી સાલ રે... (૧૬/૫)

ફળ વિસંવાદ જેહમાં નહિ, શબ્દ તે અર્થ સંબંધી રે;
સકળ નયવાદ વ્યાપી રહ્યો, તે શિવસાધન સંધિ રે... (૧૬/૬)

વિધિ પ્રતિષેધ કરી આતમા, પદારથ અવિરોધ રે;
ગ્રહણવિધિ મહાજને પરિગ્રહ્યો, ઈસ્યો આગમે બોધ રે... (૧૬/૭)

દુષ્ટજન સંગતિ પરિહરી, ભજે સુગુરુ સંતાન રે;
જોગસામર્થ્ય ચિત્તભાવ જે, ધરે મુગતિ નિદાન રે... (૧૬/૮)

માન-અપમાન ચિત્ત સમ ગણે, સમ ગણે કનક-પાષાણ રે;
વંદક-નિંદક સમ ગણે, ઈસ્યો હોય તું જાણ રે... (૧૬/૯)

સર્વ જગજંતુને સમ ગણે, સમ ગણે તૃણ-મણિ ભાવ રે;
મુક્તિ-સંસાર બેહુ સમ ગણે, મુણે ભવજલનિધિ નાવ રે... (૧૬/૧૦)

આપણો આતમભાવ જે, એક ચેતના ધાર રે;
અવર સવિ સાથ સંયોગથી, એહ નિજ પરિકર સાર રે... (૧૬/૧૧)

મનની શાન્તિ માટેના આઠ ઉપાયોની ચર્ચા આ સ્તવનમાં છે.

આનંદુષ્ણ

૧૦

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ અરવિંદસૂરિ દાદા.

અમે બધા પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રીની નિશ્રામાં આબૂ-દેલવાડામાં હતા.

એ વખતે દાદાનું વય ૮૭ વર્ષનું. મનોબળ તેઓશ્રીનું બહુ જ દૃઢ. સ્થિતપ્રજ્ઞ મહાપુરુષ હતા તેઓ.

એક સવારે ‘વિમલ વસહી’માં દર્શન કરી હું પૂજ્ય ગુરુદેવશ્રીના રૂમમાં ગયો. દ્વાદશાવર્ત વંદન કર્યું. પચ્ચક્ષ્ણાણ લીધું. પૂછ્યું : ‘સાહેબજી, શાતામાં ને ?’ ગુરુદેવે તેમની લાક્ષણિક મુદ્રામાં બે હાથ ઊંચા કરી સ્મિત વેરતાં કહ્યું : ‘પ્રભુના માર્ગમાં તો શાતા જ હોય ને !’

હું મારી રૂમમાં ગયો. ત્યાં જ મુનિરાજ નમનયશવિજય મારી રૂમમાં આવ્યા. મને કહે : ‘સાહેબ, આપ દેરાસરે પધારેલા ત્યારે ગુરુદેવને પગે બહુ જ બ્લીડિંગ થયેલું. શેના કારણે થયું એ સમજાયું નહિ.’ સાંભળીને હું તો તરત સાહેબજી પાસે ગયો. પૂછ્યું : ‘સાહેબજી, શું થયેલું ? લોહી બહુ નીકળેલું હતું.’

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

ગુરુદેવ હસતાં હસતાં કહે : ‘શરીર છે, તો આવું થયા કરે. એમાં થોડું મનને પરોવવાનું હોય...? ચાલ્યા કરે આ તો !’

સાહેબજીની સ્થિતપ્રજ્ઞતાનાં દર્શને હું ભાવવિભોર બન્યો...

મુખ પર માત્ર પ્રશમભાવ... જાણે કે દુનિયાની કોઈ ઘટના સાથે ગુરુદેવને સંબંધ ન હોય.

તે સમયે મને યોગશાસ્ત્રના ૧૨મા પ્રકાશનો એક શ્લોક યાદ આવેલો :

औदासीन्यनिमग्नः, प्रयत्नपरिवर्जितः सततमात्मा ।

भावितपरमानन्दः, क्वचिदपि न मनो नियोजयति ॥

ઉદાસીનભાવમાં ડૂબેલા એ મહાપુરુષ આત્મિક આનંદમાં એવા તો મગ્ન હતા કે તેઓશ્રી પોતાના મનને ક્યાંય પરમાં જોડી શકતા નહોતા.

કેવો એ આત્મવૈભવ !

આ આત્મવૈભવની, ભીતર રહેલા પ્રશમરસની - જે કાયાના સ્તર પર પણ ઊતરી આવે છે - વાતો પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી મહારાજે પરમતારક શ્રી શાંતિનાથ ભગવાનની સ્તવનામાં કરી છે.

શાંતિને, પ્રશમરસને પામવાના આઠ માર્ગોની વિભાવના અહીં થઈ છે...

પહેલા માર્ગની ચર્ચા આ કડી દ્વારા થઈ :

ભાવ અવિશુદ્ધ સુવિશુદ્ધ જે,
કહ્યા જિનવર દેવ રે;
તે તિમ અવિતથ સદ્દહે,
પ્રથમ એ શાંતિપદ સેવ રે... (૧૬/૩)

પ્રભુએ રાગ, દ્વેષ, અહંકાર આદિ જે તત્ત્વોને અશુદ્ધ કહ્યાં છે, તેમને અશુદ્ધ રૂપે સ્વીકારવાં. અને જે જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર આદિ ગુણોને શુદ્ધ કહેલ છે, તેમને શુદ્ધ તરીકે સ્વીકારવા. આ છે શાંતિની પ્રાપ્તિનો પ્રથમ માર્ગ.

રાગ-દ્વેષથી તો પીડા જ મળી રહી છે. પીડા અનંતકાળથી આ ચાલુ છે; પણ એનાં કારણોનો વિચાર ઊંડાણથી કર્યો નથી... ફલાણી વ્યક્તિ આવી છે, એ ખરાબ છે એના કારણે મને પીડા થાય છે આ વાત વાસ્તવિક નથી. પીડા આપણા ઉપાદાનની અશુદ્ધિને કારણે છે.

ઘટના ઘટી. તમને પીડા થઈ. તમે સામી વ્યક્તિને દોષિત માની ગુસ્સે થાવ છો. અશાંત થાવ છો. હકીકતમાં ઘટનાઓ ક્યારેય તમને પીડા નથી આપી શકતી. એ ઘટનાઓ પરના વિકલ્પો જ તમને અશાંત બનાવે છે.

મતલબ કે આટલું નાનું તત્ત્વજ્ઞાન, અને તમે શાંત.

આ સાથે, બીજું દૃષ્ટિબિંદુ એ મળે કે બીજી વ્યક્તિમાં રાગ, દ્વેષ દેખાય તો એને ખરાબ માની શકાય; પણ એ વ્યક્તિ ક્યાં ખરાબ છે ? એ વ્યક્તિ તો ભવિષ્યના સિદ્ધ પરમાત્મા છે.

‘પ્રથમ એ શાન્તિપદ સેવ રે...’ શાન્તિનો આ પ્રથમ માર્ગ.

એક બીજી મઝાની વાત : ઘટના તે સમયે ઘટિત થવાની હતી, ને ઘટિત થઈ... અનંત કેવળજ્ઞાની પુરુષોએ આ સમયે આ પર્યાય

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

ઘટિત થવાનો છે એમ જોયેલું હતું. તો, અનંત જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનનો સ્વીકાર જ ઘટે ને !

આ રીતે, ઉપાદાનની અશુદ્ધિનો વિચાર કરવાથી, ઘટના સમયે વિકલ્પો ન કરવા એવા નિર્ણયથી અને જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનને સ્વીકારવાથી તમે તમારા અશાન્ત મનને શાન્ત કરી શકો છો.

આ સંદર્ભમાં હું કહું છું કે ભક્તના શબ્દકોષમાં પાને પાને નિમિત્ત શબ્દ છે. અને સાધકના શબ્દકોષમાં નિમિત્ત શબ્દ છે જ નહિ.

ભક્ત ડગલે ને પગલે કહેશે : પ્રભુએ મને નિમિત્ત બનાવ્યો. મારું કર્તૃત્વ ક્યાંય છે જ નહિ. સુધર્માપીઠ પરથી, પ્રવચન આપીને, ઊઠતા ભક્તદ્વયી મહાપુરુષની આંખો ભીની હશે. અને એ આંખોની ભીનાશ પ્રભુને કહેતી હશે કે પ્રભુ ! તારી પાસે તો અગણિત સાઉન્ડ સિસ્ટમ્સ હતી, છતાં તુ મારે કંઠેથી પ્રગટ્યો ! પ્રભુ ! તારો ઋણી છું હું.

સાધક બીજી કોઈ વ્યક્તિને નિમિત્ત રૂપે નહિ માને, પોતાનાં કર્મને જ નિમિત્ત રૂપ માનશે. તમારી જાગૃતિ જો સારી છે, તો નિમિત્ત શું કરી શકે ?

પેટ્રોલ પંપ પાસે લખેલું : ‘નો સ્મોકિંગ પ્લીઝ !’ પણ એક જણને સિગારેટની બહુ જ તલપ લાગી. એણે દીવાસળી સળગાવી, સિગારેટ સળગાવી એનાથી. અને ભૂલથી, આદતવશ, સળગતી દીવાસળી નીચે ફેંકી. આગ લાગી.

પણ એ જ વ્યક્તિ પાણી ભરેલ હોજને કાંઠે બેસે અને સળગતી દીવાસળી પર દીવાસળી ફેંકે. શું થાય ?

અહીં નિમિત્તની અસરકારકતા ક્યાં રહી ?

શાન્તિ માટેનો બીજો માર્ગ છે સદ્ગુરુ પ્રત્યેનું સમર્પણ.

સદ્ગુરુ છે ગુણોનો ભંડાર.

અહીં તેમના છ ગુણોની વિશેષ રૂપે ચર્ચા કરાઈ છે :

આગમધર ગુરુ સમકિતી,

કિરિયા સંવર સાર રે;

સંપ્રદાયી અવંચક સદા,

શુચિ અનુભવાધાર રે... (૧૬/૪)

(૧) સદ્ગુરુ આગમોના ઐદમ્પર્ય (રહસ્ય)ના જ્ઞાતા હોય છે. નિશ્ચય દષ્ટિના તેઓ પારદશ્વા હોય છે. વ્યવહારદષ્ટિના પૂર્ણ સમર્થક. આથી, આવા સદ્ગુરુ સાધકને એની નિશ્ચયદષ્ટિ - લક્ષ્ય પકડાવી વ્યવહાર સાધના આપે છે.

આવા સદ્ગુરુનાં ચરણોમાં બેસવાનું સૌભાગ્ય મળે એ પણ જીવનની પરમ ઉપલબ્ધિ છે. તેમની નિશ્ચા - માર્ગદર્શનમાં થતી સાધના પરિણામલક્ષી બને જ છે.

અકારણવત્સલ છે સદ્ગુરુ... આપણને સમ્યગ્ માર્ગ પર ચલાવવા માટે કેટલો પ્રયત્ન તેઓ કરે છે ! અને તે પણ કેટલા પ્રેમપૂર્વક.

(૨) સદ્ગુરુ સમ્યગ્દર્શનયુક્ત હોય છે.

આત્માનુભૂતિથી સંપન્ન તેઓ હોય છે. અહીં છઠ્ઠી કાન્તા દષ્ટિની આત્માનુભૂતિ લેવાઈ છે; જે પાંચમી સ્થિરા દષ્ટિની આત્માનુભૂતિ કરતાં વધુ નિર્મળ છે. કારણ કે ઉદાસીન દશા અહીં પ્રગાઢ બની છે.

ઉદાસીન દશા.

મઝાનો શબ્દ છે ઉદાસીન. એ શબ્દ બે શબ્દોના મિશ્રણથી થયો છે. ઉત્ + આસીન. જે ઊંચે બેઠેલ છે. નદીના કિનારે, ભેખડ પર બેઠેલ મનુષ્ય નદીના પ્રવાહને માત્ર જુએ છે. એ પાણીની અસર તેના પર થતી નથી. એના અને નદીના પ્રવાહ વચ્ચે કોઈ સંબંધ રચાતો નથી.

એક હિન્દુગુરુએ કહેલું કે નદીને ઊતરતી વખતે પાણીનો સ્પર્શ ન થવો જોઈએ. એકવાર એ ગુરુ પાણીમાં પગ મૂકી (પુલ નહોતો માટે) નદીને પેલે પાર ગયા.

તેમના વિધાન અને આચરણમાં આવેલ ફેરફાર વિષે પૂછતાં તેમણે કહ્યું : નદી ઊતરતાં નદીનું પાણી મારા પગને સ્પર્શ્યું હશે. પણ મેં પાણીને ટચ નથી કર્યું. કારણ કે હું પ્રભુના સ્પર્શમાં હતો. અને સતત એ જ ભાવદશા રહેતી હોય છે.

ઉદાસીન દશાને કારણે જેમની આત્માનુભૂતિ તીવ્ર બની છે એવા સદ્ગુરુ.

ઘટના આમ ઘટે કે તેમ; શો ફરક પડે છે ?

પૂનમની રાત્રે એક ગુરુ નદીકિનારે ભેખડ પર બેઠા હતા. સામે શિષ્યો હતા. ગુરુએ પૂછ્યું : ‘આ ભેખડ તૂટી પડે તો શું થાય ?’ દેખીતી રીતે, ભેખડ તૂટી પડે તો બધા નદીના પ્રવાહમાં પડે. પણ શિષ્યોને લાગ્યું કે ગુરુદેવ કોઈક ઊંડી વાત કરવા માગે છે, તેથી તેઓ ગુરુમુખપ્રેક્ષી બન્યા.

ગુરુએ કહ્યું : શું થાય ? અત્યારે આપણે ભેખડ પર છીએ. પછી નદીના પ્રવાહમાં હોઈએ. આપણું હોવાનું તો એવું ને એવું જ રહે છે.

અને ‘હોવાનું’ જો બરોબર રહેતું હોય તો પરિસ્થિતિ આમ હોય કે તેમ, શો ફરક પડે ?

(૩) સદ્ગુરુ સતત સંવરની ક્રિયાને અનુસરનાર હોય છે.

ત્રિગુપ્તિ સાધનામાં તેઓ રત છે. શુદ્ધ મનોગુપ્તિમાં તેઓ માત્ર સ્વસ્થિતિમાં જ રહેતા હોય છે.

‘અધ્યાત્મસાર’માં મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ કહે છે :

ન પરપ્રતિબન્ધોઽસ્મિન્નલ્પોપ્યેકાત્મવેદનાત્ ॥ ૧૫/૬ ॥

માત્ર આત્માનુભૂતિ હોવાથી આવા સાધકોને પર પ્રત્યેની સહેજ પણ પ્રતિબદ્ધતા / લગાવ નથી.

કેવો એ આનંદ !

શબ્દોને પેલે પારનો...

વિચારોને પેલે પારનો...

(૪) ગુરુપરંપરાથી પ્રાપ્ત સામાયારીને તેઓ સમર્પિત હોય છે. એ સામાયારી પોતે પાળે, અન્યોને પળાવે.

નિશ્ચયપારદશ્વા સદ્ગુરુની આ જ વ્યવહારપ્રતિબદ્ધતા છે.

તેઓ માને છે કે પ્રભુએ આપેલ વ્યવહાર ધર્મ શ્રેષ્ઠ કોટિનો છે. અને એ વ્યવહાર સાધના જ સાધકને નિશ્ચય સાધના સુધી લઈ જાય છે.

સાધુ પરરસથી વિમુક્ત જ હોય. આ પરરસવિમુક્તિની નિશ્ચય સાધના માટેની વ્યવહાર સાધના પણ કેવી અદ્ભુત છે ! સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, ક્રિયા, પ્રભુભક્તિ, જાપ આ બધાનું એવું શીડ્યુઅલ / સમયપત્રક હોય છે વ્યવહાર સાધનામાં કે મનને બહાર જવાનો મોકો જ ન મળે.

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

મન પ્રભુને / પ્રભુની આજ્ઞાને સમર્પિત થઈ ગયું. ભગવદ્ગીતા
યાદ આવે : ‘મય્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ।’ મારા વિષે
જેણે મન અને બુદ્ધિને સમર્પિત કરી છે, તેવો મારો ભક્ત મને પ્રિય છે.

પ્રભુના પ્રિય બનવાની તક તો કોણ ગુમાવે ?

તો, સદ્ગુરુ વ્યવહારના ચુસ્ત પક્ષધર હોય છે.

મને પોતાને તો પ્રભુની આ વ્યવહાર સાધના એટલી ગમે છે...
કે હું આ સાધના પર ઓવારી ગયેલો સાધક છું.

વ્યવહાર સાધનાનું આવું ફોર્મેટ / સ્વરૂપ કદાચ વિશ્વની કોઈ
સાધનામાં નથી.

(૫) સદ્ગુરુ પ્રસિદ્ધિ આદિની કામનાથી પર છે. તેઓ તો માત્ર
આપી જ રહ્યા છે : વાત્સલ્ય સાથેનો બોધ...

(૬) સદ્ગુરુ આત્માનુભૂતિસંપન્ન હોય છે.

પૂ. આનંદઘનજી ભગવંતનું એક પદ યાદ આવે :

અવધૂ ! અનુભવ કલિકા જાગી,

મતિ મેરી આતમ સુમિરન લાગી...

અનુભવ રસ મેં રોગ ન સોગા,

લોકવાદ સબ મેટા;

કેવલ અચલ અનાદિ અબાધિત,

શિવશંકર કા ભેટા...

વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની,
ખબર ન પાવૈ કોઈ;
આનંદઘન વ્હૈ જ્યોતિ સમાવે,
અલખ કહાવે સોઈ...

આત્મસ્મૃતિ અને અનુભવનું પ્રાગટ્ય. સતત એક પ્રશ્ન મનમાં
ઘૂંટાયા કરશે : હું કોણ ? હું કોણ ?

એક પ્રસિદ્ધ પદ ‘અબ હમ અમર ભયે...’ માં પૂ. આનંદઘનજી
ભગવંત કહે છે : ‘નાસી જાસી, હમ થિર વાસી...’ જે નાશવંત છે,
તે જશે; શરીર.. હું તો છું અવિનાશી.. આ અવિનાશી હું કોણ છે ?

શાબ્દિક રૂપે ખ્યાલ હોય કે હું આનંદઘન ચેતના છું, એનો કોઈ
મતલબ નથી. પ્રતીતિ થવી જોઈએ...

‘મતિ મેરી આતમ સુમિરન લાગી...’ આત્મસ્મૃતિ, આત્મતત્ત્વ
ઝંખના અને આત્મતત્ત્વપ્રતીતિ.

પ્રતીતિ ક્યાં દૂર છે !

‘અનુભવ રસ મેં રોગ ન સોગા,
લોકવાદ સબ મેટા...’

આત્માનુભૂતિની ધારા શરૂ થઈ, પછી રોગ ક્યાં છે અને શોક
પણ ક્યાં છે ? એ બંને શરીર જોડે સંકળાયેલી ઘટના છે. દેહાધ્યાસનો
વિચ્છેદ થતાં નથી રોગ, નથી શોક.

‘લોકો પોતાના માટે શું કહેશે ?’ આવી કોઈ ચિંતા પણ એને થતી નથી. કારણ કે આત્માસી ‘હું’નો વિલય થયો છે. લોકપ્રશંસાની ઈચ્છા અહંકારના લયના હુંની છે... પણ operation I થઈ ગયું તો.. ! મઝા જ મઝા.

‘કેવલ અચલ અનાદિ અબાધિત, શિવશંકર કા ભેટા...’ શિવ એટલે ઉપદ્રવ રહિત. શંકર એટલે સુખને કરનાર. એવી સ્વરૂપસ્થિતિની પ્રાપ્તિ સાધકને થાય છે.

એ સ્વરૂપસ્થિતિ અચલ, અનાદિ અને અબાધિત છે.

અચલ.

ક્યારેય જાય નહિ તેવી. શાશ્વતીના લયમાં મળે છે આ સ્વરૂપ- સ્થિતિ.

અને એટલે જ આગળ કહે છે : અબાધિત. કોઈ પીડા ત્યાં હોતી નથી. માત્ર આનંદ જ આનંદ.

અનાદિ...

હા, આ સ્વરૂપસ્થિતિની દશા તો હતી જ સાધકમાં. માત્ર પર-રસમાં મહાલવાને કારણે એને આ દશાનો ખ્યાલ નહોતો આવ્યો.

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની, ખબર ન પાવૈ કોઈ.’ વરસાદનું એક ટીપું. દરિયામાં પડ્યું. હવે એને કઈ રીતે શોધશો ? આઈડેન્ટિટી-લેસ બની ગયું એ.

‘આનંદઘન વૈ જ્યોતિ સમાવે, અલખ કહાવે સોઈ...’

એ જ રીતે, પરમ જ્યોતિમાં આત્માની જ્યોતિ ભળી જશે. અને ત્યારે એ આત્મતત્ત્વ અલક્ષ્ય કહેવાશે. ઈન્દ્રિયો અને બુદ્ધિ દ્વારા જેને ન સમજી શકાય તેવું તત્ત્વ.

અહીં, દેખીતી રીતે ધ્યાનદશાનો ઉલ્લેખ છે.

જ્યોતિર્મયનું ધ્યાન જ્યોતિર્મય બનીને સાધક કરે છે ત્યારે એ પરમતત્ત્વ સાથે અભેદાનુભૂતિ કરે છે.

શબ્દ અજ્યોતિર્મય, પૌદ્ગલિક; વિચાર પણ અજ્યોતિર્મય, પૌદ્ગલિક; માત્ર અનુભૂતિ તે જ જ્યોતિર્મય ઘટના...

સાધક અનુભૂતિને સ્પર્શી જ્યોતિર્મય બની જ્યોતિર્મય પરમાત્મા સાથે અભેદાનુભૂતિ સાધે છે.

આવા આત્માનુભૂતિસંપન્ન સદ્ગુરુનું સાન્નિધ્ય જ અશાંતિને દૂર કરી દે. એમની પવિત્ર ઊર્જા સાધકને આનંદલોકમાં લઈ જાય.

સુઈગામ (ગુજરાત)માં પૂજ્યપાદ ગુરુદેવ અરવિંદસૂરિ દાદાની નિશ્રામાં અમારું ચાતુર્માસ. સેંકડો ભાવુક હિન્દુભાઈઓ પ્રવચનમાં આવતા'તા. એકવાર મેં પ્રવચનમાં કહ્યું કે ઉપાશ્રયમાં ગુરુભગવંત બિરાજમાન છે. તેમનાં ચરણોમાં ક્યારેક થોડીક મિનિટો બેસવાનું. દાદા જે કરતા હોય તે કરે, દાદાને ડિસ્ટર્બ નહિ કરવાના. માત્ર બેસવાનું.

અઠવાડિયા પછી એ ભક્તોએ કહ્યું કે સાહેબ, એક મહિનાનાં તમારાં પ્રવચનોમાંથી મળ્યું, એથી વિશેષ દાદા પાસેથી મળ્યું.

આવા યોગીપુરુષના મુખ પર જે શાંતિ અને આનંદ ફેલાયેલ હોય છે; ભક્તને એ બધું મળી જાય છે : ઊર્જા દ્વારા, દર્શન દ્વારા.

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

શાંતિને મેળવવા માટેના ત્રીજા માર્ગની ચર્ચા હવે શરૂ થાય છે :

શુદ્ધ આલંબન આદરે,

તજી અવર જંજાળ રે;

તામસીવૃત્તિ સવિ પરિહરી,

ભજે સાત્ત્વિકી સાલ રે... (૧૬/૫)

કામ-ક્રોધાદિ બધી જ જંજાળને છોડવી અને શુદ્ધ આલંબનોને પકડવાં તે ત્રીજો માર્ગ. અહીં તામસી વૃત્તિનો પરિહાર અને સાત્ત્વિક વૃત્તિનો સ્વીકાર હોય છે.

શુદ્ધ આલંબનમાં : વ્યવહારથી શાસ્ત્ર, સદ્ગુરુ, જિનપ્રતિમા આદિનું આલંબન અને નિશ્ચયથી નિર્મળ આત્મતત્ત્વનું અવલંબન આવશે.

પૂજ્ય જિનવિજય મહારાજે પ્રભુ મહાવીરદેવની સ્તવનામાં કહ્યું : ‘દુષ્પ્રકાળ જિનબિંબ જિનાગમ, ભવિયણ કું આધારા...’ આ કાળમાં મહત્ત્વનાં આલંબનો બે છે : પ્રભુની મૂર્તિ (રૂપ) અને પ્રભુના પ્યારા શબ્દો.

મારા લયમાં કહું તો રૂપ પરમાત્મા અને શબ્દ પરમાત્મા.

પ્રભુના મૂર્તિદેહને જોતાં ભાવકના ભાવયક્ષુ (મન) સમવસરણીય પ્રભુના અપાર રૂપને જુએ છે.

અને અત્યારે પ્રવચન સાંભળતાં પ્રભુના પ્યારા પ્યારા શબ્દોનું - સમવસરણીય ક્ષણોનું અનુસંધાન થાય છે.

આત્મતત્ત્વનું અવલંબન.

મહોપાધ્યાય યશોવિજય મહારાજ કહે છે : ‘જ્ઞાયકભાવ જે એકલો, ગ્રહે તે સુખ સાધે.’ તમે માત્ર જ્ઞાતા છો. વિભાવના કર્તા તમે છો જ નહિ. હવે અશાંતિ ક્યાં ?

Doingમાં જ પીડા છે, કર્તૃત્વમાં; beingમાં, તમારા હોવા-પણામાં પીડા છે જ ક્યાં ?

આ શુભ/શુદ્ધ તત્ત્વોનાં આલંબનને કારણે અશુભમાં જવાનું શક્ય નથી રહેતું. તેથી સાધકને ન તો તામસી (ક્રોધાદિથી ઊપજેલ) કે ન રાજસી (રાગથી ઊપજેલ) વૃત્તિઓ પજવે છે. માત્ર ત્યાં હોય છે સાત્ત્વિક વૃત્તિ; દયા, પ્રેમ, દાન અને કરુણાનો ભાવ.

આનંદઘન આત્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ એ અંતિમ લક્ષ્ય હોય અને એ માટેનો મઝાનો માર્ગ આપણને મળેલ હોય : પ્રભુના રૂપદર્શનનો, દાન અને કરુણાનો...

આ માર્ગ પકડાય તો શાંતિ જ શાંતિ છે ને !

કરુણા, ઉદારતા...

એક દાનવીર શ્રીમંત.

રોજ હજારો રૂપિયાનું દાન સવારે આપે. પણ નીચી નજરે આપે.

એકવાર એમના મિત્રોમાં આ વાતે ચર્ચા ચાલી કે મિત્ર નીચી નજરે દાન કેમ આપે છે ? એક મિત્રે કહ્યું : મને એમ લાગે છે કે લેનારનો ચહેરો ન જોવાય એ કારણથી નીચી નજરે દાન આપતા હશે. પેલી વ્યક્તિ શરમિંદી ન બને.

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

ત્યાં જ એ શ્રીમંત મિત્ર આવ્યા. મિત્રોએ કહ્યું : અમે તમારી જ વાત કરતા હતા. તમે નીચી નજરે કેમ દાન આપો છો ? મિત્રે કહ્યું : મને શરમ આવે છે, માટે એ રીતે દાન આપું છું.

‘અરે, દાન આપવામાં શરમ શેની ? શું કારણ ?’ ‘કારણ એ છે કે આ સંપત્તિ પ્રભુની છે. એની કૃપાથી મળી છે. એ સંપત્તિ બીજાને વહેંચવાનો ભાવ પણ પ્રભુએ આપ્યો છે. અને પ્રભુ જ મારા હાથને નિમિત્ત બનાવે છે. એટલે કે આમાં હું ક્યાંય છું જ નહિ, પણ લોકો કહે છે કે ‘લક્ષ્મીચંદ્ર શેઠ દાન આપે છે’. હવે મને શરમ ન આવે તો શું થાય ?

નિમિત્ત શબ્દ પૂર્વનો, આપણી પરંપરાનો અનૂકો શબ્દ છે. હું કંઈ જ કરતો નથી. પ્રભુ મને નિમિત્ત બનાવે છે.

શાંતિની પ્રાપ્તિના ચોથા ચરણની ચર્યા હવે શરૂ થાય છે :

ફળ વિસંવાદ જેહમાં નહિ,
શબ્દ તે અર્થ સંબંધી રે;
સકળ નયવાદ વ્યાપી રહ્યો,
તે શિવસાધન સંધિ રે.. (૧૬/૬)

બે વાત અહીં કરી. પહેલી વાત એ છે કે સાધક જે પણ ક્રિયા કરે તે તેને મોક્ષ સાથે - નિજ સ્વરૂપ સાથે સાંકળનારી બને.

સ્વરૂપ તરફની યાત્રામાં શુભ અને શુભની તન્મયતા હશે. અને એ સ્થિતિમાં તો શાંતિ જ શાંતિ હોય ને !

બીજી વાત એ છે કે સાધકના શબ્દો અર્થસભર હશે. નયસાપેક્ષ વાણી એની હોય છે. શ્રોતાની કક્ષાને અનુરૂપ વ્યવહાર કે નિશ્ચય નયસાપેક્ષ પ્રવચન તેમનું હોય છે.

અહીં અશાંતિને પ્રવેશ જ ક્યાંથી મળે ? અહીં નથી વાદ, નથી વિવાદ. અહીં છે માત્ર સંવાદ.

શાંતિની પ્રાપ્તિનો પાંચમો માર્ગ :

વિધિ પ્રતિષેધ કરી આત્મા,

પદારથ અવિરોધ રે;

ગ્રહણવિધિ મહાજને પરિગ્રહ્યો,

ઈસ્યો આગમે બોધ રે.. (૧૬/૭)

આત્માનુભૂતિ માટેની યાત્રામાં આગળ વધવું તે શાંતિની પ્રાપ્તિ માટેનો પાંચમો માર્ગ છે.

આ માર્ગ તરફ જનાર યાત્રિકને એ ખ્યાલ જ હોય કે એણે શું શું કરવું જોઈએ અને શું શું છોડવું જોઈએ.

તપ, ત્યાગ, સંયમને એણે દૃઢતાથી જીવનમાં લાવવાનાં છે અને રાગ, દ્વેષ આદિને શિથિલ કરવાના છે.

અલપ-ઝલપ આત્માનુભૂતિ મળે તો પણ પ્રતીતિ થાય છે કે સંયોગ-વિયોગને કારણે રતિ-અરતિના ઝૂલામાં ઝૂલનાર વ્યક્તિત્વ હું નથી; હું તો છું આનંદમય ચૈતન્ય.

ભીતરી આનંદનું આંશિક પણ વેદન થાય ત્યારે અશાંતિ તો અદૃશ્ય જ થયેલ હોય ને !

‘વિધિ પ્રતિષેધ કરી...’

તપ આદિ દ્વારા આત્માનુભૂતિની યાત્રાની વાત કરી.

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

બાહ્ય તપ દ્વારા મળતા અભ્યંતર તપની વિશેષતાની વાત મહોપાધ્યાયજી યશોવિજય મહારાજે શ્રીપાળ રાસમાં કરી :

ઈચ્છારોધે સંવરી, પરિણતિ સમતા યોગે રે;
તપ તે એહિ જ આતમા, વરતે નિજગુણ ભોગે રે.

તપ એટલે નિજગુણભોગ. તપ સાધકને ભીતરી આનંદ આપે છે. એ આનંદ માટેનાં બે પરિબળોની વાત કરી : સંવર, સમતા. તપ એટલે ઈચ્છાઓ પર નિયંત્રણ. ઈચ્છા જ પીડા આપે છે ને ! આ ઈચ્છા-નિયંત્રણ રૂપ સંવર આવ્યો એટલે સમતા પણ આવી ગઈ. પરિસ્થિતિ આમ કરવટ લે તો પણ સ્વીકાર છે. તેમ કરવટ લે તોય સ્વીકાર છે.

હવે આનંદ જ આનંદ ને !

શાંતિની પ્રાપ્તિનો છઠ્ઠો માર્ગ :

દુષ્ટજન સંગતિ પરિહરી,
ભજે સુગુરુ સંતાન રે;
જોગસામર્થ્ય ચિત્તભાવ જે,
ધરે મુગતિ નિદાન રે.. (૧૬/૮)

જેમનું મન પરમ શાંતિને અનુભવી રહ્યું છે તેવા સદ્ગુરુઓનો સંગ અને અશાંત વ્યક્તિત્વોની, ગુણહીન વ્યક્તિત્વોની સોબતનો ત્યાગ...

‘દુષ્ટજન’ શબ્દ દ્વારા ગુણહીન, અશાંત વ્યક્તિત્વોને લેવાયાં છે. હકીકતમાં, કર્મના ઉદયે તેઓ અશાંત દશામાં છે.

આગળ જતાં, સાધકનું ચિત્ત સ્થિર થયા પછી તે પ્રાર્થના કરશે કે બધા આત્માઓ શાંતિને પામે. અને એ ભૂમિકાએ સાધકને બધા જ આત્માઓ ગુણવાન લાગશે.

ભક્ત કહે છે : ‘ક્યા માંગું ગુનહીના ?’

પ્રભુ ! ગુણહીન એવો હું શું માંગું ?

ભક્તને બીજા બધા જ આત્માઓ સારા જ લાગે છે. અને પોતાની જાત ખરાબ દેખાય છે.

આ સંદર્ભમાં પરમ પાવન ‘દશવૈકાલિક’ સૂત્રના ચોથા અધ્યયનમાં સરસ સાધના અપાઈ છે : ‘સવ્વભૂયપ્પભૂઅસ્સ..’ ‘તું સર્વ પ્રાણીઓનો મિત્ર બન !’ ગુરુ સાધકને / પ્રારંભિક શ્રમણને કહે છે ત્યારે એ કહે છે : ગુરુદેવ ! આપની આજ્ઞા હું શિરોધાર્ય કરું છું. પણ ગુરુદેવ ! આ ચરણે હું શી રીતે પહોંચું ? ગુરુદેવે કહ્યું : ‘સમ્મં ભૂયાઈ પાસઓ..’ ‘તું સમ્યક્ રીતે બધા આત્માઓને જો !’

અસમ્યક્ રીત શું હતી અતીતમાં ?

અસમ્યક્ રીત એ હતી કે પોતાને અનુકૂળ વ્યક્તિત્વોને સારાં માનેલ. પોતાને પ્રતિકૂળ વ્યક્તિત્વોને ખરાબ માનેલ...

આ ભૂલ હતી.

સમ્યક્ રીત આ છે : બધાં જ સારાં જ છે. ખરાબ હોઉં તો માત્ર એક હું છું.

શાંતિને પામવાનો સાતમો માર્ગ છે સમભાવની પ્રાપ્તિ.

કેવો સમભાવ ?

માન-અપમાન ચિત્ત સમ ગણે,

સમ ગણે કનક-પાષાણ રે;

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

વંદક-નિંદક સમ ગણે,
ઈસ્યો હોય તું જાણ રે...

સર્વ જગજંતુને સમ ગણે,
સમ ગણે તૃણ-મણિ ભાવ રે;
મુક્તિ-સંસાર બેહુ સમ ગણે,
મુણે ભવજલનિધિ નાવ રે.. (૧૬/૧૦)

સાતમા માર્ગના પેટા માર્ગો આટલા છે :

(૧) ‘માન-અપમાન ચિત્ત સમ ગણે...’ સન્માન અને અપમાન જ્યારે એક સરખા લાગે ત્યારે મનમાં આનંદ જ આનંદ હોય.

રમણ મહર્ષિને પૂછવામાં આવ્યું કે ભક્તો ફૂલના હારથી તમને લાદી દે ત્યારે તમારી ફીલિંગ્સ શું હોય ?

મહર્ષિએ હસતાં હસતાં કહેલું : ભગવાનના રથને જોડાયેલ બળદોને પણ લોકો ફૂલહાર પહેરાવે. પણ એથી બળદને ભાર જ વધે, બીજું કંઈ ન થાય.

આ ભૂમિકાએ કેવી તો શાંતિ મળે ! ‘હું’ભાવ શિથિલ બન્યો ને !

(૨) ‘સમ ગણે કનક-પાષાણ રે..’ જ્યારે સોનામાં અને પથ્થરમાં કોઈ ભેદભાવ નથી રહેતો, ત્યારે તૃષ્ણા વિલીન થયેલી હોય છે. અને વિતૃષ્ણને અશાંતિ કેવી ?

(૩) ‘વંદક-નિંદક સમ ગણે..’ મીરાંના શબ્દો યાદ આવે : ‘કોઈ નિંદે કોઈ બંદે, મેં અપની ચાલ ચલૂંગી...’

ગુર્જિએફને કો'કે કહ્યું : મિસ્ટર વાય તમારી નિંદા કરતા હતા. ગુર્જિએફે કહ્યું : એ તો મને ખ્યાલ નથી. પણ મારી નિંદા લિજજતદાર રીતે સાંભળવી હોય તો મિસ્ટર એક્સને મળવું.

ગુર્જિએફ કહે છે : એકવાર કોફી હાઉસમાં અંધારિયા ખૂણામાં બેસી હું કોફી 'સીપ' કરતો હતો...

ત્યાં જ મિસ્ટર એક્સ એમના મિત્રો સાથે આવ્યા. દોઢ કલાક સુધી મિસ્ટર એક્સે જે મારી ઊડાવી છે; અદ્ભુત. અભિવ્યક્તિ પણ બહુ જ મજાની !

સંત કબીરજી તો કહે છે : 'નિંદક નિયરે રાખીએ, અંગન કુટિયા બિછાય..' નિંદકને પોતાની જોડે જ રાખવો... નિંદક એટલે દર્પણ. તમારી જે ભૂલો તમને નથી દેખાતી; એમને એ બતાવી આપે.

(૪) 'સર્વ જગજંતુને સમ ગણે..' બધા આત્માઓમાં રહેલ સિદ્ધત્વનો સ્વીકાર.

શ્રીપાળજીએ ધવલ શેઠમાં રહેલ સિદ્ધત્વનો સ્વીકાર કર્યો હતો. પરિણામે, શ્રીપાળજી કેવા તો શાંત, આનંદયુક્ત હતા !

દરિયામાં પોતાને નાખનાર ધવલ શેઠને જોતાં શ્રીપાળજીને એમના પ્રત્યે તિરસ્કાર તો નથી આવતો. પણ તેઓ ધવલજીને પોતાના ઉપકારી તરીકે જુએ છે.

પોતાના સમભાવની પરીક્ષા એમણે કરી ને, માટે !

(પ) ‘સમ ગણે તૃણ-મણિ ભાવ રે...’ મણિમાં અને ઘાસમાં જ્યારે કોઈ જ તફાવત ન લાગે ત્યારે શાંતિ હૃદયસ્થા જ છે ! કારણ કે એણે કશું મેળવવાનું નથી. કંઈ ફેંકવાનું નથી. ‘અપૂર્વ અવસર’માં શ્રીમદ્જી લખે છે : ‘રજકણ કે ઋદ્ધિ વૈમાનિક દેવની, સર્વે માન્યા પુદ્ગલ એક સ્વભાવ જો..’

તૃણ હોય કે મણિ. બધાંને પુદ્ગલના/પરના ખાનામાં નાખી દેવાના !

(દ) ‘મુક્તિ-સંસાર બેહુ સમ ગણે..’ સાધનાની ઊંચી ભૂમિકાએ, યથાખ્યાત ચારિત્રમાં મોક્ષની પણ ઈચ્છા નથી હોતી.

કુમારપાળ મહારાજે ‘આત્મનિંદા દ્વાત્રિંશિકા’માં કહેલ શબ્દો યાદ આવે :

‘મોક્ષેઽપ્યનિચ્છો ભવિતાઽસ્મિ નાથ !’

પ્રભુ ! મોક્ષને વિષે પણ ઈચ્છા વગરનો હું ક્યારે થઈશ ? ઈચ્છા માત્ર લુપ્ત થયેલ છે યથાખ્યાત ચારિત્રમાં.

આ સંદર્ભમાં કવિ ઉશનસૂની કાવ્યપંક્તિ યાદ આવે :

‘મને કોઈ પણ ઈચ્છાનું વળગણ ન હો !’

પણ પછી તો અદ્ભુત પંક્તિ આવી :

‘આ પણ ઈચ્છા છે, એ પણ ન હો !’

આ સમભાવ સાધકના ચિત્તને પરમ શાંતદશાનો અનુભવ કરાવે છે. અને એ સમભાવ જ સંસારને પેલે પાર સાધકને પહોંચાડે છે.

‘મુણે ભવજલનિધિ નાવ રે...’ સમભાવ : ભવસાગરને પાર કરવાની નાવ...

શાંતિને પામવાનો આઠમો માર્ગ :

‘આપણો આતમભાવ જે,

એક ચેતના ધાર રે;

અવર સવિ સાથ સંયોગથી,

એહ નિજ પરિકર સાર રે.. (૧૬/૧૧)

આઠમો માર્ગ છે આત્મતત્ત્વની એવી રીતની અનુભૂતિ કે આત્મતત્ત્વ સિવાય બધું જ પર લાગે. આવી અનુભૂતિ.. શાંતિ હવે દૂર શી રીતે હોય ?

પીડાનું કારણ મમત્વ છે. દેહ, પરિવાર, સ્વજનો... આ બધાં પરનું મમત્વ શું આપી શકે ? સિવાય કે પીડા ! મમત્વ એક બાજુ રાગદશા ભણી ફંટાશે, બીજી બાજુ દ્વેષ ભણી.. રતિ અને અરતિ. પીડાનું ચક્ર ચાલુ !

‘સંથારા પોરિસી સૂત્ર’ની એક ગાથા યાદ આવે :

‘एगो मे सासओ अप्पा,

नाणदंसणसंजुओ ।

सेसा मे बाहिरा भावा,

सव्वे संजोग-लक्खणा ॥

જ્ઞાન, દર્શન, આનંદ આદિ ગુણોથી યુક્ત આત્મા હું છું. આ સિવાયના જે બાહ્ય સંબંધો છે, તે સંયોગથી થયેલ છે.

‘વર્ષાબુંદ સમુંદ સમાની...’

તમે આનંદઘન ચૈતન્ય છો આવી આછીસી અનુભૂતિ પણ
અશાંતિના / પીડાના કુરચે કુરચા ઉડાડી દે ને !

પૂજ્યપાદ આનંદઘનજી ભગવંતે શાંતિને પામવાના આઠ મઝાના
માર્ગો બતાવ્યા છે. એ માર્ગો ચાલીએ. શાંતિને પામીએ.

(૧૦)

સારાંશ

આજનો માનવ તણાવ યુગમાં / સ્ટ્રેસ એઈજમાં
જીવી રહ્યો છે. લાગે કે એમના માટે શાન્તિ શબ્દ માત્ર
શબ્દકોષમાં જ હશે.

આવા મનુષ્યો શાન્તિના માર્ગ પર ચાલી શકે એ
માટે પૂજ્ય આનંદધનજી ભગવંતે આઠ માર્ગો શાન્તિને
પામવાના બતાવ્યા...

પૂ. આચાર્ય ભગવંત યશોવિજયસૂરિ મહારાજ દ્વારા લખાયેલ પુસ્તકો

- **દરિસન તરસીએ... ભા.૧-૨ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(ભાગવતી સાધનાની સસૂત્ર વ્યાખ્યા)
- **ભિછુરત જાયે પ્રાણ... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(પૂજ્યપાદ સિદ્ધર્ષિ મહારાજકૃત જિનસ્તવના પર સંવેદના)
- **આતમજ્ઞાની શ્રમણ કહાવે... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રના ૧૫મા સભિકમ્બુ અધ્યયન ઉપર વિવેચના)
- **મેરે અવગુન ચિત્ત ન ધરો... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(કુમારપાળ ભૂપાળકૃત ‘આત્મનિન્દા દ્વાત્રિંશિકા’ પર સંવેદના)
- **ઋષભ જિનેસર પ્રીતમ માહરો... (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(શ્રી આનંદધનજી મહારાજની સ્તવનાઓ પર સંવેદના) (સ્તવન ૧ થી ૫)
- **પ્રભુનો પ્યારો સ્પર્શ**
(પરમ પાવન શ્રી દશવૈકાલિક સૂત્ર (૧ થી ૪) પરની વાચનાઓ)
- **આત્માનુભૂતિ**
(યોગપ્રદીપ, જ્ઞાનસાર આદિ ગ્રન્થો તથા પૂ. ચિદાનંદજી મહારાજનાં પદોમાં મળતાં સાધના-સૂત્રો પર વિશ્લેષણ)
- **અસ્તિત્વનું પરોઢ**
(હૃદયપ્રદીપ ષટ્ત્રિંશિકા પર સ્વાધ્યાય)
- **અનુભૂતિનું આકાશ**
(પૂ. દેવચન્દ્રજી મહારાજની અષ્ટપ્રવચન માતાની સજ્જાય પર અનુપ્રેક્ષા)
- **રોમે રોમે પરમસ્પર્શ**
(દેવાધિદેવ પ્રભુ મહાવીરની સાડાબાર વરસની લોકોત્તર સાધનાની આંતર કથા)
- **પ્રભુના હસ્તાક્ષર**
(પરમ પાવન ઉત્તરાધ્યયન સૂત્રનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)

- **ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ વિશેનો શાસ્ત્રીય સન્દર્ભો સાથેનો સ્વાધ્યાય)
- **પ્રવચન અંજન જો સદ્ગુરુ કરે**
(નવપદ સાધના)
- **એકાન્તનો ચૈભવ (તૃતીય આવૃત્તિ)**
(સ્મરણ યાત્રા)
- **રસો યૈ સઃ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત શ્રી અભિનન્દન જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **સાધનાપથ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત શ્રી સુવિધિનાથ જિનસ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **પરમ ! તારા માર્ગે (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત પ્રભુ મહાવીર સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **પ્રગટ્યો પૂરન રાગ**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજકૃત પ્રભુ નેમિનાથ સ્તવના પર સ્વાધ્યાય)
- **સાધનાનું શિખર (ગુજરાતી)**
The Summit of Spiritual Journey (English)
(પૂજ્યપાદ દાદાગુરુદેવશ્રી ભદ્રસૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)
- **વાત્સલ્યનો ઘૂઘવતો સાગર (ગુજરાતી)**
Ocean of Affection (English)
(પૂજ્યપાદ ગુરુદેવશ્રી ઝંકારસૂરીશ્વરજી મહારાજના જીવનપ્રસંગોનું આકલન)
- **સમાધિ શતક (ભાગ ૧ થી ૪)**
(પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજકૃત સમાધિશતક ગ્રન્થ પર વિવેચન)
- **સમુંદ સમાના જુંદ મેં**
(અધ્યાત્મયોગી પૂજ્યપાદ આ. ભ. શ્રી કલાપૂર્ણસૂરિ મહારાજ દ્વારા અપાયેલ ભક્તિસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **સ્વાનુભૂતિની પગથારે**
(પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજી મહારાજકૃત સવાસો ગાથાના સ્તવનની કેટલીક કડીઓ પર સ્વાધ્યાય)

- **સદ્ગુરુ: શરણં મમ**
(સદ્ગુરુતત્ત્વ પર ભિન્ન-ભિન્ન અનુપ્રેક્ષાઓથી સભર ગ્રંથ)
- **નિરંજન નાથ મોહિ કૈસે મિલેંગે ?**
(ભક્તિયોગના ઉદ્ગાતા, સાધનામનીષી પૂજ્યપાદ પંન્યાસ ભગવંતશ્રી ભદ્રંકરવિજયજી મહારાજ સાહેબ દ્વારા અપાયેલ ભક્તિસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **દિલ અટકો તોરા ચરન કમલ મેં...**
(પૂજ્યપાદ મહોપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજી મહારાજ રચિત શ્રી ઋષભજિન સ્તવના પર સંવેદના)
- **મોક્ષ તમારી હથેળીમાં...**
(પંચસૂત્ર ગ્રંથનાં કેટલાંક સાધનાસૂત્રો પર સ્વાધ્યાય)
- **જુગ જુગથી ઝંખું છું તમને...**
(કલિકાલસર્વજ્ઞશ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય વિરચિત ‘વીતરાગ સ્તોત્ર’ના કેટલાક શ્લોકો પર સંવેદના)
- **સ્વાનુભૂતિ (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(જૈન સાધના પદ્ધતિની પ્રસ્તુતિ)
- **સ્વાનુભૂતિ (હિન્દી આવૃત્તિ)**
- **ધ્યાન : આંતરયાત્રા (દ્વિતીય આવૃત્તિ)**
(જૈન ધ્યાન પ્રક્રિયા)
- **ધ્યાન : આંતરયાત્રા (હિન્દી આવૃત્તિ)**
(જૈન ધ્યાન પ્રક્રિયા)
- **Meditation : A Journey within**
(Dhyan : Antar Yatra in English)
- **માનવિજય વાચક કહે...**
(પૂજ્યપાદ માનવિજયજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)
- **દેવચન્દ્રે સ્તવ્યો, મુનિગણે અનુભવ્યો...**
(પૂજ્યપાદ દેવચન્દ્રજી મહારાજ રચિત સ્તવનાઓની કેટલીક કડીઓ પર વિવેચના)
- **શકસ્તવ : પરમનો સાક્ષાત્કાર**
(શ્રી વર્ધમાન શકસ્તવમાં આવેલ પરમાત્માનાં વિશેષણો પર સંવેદના)